

M E V L Â N Â V E

K Ü L T Ü R Ü M Ü Z

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

T.C. Konya Valiliği
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

MEVLÂNÂ
ve
KÜLTÜRÜMÜZ

Türkiye

T.C. Konya Valiliği
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
Yayın No: 108

Editör
Abdüssettar Yarar
(İl Kültür ve Turizm Müdürü)

Kitap Tasarımı
Ahmet Efe

Baskı
Damla Ofset
www.damlaofset.com.tr

Baskı Tarihi
Aralık / 2005

ISBN: 975-585-520-3

Bu kitap, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından
Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun katkıları ile bastırılmıştır.

Bilgi için:

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Mevlana Cad. No: 65 - Konya
Tel: 0 332 353 40 20

MEVLÂNÂ ve KÜLTÜRÜMÜZ

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

K O N Y A / 2 0 0 5

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / 7

ÖNSÖZ / 9

Mevlânâ'nın Hayatı ve Çevresi / 11

Konyalı Mevlânâ / 29

Tasavvufî Şiir Geleneğinde Mevlânâ'nın
Yeri ve Önemi / 41

Klâsik Türk Şiiri Geleneğinde
Mevlânâ'nın Yeri ve Edebî Miras Tartışmaları / 49

Mesnevî'de "Ben" ve "Sen" Tanımlaması / 63

Mevlânâ'dan Gönül Ve Dünya Güzelliklerine / 75

Hikmet İle Nükte; Mevlânâ ve
Nasreddin Hoca / 87

Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre'nin Dilinde
"Bilgi" Kavramı / 95

Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik / 105

Mesnevî'den Beş Hikâye / 119

Mevlânâ Ve Özgürlük / 139

Önsöz

Yurdumuzun manevî mimarlarından olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî üzerine pek çok şey yazılıp söylenmekte, hakkında biyografik eserler ve kitapları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bugün bütün dünyanın ilgi odaklarından biri olan bu büyük mutasavvıf-şair, Konya'da yetişmiş ve buraya defnedilmiş olduğu için bizim için de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Hakkında yazılanları bir araya getirmek, akademik çalışmaları neşretmek ve daha ötesi Mevlânamızın gönül dünyasından yayılan ışığı en uzak iklimlere bile ulaştırmak asli görevlerimiz arasında yer almaktadır. İl Kültür Müdürlüğü olarak bugüne kadar yapılan bütün çalışmaları takdirle karşılıyor, bundan sonra da yeni ve güzel hizmetlere imza atabileceğimizi umuyoruz.

Elinizdeki kitap değerli hocamız Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'nun Mevlânamız hakkında kaleme aldığı çeşitli makalelerden oluşmaktadır. Her biri başlıbaşına önem arzeden bu konular, şimdi biraz daha aydınlanmış ve okuyucusunun takdirine sunulmuştur.

İl Kültür Müdürlüğü olarak benzer eserlerin neşrine devam edeceğimizi duyurur, başta değerli hocamız Adnan Karaismailoğlu'na ve eserde emeği geçenlere teşekkür ederiz.

Abdüssettar Yazar
İl Kültür ve Turizm Müdürü

Önsöz

Millî kültürümüzün Mevlânâ ile olan yoğun beraberliği üzerine söylenecekleri XIII. asırdaki Selçuklu Anadolu'sunun yapısından ve canlılığından başlayıp, XXI. asrın başındaki Türkiye'nin birikimden söz açarak son vermek gerekir. Arada kalan sekiz asra yakın büyük zaman diliminin her yılında Mevlânâ'nın ve Mesnevî'sinin cazibe merkezi olduğu açıktır. Kültür ve sanat mirasımızda, ilmî eserlerde, şiirlerde ve menkıbelerde bunun delillerini hiç zahmet çekmeden görmek mümkündür. Ülkemizde bilim adamları tarafından bu konuyla ilgili olarak özellikle son yıllarda ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu tatmin edici tespit çalışmalarından sonra bugün Mevlânâ'nın olgun insan ve erdemli toplum hakkındaki görüş ve önerilerini, felsefi ve sosyolojik açıdan ele almak her hâlde gereklidir.

Son birkaç asırdır modernleşmenin ve maddeci bakışın, insanları gönül zenginliğinden ve ruha ait dinginlikten uzaklaştırma çabasına rağmen Anadolu'da merkezileşen Mevlânâ'yı ve Mesnevî'yi derin sahipleniş pek zarar görmemiştir. Hatta denebilir ki bu çabalar sonucunda tersine bir etkiyle Mevlânâ'ya ve onun insana değer veren, ruhu ve toplumu canlandırıcı düşünceleri daha çok ilgi görmeye başlamıştır.

Anadolu'da ve İslâm dünyasındaki bu kuşatıcı ilgi ve sevgiye ilave olarak, XX. asrın sonlarına doğru artarak devam eden başka bir heyecana ve yönelişe şahit olmaktayız. Artık dünyanın her tarafından Mevlânâ'ya hayranlık duyulmakta, gönüller onun düşüncelerine ve manevî kişiliğine yönelirken, bedenler Anadolu'ya, Konya'ya doğru harekete geçmektedir.

Mevlânâ 17 Aralık 1273'te heyecanla beklediği vuslata erişince, ardında Konya'dan dünyaya açık bir kapı bırakmıştır. Eserleri ve düşünceleri bu kapının ikna edici davetçisi konumundadır. Bu nedenle onun diriliş, hareket ve yükseliş çağrısı asırlar boyu yankı bulmuş, Anadolu'daki her yeni diriliş ve medeniyet oluşturma çabasında daima güç kaynağı olmuştur.

Eldeki kitapta "Mevlânâ ve Kültürümüz" adıyla bir araya getirilen yazılarla konuşma metinleri yukarıdaki tespit ve düşünceleri açıklayıcı özelliktedir. "Mevlânâ'nın Hayatı Ve Çevresi", Horasan'ı Anadolu'ya bağlayan bir yolculuğun ve konaklamanın hikâyesidir. "Konyalı Mevlânâ" yazısı, gerçek yakınlaşma gönül dünyasında olsa da Konya'nın Mevlânâ ile olan bütünleşmesini vurgulamaktadır. Sonraki iki yazı, önceki asırlarda toplumun bütün kesimlerince benimsenen ve her düşünce için hatta bilimsel konular için ifade aracı olan şiirin büyük dünyasında Mevlânâ'nın ne denli yer edindiğini irdelemekte, bazı tartışma konularına açıklık getirmektedir.

"Mesnevî'de Ben Ve Sen Tanımlaması", "Mevlânâ'dan Gönül Ve Dünya Güzelliklerine" ile "Mevlânâ Ve Özgürlük" başlıklı yazılar, Mevlânâ'nın düşünce ve duygularının açık izlerini taşımaktadır. Hikmetli anlatışı ve bilgi kavramını konu edinen yazılarda ise, Mevlânâ'nın yanı sıra Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Nasreddin Hoca'dan yararlanılmaktadır. "Mesnevî Hikâyelerinde ?ekil Ve İçerik" konulu çalışma, Mevlânâ'nın hikâyelere yüklediği görevi ve verdiği konumu açıklarken, genel anlamda hikâyenin geleneksel kültürümüzdeki yerine dair bilgiler de içermektedir.

Eldeki sayfalar Hz. Mevlânâ'yı yakından tanıma, anlama ve düşüncelerini günümüze uygun bir üslupla yorumlama çabasıyla oluşmuştur. Okuyucu tarafından da böyle görülmesini satırlarda eksik tespit ve yanlış yorumlar bulduklarında bağışlayıcı ve uyarıcı olmalarını dilerim. T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü son yıllarda Mevlânâ, eserleri ve düşünceleri hakkında birçok yayın ve etkinlik gerçekleştirmiş, araştırmacıları teşvik edici olmuştur. Bu faaliyetler arasında yer almak üzere dağınık bazı çalışmalarımın "Mevlânâ Ve Kültürümüz" adı altında bir araya gelmesini sağlayan Konya İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Abdüsettar Yazar'a ve kitabın basımında emeği bulunanlara gönülden teşekkür ederim.

Ankara 2005
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

MEVLÂNÂ'NIN HAYATI ve ÇEVRESİ

Bugünkü sınırlara göre önemli merkezlerini Türkmenistan'daki Merv, İran'daki Nişabur ve Afganistan'daki Herat ve Belh şehirlerinin oluşturduğu Horasan bölgesini Anadolu'ya bağlayan güçlü halkalardan biri, Mevlânâ ailesi olmuştur. Bu halkalar sayesinde Horasan Anadolu'ya, Anadolu da dünyaya açılma talihine erişmiştir. Anadolu'nun bu sayede gerçekleşen yeni kimlik kazanma dönemine hâkim olan ve Mevlânâ ile özdeşleşen düşünceyi vuslat, muhabbet ve merhamet kavramları temsil etmektedir, diyebiliriz.

Mevlânâ'nın ataları, XIII. asrın başlarında bugün Afganistan'ın kuzeyinde ve Özbekistan sınırına yakın bir bölgede bulunan *Belh* şehrinde ikamet etmekteydi. Bu şehir, İslâm öncesine yakın asırlardan itibaren Türklerin hâkimiyetinde bulunmuş, Gaznelilerin ve Selçukluların idaresinde önemli ilim merkezlerinden birisi hâline gelmişti. Şehir, Mevlânâ'nın doğduğu yıllarda Hârezmşâhların hâkimiyetinde idi.

Mevlânâ ve çevresiyle ilgili, kendi eserleri dışındaki ilk başvuru kaynakları, oğlu Sultan Veled'in 1291 yılında kaleme aldığı *İbtidânâme* adını da taşıyan *Veled-nâme*,¹ kırk yıl kadar Mevlânâ'ya hizmet etmiş olan Sipehsâlâr Ferîdûn b. Ahmed'in 1300'lü yılların başında yazdığı *Risâle*² ve Ahmed Eflâkî'nin 1353'te tamamladığı *Menâkibu'l-ârifîn*'dir.³ Sultan Veled'in eseri, her iki eser için de kaynak olurken; ayrıca Eflâkî, Sipehsâlâr'ın *Risâle*'sinin önemli bölümünü kendi eserine aktarmıştır. Bunlardan *İbtidânâme*'deki bilgiler, sağlıklı olmakla

1 - *Veled-nâme*, nşr. Celâleddin-i Hümâî, Tahran, 1315 hş.; Aynı eserin diğer adıyla çevirisi: *İbtidâ-nâme*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1976.

2 - "Zindegî-nâme-i Mevlânâ Celâleddin-i Mevlevî" adıyla nşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran, 1325 hş.; Türkçeye çevirisi: *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

3 - el-Eflâkî, Şemseddin Ahmed, *Menâkibu'l-ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, I-II, Ankara, 1976-1980; Türkçeye çevirisi: *Ariflerin Menâkibeleri*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986-1987.

birlikte bütün hususları aydınlatmaya kâfi gelmemektedir. Sipehsâlâr'ın ve Eflâkî'nin eserlerinde menkıbelerin arasına serpiştirilen bilgiler ise, eksik veya yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir.

Mevlânâ'nın Ailesi

Hız. Mevlânâ'nın babası, Hüseyin oğlu Sultânü'l-ülemâ Bahâeddin Muhammed, Belh şehrinde âlim ve arifleriyle meşhur bir ailedendi ve büyük bir üne sahipti. Mevlânâ'nın soyca anneannesi tarafından ünlü Haneffî fakihlerinden Şemsü'l-eimme Muhammed-i Serahsî'ye (ö.1097) bağlı bulunduğu⁴ babaannesiyle Hârezmşahlardan olduğu ve baba tarafından Hız. Ebû Bekir'e ulaştığı yönündeki bilgiler, birçok eserde yer almasına rağmen, kendilerinin ve Sultan Veled'in eserlerinde bulunmamaktadır.⁵ Ancak bu bilgiler, hiç olmazsa, aileye sahip olduğu değerler nedeniyle duyulan hürmet ve sevginin büyüklüğüne delil olarak görülmelidir.

Mevlânâ'nın babası Mevlânâ-yi Buzurg (Büyük Mevlânâ) Bahâeddin Veled'in, hanımı Mümine Hatun'dan, iki oğlu ve bir kızı dünyaya geldi. Büyük oğlu'nun adı Alâaddin Muhammed'di. Kızı Fatıma Hatun, Belh'ten ayrıldıklarında evli olduğu için burada kaldı.

Dünyaya ün salan oğlu Mevlânâ Celâledin Muhammed'in ise üç oğlu ve bir kızı oldu. Büyük oğlu Bahâeddin Muhammed'in (Sultan Veled) ve ondan bir veya iki yaş küçük oğlu Alâaddin Muhammed'in anneleri, Semerkantlı Şerefeddin'in kızı olan Gevher Hatun'dur. Diğer oğlu Muzafferüddin Emîr Âlim ve kızı Melike Hatun'un anneleri ise, Gevher Hatun'un vefatından sonra evlendiği Konyalı Kira Hatun'dur.

Mevlânâ'nın büyük oğlu ve sadık halefi Sultan Veled'in, Şeyh Selâhaddin-i Zerkûb'un kızı olan Fatıma Hatun'dan bir oğlu ve iki kızı vardı: Celâledin Emîr Ârif Çelebi ile Mutahhara Hatun (Âbide) ve Şeref Hatun (Ârife). Ayrıca iki hanımlığından Nusret Hatun'dan Çelebi Şemseddin Emîr Âbid, Sünbûle Hatun'dan Çelebi Selâhaddin Emîr Zâhid ve Çelebi Hüsâmeddin Emîr Vâcid isimli oğulları dünyaya geldi.⁶

Mevlânâ'nın Doğumu, Adı ve Lâkapları

Mevlânâ, Belh'te 30 Eylül 1207 (6 Rebülevvel 604) tarihinde dünyaya gelmiştir.⁷ Mevlânâ'nın adı Muhammed'dir. Bütün kayıtlara göre babası da aynı adı taşımıştır. Başta kendisi Mesnevî'nin mukaddimesinde kaydettiği üzere adı, ihtilafsız olarak bu şekildedir. Meselâ Ankaralı İsmail Efendi (ö.1631) "Hazret-i Mevlânâ'nın ism-i şerifleri Muhammed ve lâkabları Celâleddin'dir. Babalarının isimleri dahi Muhammed ve lâkabları Bahâeddin'dir" demektedir.⁸ Dedesi Hüseyin'in lâkabı da Celâleddin'dir.⁹

İslâm dünyasında hürmet belirtmek için önemli kişilerin isimlerinin önünde kullanılan "efendimiz" anlamındaki Mevlânâ lâkabı, Mevlânâ Celâleddin Muhammed'le birlikte özel bir isme dönüştü.¹⁰ Hüdâvendigâr, Hünkâr, Hazret-i Mevlânâ, Mevlevî, Şeyh, Mollâ-yı Rûmî, Rûmî ve Hazret-i Pîr lâkap ve unvanları da Mevlânâ için kullanılmıştır. "Hazret-i Mevlânâ" ve "Hazret-i Pîr" saygı hitapları, Mevlevî çevrelerinde ve Anadolu'da daha çok tercih edilmiştir. Bugün İran ve Pakistan'da "Mevlevî", Batı'da "Rûmî" lakapları, onu anmak için öncelikle kullanılmaktadır.

"Bütün dünyada üç şey geneldi. Hazret-i Mevlânâ'ya mensup olunca özelleşti ve önde gelen kişiler, bunu güzel karşıladılar. Birincisi, Mesnevî kitabıdır. Her iki mısraa, mesnevî denilirdi. Şimdi mesnevî adı söylenince akıld, düşünmeksiz Mevlânâ'nın Mesnevî'si olduğuna karar veriyor. İkincisi, bütün âlimlere mevlânâ denilir. Şimdi mevlânâ adı söylenince Hazret-i Mevlânâ anlaşıyor. Üçüncüsü, her kabre türbe denilirdi. Artık türbe denilince, türbe söylenince türbe olan Mevlânâ'nın istirahatgahu anlaşıyor" Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 50.

4 - Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 50-51 (Önsöz), 126, 243. Sultânü'l-ülemâ, Şemsü'l-eimme'nin torunuyla, belki de daha doğru olarak torununun kızıyla evli olabilir. Bkz. Gölpinarlı, Abdülhâkî, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul, 1985, s. 38.

5 - Mevlânâ'nın Hız. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini göstermek amacıyla adına eklenen "el-Bekrî (Bekr'e mensup)" mensubiyet sıfatı, başta Sipehsâlâr'ın Risâle'si ve Menâkıbu'l-ârifin olmak üzere kaynaklarda ısrarla kaydedilmektedir. Ancak bu mensubiyetten Mevlânâ'nın ve babasının eserlerinde bahsedilmemesi, en güvenilir Mesnevî ve Divân-ı Kebîr yazmalarında ve nihayet türbelerinin kitâbelerinde de bu duruma işaret eden bir kayıt bulunmaması dikkat çekicidir.

Sultan Veled'in, Veled-nâme'sinin, Celâleddin Hümlî tarafından yayınlanan Farsça metninde bu mensubiyeti ifade eden beytin, eski ve itibar edilmesi gereken yazmalarda bulunmadığını ise Gölpinarlı ortaya koymuştur. Bkz. Gölpinarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 35-38.

6 - Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 250-251; kş. Ç. Humât, Veled-nâme Önsözü, s. 4-6.

7 - Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 125. Sadece yıl olarak, Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 33. Bu tarihten beş on sene daha önce doğmuş olması gerektiği şeklindeki Gölpinarlı'nın görüşü pek uygun görülmemiştir. Bu görüşü için bkz. Mevlânâ Celâleddin, s. 44; Mevlânâ Şems-i Tebrizi ile almış iki yasında buluştu, Şarkiyât Mecmuası, Sayı III, 1959, s.156-161.

8 - İsmâil-i Ankaravî, Mesnevî-i Şerif Şerhi, I-VI, İstanbul, 1289/1841, II, 12.

9 - Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 91.

10 - Kadî Necmeddin-i Taştî'nin dilinden aktarılan şu bilgiler, bunun en eski kaydı olsa gerektir:

Doğduğu şehre nispetle *Belhî* (Belhli) sıfatı, bilhassa ilk kaynaklarda babası ve kendisinin adlarının yanında yer almaktadır. Mevlânâ çocukluk döneminin dışındaki yıllarının hemen tamamını, önceki asırlardaki isimlendirmeye "Diyâr-ı Rûm"da geçirdiği ve bu bölgedeki Konya'yı vatan edindiği için "Rûmî" (Rum ülkesinden; Anadolu) sıfatıyla anılmıştır. Bunların yanı sıra vatan edindiği şehre işaret etmek üzere XIII. asırdan itibaren Konevî (Konyalı) sıfatı da adıyla birlikte birçok eserde yer almıştır.

Ailenin Belh'ten Ayrılışı

Mevlânâ çocukluk veya ilk gençlik yıllarında iken; babası Bahâeddin Veled Belh şehrinde ayrılmayı gerekli gördü. Bu yıllarda Belh'de siyasî istikrar bozulmuştu. Şehir 1198'de Gürlular'ın, 1206'da Hârezmşâhlar'ın eline geçmiş ve Moğol tehlikesi de baş göstermişti. Her hâlükârda Moğolların istilasından önce ailesini buradan uzaklaştıran Bahâeddin Veled'in gerekçeleri açık olarak kaynaklara yansımamıştır. Ancak onun bu coğrafyadaki siyasî gelişmelerle birlikte, fikirlerini Ma'ârif isimli eserinde tenkit ettiği ünlü bilgin Fahreddîn-i Râzî'nin (ö.1210) ve onun görüşlerine itibar eden Hârezmşâh Muhammed'in (ö.1220) manen ve madden mevcut etkinliğinden rahatsızlık duymuş olması mümkündür.¹¹

Belh şehrinde ayrılırken Mevlânâ'nın 5, kardeşi Muhammed Alâaddin'nin 7 yaşında olduğu belirtilmektedir.¹² Bu bilgiden hareketle bazı eserlerde ailenin Belh'ten ayrılış tarihi olarak 1212 veya 1213 (609 veya 610) yılı gösterilmektedir.¹³

Belh'ten 1219 (616) yılı hududunda ayrılmış olmaları daha makul görülmektedir. Çünkü Sultan Veled, kafilenin göç yolu üzerinde bulunan Bağdat'tan ayrılmak

üzereyken; Belh şehrinin Moğollar tarafından istila edildiği haberinin buraya ulaştığını, söylemektedir.¹⁴ Bu istila tarihi de 1220 (617) yılıdır.

Hacc etmek niyetiyle hareket eden kabile, Nişâbûr ve Bağdat'a uğrayarak Hicaz'da Hac vazifelerini yerine getirerek Şam üzerinden Anadolu'ya intikal etti. Ahmed-i Eflâkî'ye göre Şam'dan Malatya'ya, sonra Erzincan'a, buradan dört yıl kaldıkları yakındaki Erzincan Akşehir'ine ve daha sonra yedi yıl veya daha fazla ikamet ettikleri Lârende'ye (Karaman) vardı.¹⁵ Sipehsâlâr'a göre Hicaz'dan Şam'a, buradan Erzincan'a ve hemen Erzincan'a bağlı Akşehir'e vardı, kışı burada geçirdi ve daha sonra Konya'ya ulaştı.¹⁶ Sipehsâlâr ise, ailenin Malatya'ya uğradığından söz etmediği gibi, ailenin Erzincan Akşehir'indeki dört yıllık ikametini de bir yıl göstermekte ve Lârende'deki yıllara değinmeden Konya'ya vardıklarını anlatmaktadır.

Bahâeddin Veled, on yedi yaşındaki¹⁷ Mevlânâ'yı Karaman'da 1225 yılında kafilenin üyelerinden Semerkanlı Lala Şerefeddîn'in kerimesi Gevher Hatun'la evlendirdi. Bu evliliğin akabinde 1226 (623)'da Sultan Veled ve daha sonra Alâaddin Çelebi dünyaya geldi. Karaman'da yedi yıl kadar süren ikamet esnasında Mevlânâ'nın annesi Mümine Hatun ile ağabeyi Alâaddin Muhammed vefat ettiler ve bugün *Mâder-i Mevlânâ Türbesi* olarak bilinen yerde toprağa verildiler.

Konya'da Daimî İkamet

Büyük Mevlânâ Bahâeddin Veled ailesiyle birlikte, İbtidânâme'nin dışındaki rivayetlere göre Sultan Alâaddin'in ısrarlı davetleri üzerine, Karaman'dan Selçuklu devletinin başkenti Konya'ya intikal etti. Ailenin reisi, Konya'da 23 Şubat 1231 (18 Rebiulahir

14- Sultan Veled, *Velednâme*, s. 40 (Onsüz). Metin, 191; krş. *Çeviri İbtidâ-nâme*, s. 251/ beyir 4186-4187; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 98. Değerlendirme için bkz. Helmuth Ritter, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Etrafındakiler*, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, s. 268-281, İstanbul, 1942, s. 270.

15- Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 99-101.

16- Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, s. 22-23.

17- Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 112.

11- Bahâeddin Veled'in, Belh'ten ayrılmak üzereyken verdiği vaazda, Sultan Alâaddin Hârezmşâh'la birlikte Fahreddîn-i Râzî'nin bulunduğu hakkındaki rivayeti (Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 34) doğrulayan bir belge yoktur. Çünkü Fahreddîn-i Râzî'nin ölüm tarihi (606/1210), bu hadiseden önceye rastlar.

12- Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 95.

13- Ayrıca bu göç için 618 (1221) yılı da zikredilmektedir. Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 42.

628) tarihinde vefat etti.¹⁸ Eflâkî'ye göre vefat ettiğinde seksen beş yaşındaydı ve bu sırada oğlu Mevlânâ 24 yaşına ulaşmıştı.¹⁹ A. Gölpınarlı, Bahâeddin Veled'in Ma'ârif isimli eserindeki bir ifadesine dayanarak, hicrî 546 (1151-1152) yılında doğmuş olması gerektiğini dile getirmektedir.²⁰

Sultan Veled'in ifadesine göre, Bahâeddin Veled Konya'ya varıştan iki yıl sonra vefat etmiştir.²¹

"İki yıl sonra Tanrı takdiriyle Bahâeddin hastalandı, başını yastığa koydu...

... ansızın âhiret âlemine göçtü."

Bu duruma göre aile, hicrî 626 yılında Konya'ya varmıştır. Belh'ten yolculuğa çıkış yılı 616 yılı kabul edilirse, Konya'ya varış yılı olarak da 626 yılı uygun görüldüğüne göre bu arada on yıl kadar bir zaman geçmiştir. Bu zaman dilimi güzergâhta ve ikamet yerlerinde geçen yıllarla yaklaşık olarak uygun düşmektedir.

Babasının vefatı üzerine, Mevlânâ onun yerini adı.

"Padişah Celâleddin, babasının yerine geçti, oturdu; yeryüzü halkı ona yüz tuttu.

Babası gibi zahitti, bilgindi; bütün bilginlerin başı başbuğuydu, padişahıydı."²²

Mevlânâ bir yıl sonra babasının müritlerinden Seyyid-i Sırdân lakaplı Şeyh Burhâneddin-i Muhakkık-ı Tirmizî'nin Konya'ya gelişiyle ona bağlandı ve bu bağlilik 9 yıl sürdü.

"Mevlânâ, Seyyid'in hizmetinde dokuz yıl kaldı; böylece hem sözde, hem özde onun eşi oldu."²³

Eflâkî'ye göre "Bazıları, Mevlânâ'nın o anda, bazıları da Belh'te babasının zamanında Seyyid'e mürit olduğunu

söylerler. Seyyid lâla ve atabek gibi daima Hüdâvendigâr'ı omuzunda taşır ve dolaştırırdı."²⁴ Ancak bu bağlılığın her durumda olgun yaşlarda gerçek bir anlam kazandığı aşikârdır.

Mevlânâ, mürşit kabul ettiği ve mürit olarak bağlandığı Burhâneddin-i Muhakkık'ın tavsiyesiyle bir müddet tahsil için Şam ve Hâlep'te bulundu. Dönüşte Kayseri'de hocasını ziyaret ederek onun nezaretinde çile çıkardı. Seyyid, Kayseri'de hicrî 638 (1240-41)'de vefat edince de kabrini ziyarete gitti.²⁵

Mevlânâ'nın Tahsili

Mevlânâ'nın ciddi bir tahsil gördüğü ve tasavvufi bir terbiyeden geçtiği kaynaklardaki bilgilerden ve eserlerindeki açık delillerden anlaşılmaktadır. Babası vefat ettiğinde 24 yaşında iken medresede onun yerini alabilecek ilmi özellikler taşıdığı belirtilen Mevlânâ, buna rağmen tahsiline devam etti. Mevlânâ'nın, babası hayattayken 1221-1228 yılları arasında tahsilini ikmal için Hâlep ve Şam'a gitmiş olduğu belirtilmektedir.²⁶ Ancak 1225 yılında Karaman'da evlendiği ve sonrasında art arda iki çocuğunun dünyaya geldiği gözden uzak tutulmamalıdır.

Eflâkî'nin ifadesiyle "Bahâ Veled hazretleri yokluk âleminden varlık âlemine göçtüğünün ikinci yılında, Mevlânâ hazretleri, zâhir ilimlerinde derinleşmek ve olgunluğunu eksiksiz duruma getirmek için Şam'a hareket etti. Derler ki, bu, onun ilk seferi idi."²⁷ Bu dönemin ne kadar sürdüğü kesin değildir. Yine Eflâkî "Onun yedi yıla yakın Şam'da kaldığını söylerler; fakat dört sene oturdu diyenler de vardır" demektedir.²⁸

Mevlânâ'nın Hâlep Hâlevîye medresesindeki hocası Kemâleddin bin Adîm'dir (ö.1262). Sipehsâlâr,

18- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 103, 116.

19- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 108, 112.

20- Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 34.

21- Sultan Veled, Veled-nâme, s. 41 (önsöz), 192-193; krg. İbridânâme, 242-243/ beyit 4221, 4240.

22- Sultan Veled, İbridânâme, s. 244/ beyit 4256-57.

23- Sultan Veled, İbridânâme, s. 248/ beyit 4318.

24- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 117, 128; krg. Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 19, 34.

25- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 131.

26- Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 46; Sadeddin Nüzhet- Mehmed Ferid, Konya Vilayeti ve Harsiyânı, Konya, 1926, s. 116 (Sadece Şam'da üç sene kadar kaldığı belirtilmektedir).

27- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 127.

28- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 129.

Mevlânâ'nın tahsili için şu bilgileri vermektedir: "...lûgat, arabiyât, fıkıh, tefsir, hadîs, ma'kûlât ve menkûlât gibi ilimlerde o çağda zamanın bütün ilimlerin başta gelenlerinden ve bütün fenlerde yüksek icazetler elde etmiş, gençliğinin ilk çağında Hâlep şehrinde türlü bilim ve sahâlarda dünyada eşi olmayan Mevlânâ Kemâleddîn b. Adîm'den faydalanmakla meşgul olmuştur."²⁹

Tebrizli Şems'in Konya'ya Gelişi ve Kayboluşu

Mevlânâ'nın hayat hikâyesinde Tebrizli Şems'in özel bir yeri vardır. Karşılaşmaları ve birbirlerine olan sevgileri etrafında çok şeyler anlatılmış ve yazılmıştır. Şemseddin Muhammed-i Tebrizî, Konya'ya ilk olarak 29 Kasım 1244 (26 Cemaziyelahir 642) tarihinde gelmiştir. Sultan Veled'in diliyle buluşmanın etkisi ve Şems'in ilk sözleri şu şekildedir:³⁰

"Ansızın Şemseddin gelip ona ulaştı; nurunun ışığında da gölge, yok olup gitti.

Aşk dünyasının ardından defsiz, sazsız aşk sesi erişti.

Maşuk hâllerini anlattı ona; böylece de sırrı yücelerden de yücelere vardı.

Dedi ki: Sen batma rehin olmuşsun ama şunu bil ki ben, batının da batmıyım."

Mevlânâ'nın öğrenci ve müritlerinde, kendileriyle önceki gibi ilgilenilmediği için büyük hoşnutsuzluk oluştu. Şems'ten yakınmaya başladılar:

Bu adam kim oluyor ki Şeyhimizi, ırmağın bir saman çöpünü kapıp sürüklediği gibi kaptı da bizden ayırdı.³¹

Arzuları önceki düzene dönmekti:

"Onlar, Şems buradan giderse padişahımız yalnızca bize kalır;

Önceden olduğu gibi ihsanlarına ereriz; dudaksız-damaksız şekerlerini yeriz;

Gene onun güzelim öğütleriyle beş diyğudan, altı yönden ibaret dünyadan sıyrılırız (demekteydiler)."³²

Bu hoşnutsuzluklar ve yakınmalar nedeniyle Tebrizli Şems, 21 Şevval 643 (10-11 Mart 1246) günü Konya'dan ayrılmıştı. Sultan Veled bu beraberliğin süresini bir-iki yıl olarak belirtmektedir:

"Bir zaman beraber kaldılar; bir-iki yıl rahat ve huzura daldılar."³³

On altı ayı biraz aşan bu zaman diliminde aralarında gerçekleşen imtizaç ve sevgiden sonra bu ayrılış Mevlânâ'yı son derecede etkiledi. İlgi ve himaye bekleyen müritler yaptıklarından pişman olup çare aradılar. Sultan Veled bunu şöyle ifade eder:

"Lâtfet, bilgisizlikle suçlar işledik ama tövbemizi kabul et.

Feryâd ederek defalarca bu sözleri söylediler; aylarca gece-gündüz, bu çeşit yalvardılar.

Şeyh, onların bu hâlini görünce, yollarını düzene soktu; o incinmeden vazgeçti."³⁴

Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i Şems'i bulup getirmesi için Şam'a gönderdi. 15 ay kadar sonra hicrî 644 (1246-1247)'de birlikte geri döndüler. Ancak beraberlik uzun sürmedi ve Şems, hicrî 645 (1247-1248) yılı içerisinde tamamen kayboldu. Eflâkî, bu son geliş ve kayboluşun arasında ayrıca bir Şam yolculuğu olduğunu kaydetmektedir: "Kimya Hatunun ölümünden yedi gün geçtikten sonra Şaban 644 h./ Aralık 1246'da tekrar Şam'a gitti."³⁵

29- Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 40.

30- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 249/ beyit 4335-4338

31- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 51/ beyit 811.

32- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 55/ beyit 877-879.

33- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 50/ beyit 795.

34- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 56/ beyit 899-901.

35- Eflâkî, Ariflerin Menâkibeleri, II, 20 (Önsöz), 74.

Eflâkî, Şems'in kayboluşunu şöyle tespit etmektedir: "Şemseddin'in kaybolup gizlendiği tarih 645 (1247) yılının Perşembe günüdür."³⁶ Eflâkî, ayrıca "İkinci seferinde tam altı ay medresenin hücrelerinde Mevlânâ ile sohbet ettiler" demektedir.³⁷

Şems'i, aralarına Mevlânâ'nın oğlu Alâaddin'in de karıştığı söylenen bir gurubun öldürdüğü rivayeti kaynaklarda daima tereddütlerle aktarıldıkça, Sultan Veled yirmi iki yaşlarında yaşadığı olan biteni anlatırken her hangi bir öldürme olayından hiç söz etmemektedir.³⁸ Şems ona gelişmeler üzerine şöyle demişti:

"Bu sefer öylesine bir gitmek istiyorum ki hiç kimse benden bir nişan bile bulamayacak.

Aramakta herkes acze düşecek, kimse benden bir nişan bile bulamayacak.

Böylece birçok yıllar geçecek de gene kimse izimin tozunu bile göremeyecek...

Derken; herkesin gönlündeki keder geçip gülsin diye ansızın herkesin arasından yitiverdi."³⁹

Mevlânâ, Tebrizli Şems'in ardından onu bulabilmek için iki defa Şam'a gitti. İlk gidiş ve dönüşten sonra Konya'da birkaç yıl geçince⁴⁰ tekrar aynı arzusuyla Şam'a yöneldi. Eflâkî, Mevlânâ'nın bu defa Şam'da bir yıldan çok veya az kaldığını söylemektedir.⁴¹

Mevlânâ, bu arayış ve üzüntülerden sonra kendisine "nâib ve halife" olarak Konyalı kuyumcu Şeyh Selâhaddin'i seçti:

"Şeyh'in (Mevlânâ) coşkunluğu, onunla yatıştı; bütün o zahmet, dedi-kodu, esenliğe dönüştü."⁴²

Mevlânâ Şeyh Selâhaddin'le on yıl bir arada bulundu⁴³ ve bu arada oğlu Sultan Veled'i Şeyh'in kızı Fatıma

Hatun'la evlendirdi. Şeyh Salâhaddin 29 Aralık 1258 (1 Muharrem 657) günü vefat etti.⁴⁴ Mevlânâ, son on yılını Mesnevî'nin de yazılmasına sebep olan Çelebi Hüsâmeddin'le sohbetle bulunarak geçirdi.⁴⁵ Bu iki muhterem zatla geçen yıllar, Mevlânâ ve çevresindekiler için huzurlu ve verimli yıllar oldu. Bu dönemler, çevresindekileri himaye ettiği, ekseriyetle manzum ve mensur eserlerinin olduğu yıllardır.

Mevlânâ, Hicrî tarihle altmış sekiz; miladî tarihle altmış altı yaşında bulunurken 17 Aralık 1273 (5 Cemâziyelâhîr 672) günü Yaratıcıya kavuşmuştur. Halifesi Çelebi Hüsâmeddin ise ondan yaklaşık on bir yıl sonra 3 Kasım 1284 (22 Şaban 683) günü vefat etti.⁴⁶ Vefatında elli yaşlarında olan sadık oğlu Sultan Veled ise, babasının maddî ve manevî mirasını layık şekilde temsil ederek 11 Kasım 1312'de bu dünyadan göçtü.

Mevlânâ'nın Çevresi

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled, bulunduğu ve yolculuğu sırasında uğradığı şehirlerde daima devlet adamlarının ve ilim erbabının teveccühünü kazanmış bir zattı. Anadolu Selçuklularının en güçlü sultanlarından olan Alâaddin Keykubad I (slt.1220-1237), Konya'daki ikameti esnasında ona büyük hürmet göstermiş, hatta onun müridi olmuştur. Sultan Veled, Sipehsâlâr ve Eflâkî bu hususta birçok bilgi vermekte ve beraberliklerinden söz etmektedirler. Aileye yönelik bu ilgi ve hürmet, bu asra kadar devam etmiştir.⁴⁷

Mevlânâ, babasının vefatının akabinde bir müddet daha Şam ve Hâlep'te tahsil görüp muhtemelen 1240 civarında her yönüyle babasının yerini aldı, Selçuklu devlet adamları tarafından büyük saygı gördü ve

44- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 97.
45- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 100.
46- Bkz: B. Füzûanî, Mevlânâ Celâleddin, trc. F. N. Uzluk, İstanbul, 1986, s. 103-107.

47- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 64/ beyit 1043-45, 1043.

48- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 75/ beyit 1238.

49- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 104.
50- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 87/ beyit 1449.
51- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 137; Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 107, 110, 119.

52- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 144.
53- Veled Çelebi (İzbidak) şöyle demektedir: "Hazret-i Pîr Efendimizin şâye-i seniyelerinde bizler bile hemîşe selâtin ve vüzerâ ve eşrâf ve a'yâdan binihâye i'zâr ve ikrâm ve ihşânâ mazhar olagelmekteyiz." Konya Sâlnâmesi 1332 h., İstanbul, 1332, s. 749.

varlığından istifade edildi. Sultan İzzeddin II (slt. müstakil ve müsterek olarak 1246-1249, 1249-1254, 1257-1259, 1259-1262) ve Sultan Rükneddin Kılıç Arslan IV (slt. müsterek ve müstakil olarak 1254-1257, 1259-1262, 1262-1266) Mevlânâ'yı ziyaret eder ve sohbetlerine iştirak ederlerdi. Rükneddin Kılıç Arslan Mevlânâ'nın müridi ve "oğul" diye hitap ettiği kişilerdendi.⁴⁸ Eflâkî, eserinde birçok yerde sultan ve devlet adamlarının katıldığı sohbet ve semâ gösterilerinden söz etmektedir.

On beş yıl devletin hâkimiyetini elinde tutan Muineddin Pervâne (ö.1277), Mevlânâ'ya son derece hürmet gösterir ve onun için ziyafetler ve sohbetler düzenlerdi. Mevlânâ, Fîhi Mâ Fih'indeki sohbetlerin ekserisini onun evinde ve ona hitaben söylemiştir. Pervâne'nin hanımı Gürcü Hatun da büyük bağlılık içerisindeydi. Müstevflik (maliye bakanlığı), vezirlik ve atabeklik görevlerinde bulunmuş olan Pervâne'nin damadı Mecdeddin Atabek (ö.676/1277), ünlü vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin (ö.687/1285) yanı sıra Sahib Şemseddin, Alameddin Kayser, Taceddin Mu'tez, Celâleddin Karatay, Hatîroğlu Şerefeddin Mes'ûd ve Emîneddin Mikâil gibi bir çok devlet adamı, Mevlânâ'yı sık sık ziyaret eder, kimi zaman mektuplarla ulaştırdığı ricalarını yerine getirirlerdi.⁴⁹

Görüştüğü Bilgin ve Şeyhler

Mevlânâ, ailesinin ve kendisinin taşıdığı özellikler nedeniyle bir arada bulundukları dışında elbette birçok bilgin ve arifle görüşmüştür. Bunların hepsini belirlemek mümkün değildir. Kaynaklara göre, Mevlânâ Şam'da bulunduklarında Şeyh Muhyiddin-i Arabî, Sa'deddin-i Hamevî, Şeyh Osmân-ı Rûmî, Evhadüddin-i Kirmânî, Sadreddin-i Konevî ile sohbet etmiştir.⁵⁰

Konya'da onun zamanında bulunmuş olan ve görüştüğü önemli zevat arasından isimleri öne çıkanlar, şunlardır: Konyalı Sadreddin (ö.1274), Şirazlı Kutbeddin (ö.1310), Fahreddin-i Irâkî (ö.1289), Şeyh Necmeddin-i Râzî (ö.1256), Urmiyeli Kadî Sirâceddin (ö.1283), Hintli Safiyyeddin (ö.1315).

Tarikat Silsilesi ve Yolu

Sipehsâlâr, Sultânü'l-ülemâ Bahâeddin Veled'in zikir telkini ve hırka silsilesini şöyle vermektedir: Babası Ahmed el-Hatîbî, Ahmed-i Gazzâlî, Ebû Bekr-i Nessâc, Muhammed-i Zeccâc, Ebû Bekr-i Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Seriyî-i Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd-i Tâî, Habîb-i Acemî, Hasan-i Basrî, Hz. Ali ve Hz. Peygamber.⁵¹

Mevlânâ'nın zikir silsilesi ise, Menâkibu'l-ârifin'de şu şekilde sıralanmaktadır. Seyyid Burhâneddin-i Muhakkik-i Tirmizî, Bahâeddin Veled, Şemsü'l-eimme Abdullah-i Serahsî, Hatîb-i Belhî, Ahmed-i Gazzâlî, Ebû Bekr-i Nessâc, Muhammed-i Zeccâc, Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Seriyî-i Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd-i Tâî, Habîb-i Acemî, Hasan-i Basrî, Hz. Ali ve Hz. Peygamber.⁵²

Bahâeddin Veled'in, Necmeddin-i Kübrâ'nın (ö.1221) hâlifesi olduğu da kaydedilmektedir.⁵³ Buna göre de silsile şöyledir: Ammâr-i Yâsir, Ebu'n-Necîb-i Suhreverdî, Vecîhüddin el-Kâzî, Muhammed-i Bekrî, Ahmed-i Dîneverî, Mîmşâd-i Dîneverî, Cüneyd-i Bağdâdî.⁵⁴ Ayrıca tarikat terbiyesinin dışında sohbet cihetiyle Ahmed-i Gazzâlî, Ebu Bekr-i Nessâc, Ebû Ali-i Fârmedî ile devam eden başka bir silsileye sahip oldukları nakledilmektedir.⁵⁵

48- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 87; Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993, s. 531-532.

49- Meselâ Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 30, 39, 48, 52, 57, 60, 149, 155, II, 108; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 514, 524-525, 543, 561.

50- Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 35; Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 92-93.

51- Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 18.

52- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, II, 252.

53- Câmî, Abdurrahmân, Nefehâtü'l-üsn, ngr. Mahmûd-i Âbidî, Tahran, 1375 hş., s. 459; Gölşanî, Mevlânâ Celâleddin, s. 39-40.

54- Sarı Abdullah Efendi, Cevâhîr-i bevâhîr-i Mesnevî, İstanbul, 1287, cilt I, s. 26.

55- Sarı Abdullah Efendi, Cevâhîr-i bevâhîr-i Mesnevî, s. 26.

Oğlu Sultan Veled, Mevlânâ'nın buyruğuyla sırasıyla Şems'e, Şeyh Selâhaddin'e, Çelebi Hüsâmeddin'e uymuştur. Tebrizli Şemseddin, Şeyh Selâhaddin ve Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın nâib ve halifeleri durumundaydı.⁵⁶

Mevlânâ'nın eserlerini kaplayan aşk ve vecd'in daha önceki örneklerini, Ahmed-i Gazzâlî (ö.517/1123-24) ile ünlü şairler Senâî (ö.1131) ve Şeyh Attâr (ö.1220?) dile getirmiştir. Sultan Veled'in İbtidânâme'sindeki şu ifadeler bu fikrî ve manevî beraberliği anlatmaktadır:

*"Ama Senâî ve Attâr'ın divanlarına, Allah bizi aziz sırrıyla kulasın, Mevlânâ'nın, özünde özü, içinde iç olan Senâî ile Attâr'ın sözlerinin özü-özeti bulunan faydalı sözlerine meyletmek, meyleden kişinin, gönül ehlinde ve veliler bölüğünden olduğuna delildir."*⁵⁷

Mevlânâ'nın tasavvufî silsilesinde ve anlayışında bu ortak özellik gözlerden uzak tutulmamalıdır. Farklı bir ilâhî hikmet anlayışına ve yorumuna sahip olan Muhyiddin ibn-i Arabî (ö.1240) ile Mevlânâ arasında doğrudan bir benzerlik ve yakınlık o yıllarda görülmemekteydi. Sonraki asırlarda birlik ve yakınlığı usul edinen sevenlerinin yorum ve gayretleriyle kimi eserlerde böylece uyum teessüs edilmiştir.

İlim öğrenme mekânları olan medreselerin, Mevlânâ'nın ve babasının hayatında büyük yeri vardır. Tahsil dönemlerinde ve sonrasında hayatları bu mekânlarda geçmiştir. Rivayete göre, Sultan Alâaddin ikametleri için sarayına davet ettiğinde Sultânü'l-ulemâ' "İmamlara medrese, şeyhlere hânkah, emîrlere saray, tüccarlara han, başboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur" cevabını vermiştir ve Mevlânâ da aynı şekilde davranmıştır.⁵⁸ Mevlânâ'nın ailesinin yanında ve ayrıca Şam'da ve Halep'te geçirdiği tahsil yılları, ailenin bu yöndeki hassasiyetini göstermektedir.

Mevlânâ, ilmî faaliyetleri nedeniyle önemli Hanefî fakihleri arasında yer almaktadır.⁵⁹

Âlim ve müftülerin özelliklerine sahip Mevlânâ "Fetva aylığının bize helal olması için hangi hâlde olursam, olayım, fetva getirirlerse, engel olmayın ve bana getirin" derdi. İstiğrak ve semâ hâlinde de fetva yazardı.⁶⁰

İlmî birikimi, binlerce âyet-i kerime ve hadis-i şerif ile donattığı Farsça ve Arapça şiirlerinde ve mensur eserlerinde görünmektedir. Yaşadığı yıllarda toplumda yaygın olan şiir sevgisinin, Mevlânâ'da da bulunduğu ve bu nedenle onun Arapça ve Farsça birçok divan okuduğu aşîkârdır. Taşındığı duyusu, aşk ve vecd hâlini terennüm etmekte kendisine örnek aldığı meşhur mutasavvıf şairler Senâî ile Şeyh Attâr'ın şiirde açtığı yolun en büyük temsilcisidir.

Böylece Mevlânâ ilmin, irfanın ve şairce duyusun buluştuğu bir bilge kişi olarak, toplumun gündelik hayatıyla yakından ilgilenmiş ve insan ruhunun problemlerine ikna edici çözümler sunmuştur. Taşındığı aşk ve istiğrak hâli, onu çevresinden ve gündelik hayattan uzaklaştırmamıştır.

Mevlânâ'dan nakledildiğine göre:

*İnsanda iki büyük nişan vardır: Birincisi bilgi, ikincisi fedakârlıktır. Bazısında bilgi var, fedakârlık yok. Bazısında fedakârlık vardır, bilgi yoktur. Her ikisine de sahip olana ne mutlu.*⁶¹

Hiz. Mevlânâ'nın Vasiyeti:

Size, gizlide ve açıkta Allah'tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, isyan ve günahları terk etmeyi, oruç tutmayı, namaza devam etmeyi, sürekli olarak şehveti terk etmeyi, bütün yaratıklardan gelen cefaya tahammüllü

MEVLÂNÂ'NIN
HAYATI ve
ÇEVRESİ

56- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 137, 199.

57- Sultan Veled, İbtidâ-nâme, s. 266.

58- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 101, 129.

59- Meselâ el-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed (Yaşadığı yıllar 1297-1374), el-Cevâhirü'l-murîyye fî tabakâtü'l-Hanefiye, I-V, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Halevî, 1993, s. III, 343-346.

60- Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, s. 98; Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 306.

61- Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, I, 331.

olmayı, aptal ve cahillerle oturmamayı, güzel davranışlı ve olgun kişilerle birlikte bulunmayı vasiyet ediyorum. İnsanların en hayırlısı, insanlara yararı olanıdır. Sözün en hayırlısı, az ve anlaşılır olanıdır.⁶²

62- Câmî, Nefehâtü'l-ünis, s. 465; Kemâleddîn Efendi, Mevzû'ârû'l-'ulûm, I-II, İstanbul, 1313h., 1747. Veled Çelebi, bu vasiyetnâme'yi "Hayrû'l-ke'lâm" adıyla şerh etmiştir (İstanbul, 1330 h.).

KONYALI MEVLÂNÂ'

* Bu makale, "Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi), Özel sayı III, Aralık 2000, s. 30-36'da yayınlanmıştır.

Bu yazıda Mevlânâ'nın adı, lâkapları ve bir yer veya kişiyle ilişkisini gösteren sıfatları üzerinde tespit ve değerlendirme yapılarak "Konyalı" nispet sıfatı özellikle ele alınacaktır. Ancak, Mevlânâ'nın hangi bölgeden olduğu veya nereye ait görüldüğü konusunu tartışmanın ötesinde, onun günümüzde Konya, Türkiye ve kültürümüz için taşıdığı önemi vurgulayacak bir isimlendirmeye dikkat çekilecektir. Aksi takdirde bütün insanlara hitap edebilmeyi amaç edinen büyük bir şahsiyetin düşünce ve isteklerine yabancı kalacak bir tavır içerisine düşmekten endişe duymak gerekir.

Doğum yılı 1207'den itibaren Celâleddîn, Hünkâr, Hüdâvendigâr, Mevlânâ, Mevlevî, Şeyh, Mollâ lâkaplarıyla anılan Hz. Mevlânâ için nadiren kullanılan ve yaygınlık kazanmayan Sultânü'l-evliyâ,⁶³ Sırrullâhî'l-a'zam⁶⁴ gibi lâkapları bir araya getirmek, kanaatimizce güç ve bu yazının amacı dışındadır. Ayrıca gazellerinden birçoğunun son beyitlerinde görülen 'hâmûşî kelimesinin, Mevlânâ'nın mahlası olduğu düşüncesinin⁶⁵ ikna edici ve paylaşılan bir tespit olmadığına sözün başında değinmek lüzumludur. Onun adına, ayrıca belli bir bölgeye bağlı oluşunu gösteren Belhî, Rûmî, Konevî ve soyca Hz. Ebû Bekir'e ulaştığını göstermek için de Bekrî mensubiyet sıfatları eklenmiştir.

63- Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed, Risâle (Yazılışı 729/1329'a kadar tamamlanmış olmalı) "Zindegî-nâme-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî" adıyla nşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran, 1325 hş., s. 22.

64- el-Eflâkî, Şemseddîn Ahmed, Menâkibu'l-ârifîn (754/1353'te tamamlanmış), nşr. Tahsin Yazıcı, I-II, Ankara, 1976-1980, I, 6, 73.

65- Furûzânfer, Bediuzzamân, Risâle der tahkîk-i ahvâl ve zindegânî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed meşhûr be-Mevlevî, Tahran, 1315 hş., s. 4.

Mevlânâ'nın adı Muhammed'dir. Bütün kayıtlara göre babası da aynı adı taşımıştır. Başta kendisi Mesnevî'nin mukaddimesinde kaydettiği üzere adı, kaynaklarda ihtilâfsız olarak bu şekilde belirtilmektedir. Meselâ Ankaralı İsmail Efendi (ö. 1631); "*Hazret-i Mevlânâ'nın ism-i şerifleri Muhammed ve lâkabları Celâleddin'dir. Babalarının isimleri dahi Muhammed ve lâkabları Bahâeddin'dir*" demektedir.⁶⁶ İslâm dünyasında lâkap kullanmak bir gelenektir. Babası Bahâeddin lâkabına sahip olduğu gibi Mevlânâ da Celâleddin (Dinin Celâli) lâkabını taşımıştır. Adından daha çok bu lâkabıyla anılmıştır, hatta ona atfen beraberinde lâkaplarından biri bulunmaksızın Muhammed adına tesadüf etmek de mümkün değildir. Menâkibu'l-ârifin'de babasının ve kendisinin dilinden aktarılan bazı cümlelerde sadece Celâleddin lâkabı, yer almaktadır. Bundan babasının ve kendisinin bu lâkabı, Muhammed'in yerine ad gibi kullandıklarına hükmedilebilir. Bu lâkab, bazı eserlerde "*Celâlu'l-Hak ve'd-din*" veya "*Celâlu'l-Hak ve'l-mille ve'd-din*" gibi daha açılmış şekillerde de kaydedilmiştir.⁶⁷ Lâkapların bu şekilde kullanılmaları, geleneksel bir tutumdur. Kaynaklarda Celâleddin lâkabının, Mevlânâ'nın adından çok daha yaygın olduğu görülürken; meselâ bu yazıda kaynak gösterilecek *Târîh-i guzîde*, *Şakâiku'n-nu'mânîye* ve tercümesi *Hadâiku's-şekâik*, *Tercüme-i Mecâlisü'n-nefâis* ve diğer birçok kaynakta Muhammed adına işaret dahi edilmemiştir.

Mevlânâ lâkabı, konumuzu ilgilendiren yönüyle efendi, sahip, mâlik anlamında Arapça sıfat olan "*Mevlâ*" kelimesiyle, biz anlamındaki Arapça bitişik şahıs zamiri "*nâ*"dan oluşmakta ve "*efendimiz*" anlamındadır. Arapçada genelde "*el-Mevlâ*", diğer Doğu dillerinde "*Mevlânâ*" lâkapları, İslâm dünyasında hürmet belirtmek için önemli kişilerin isimlerinin önünde kullanılmıştır.

Aynı kullanım Osmanlı döneminde alim ve faziletli kişiler için de söz konusu olmuştur. Örnek olarak Osmanlı bilginlerinden Taşköprüzâde'nin Arapça kaleme aldığı ve ilk Osmanlı alimlerini tanıttığı eş-Şekâiku'n-nu'mânî'ye (yazılışı 956/1558) isimli eserinde yer verdiği kişilerin ekserisinin önünde "*el-Mevlâ*" lâkabı bulunurken bu eserin Mecdi Mehmed Efendi tarafından genişletilerek tercüme edilen hâlinde (*Hadâiku's-şekâik*, ilavelerle tercüme tarihi 1587) bu lâkap, Mevlânâ şeklinde yer almış ve eserin aslında "*el-Mevlâ*" lâkabı bulunmayan birçok zat için de kullanılmıştır.⁶⁸ Mevlânâ'dan sonra bu lâkap, yalnız olarak anıldığında, kazandığı ün nedeniyle mutlak olarak Mevlânâ Celâleddin anlaşılır olmuştur. Bu husus bütün İslâm dünyası için aynıdır.⁶⁹

Menâkibu'l-ârifin'de Kadî Necmeddin-i Taştî'nin dilinden aktarılan şu bilgiler, bunun en eski kaydı olsa gerektir: "*Bütün dünyada üç şey geneldi. Hazret-i Mevlânâ'ya mensup olunca özelleşti ve önde gelen kişiler, bunu güzel karşıladılar. Birincisi, Mesnevî kitabıdır. Her iki musraa, mesnevî denilirdi. Şimdi Mesnevî adı söylenince akal, düşünmeksizin Mevlânâ'nın Mesnevî si olduğuna karar veriyor. İkincisi, bütün alimlere mevlânâ denilir. Şimdi mevlânâ adı söylenince Hazret-i Mevlânâ anlaşılıyor. Üçüncüsü, her kabre türbe denilirdi. Artık türbe denilince, türbe söylenince türbe olan Mevlânâ'nın istirahatgâhu anlaşılıyor*".⁷⁰

Mevlânâ lâkabının, babası Bahâeddin Muhammed için de yalnız olarak kullanıldığına zamanımıza ait Lugat-nâme isimli ansiklopedik eserde işaret edilse⁷¹ de bu nâdirdir. Belki de bu durum sadece, oğlu Mevlânâ'nın sohbetlerini ihtiva eden Fihi Mâ Fih'te söz konusudur.⁷² "*Mevlânâ-yı Buzurg* (Büyük Efendimiz)" lâkabı ise özellikle bu eserde, Sipehsâlâr'ın Risâle'sinde ve Menâkibu'l-ârifin'de bulunmak üzere

66- İsmâil-i Ankaravî, Mesnevî-i şerif şerhi, (ö. 1631), I-VI, İstanbul, 1289/1872, I, 12.

67- Sultan Veled, Velednâme, nşr. Celâleddin-i Hümai, Tahran, 1315 hş., s. 2; Sipehsâlâr, Risâle, s. 5.

68- İsmâeddin Efendi (ö. 1561), Taşköprüzâde, eş-Şekâiku'n-nu'mânîye fi 'Ülemâi'd-Devlet-i 'Osmânîye (Yazılışı 956/1558), nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1985.

69- Dihhudâ, Ali Ekber, Lugat-nâme, I-XIV, Tahran, 1993-1994, XIII, 19280; Mevlânâ Celâleddin-i Belhî, Mesnevî, I-VI, Giriş ve izahlarla nşr. Muhammed-i İst'îlâmi, Tahran, 1372 hş., I, 14 (Nasire ait giriş bölümü).

70- el-Eflâki, Menâkibu'l-ârifin, II, 597; kş. Eflâki, Ahmed, Ariflerin Menâkibeleri, I-II, çev. Tahsin Yılmaz, İstanbul, 1986-1987, II, 50.

71- Dihhudâ, Ali Ekber, Lugat-nâme, XIII, 19280.

72- Bkz. Mevlânâ Celâleddin Muhammed, Fihi Mâ Fih, nşr. Bedî'uzzamân Furûzânfer, Tahran, 1369 hş., s. 19, 37 v.d.

babasının özel lâkabı olmuştur.⁷³ Ayrıca bazı kaynaklarda Mevlânâ lâkabına, geleneğe uygun olarak babası, oğlu Sultan Veled ve Şems-i Tebrîzî'nin isimlerinin önünde doğal olarak yer verildiğini kaydetmekte yarar vardır.

Mevlevî lâkabı, Allah, sahip, efendi gibi anlamlar taşıyan "mevlâ" kelimesine nisbet yâ'sı eklenerek oluşturulmuş bir kelime olup "mevlâya mensup" anlamındadır. Allah'a bağlı, ilâhî, dinî anlamıyla bu kelime İslâm dünyasında önemli bilgin ve şeyhler için lâkap olarak kullanılmış⁷⁴ ve günümüzde bilhassa Hindistan'da bu anlamıyla kullanılmaktadır.⁷⁵ İlk kaynaklarda Mevlânâ için müstakil olarak yer almayan melevî lâkabı, Sipehsâlâr'ın Risâle'sinde (yazılışı 729/1329'a kadar tamamlanmış olmalı) Hazret-i Mevlî ve Nefehâtü'l-üns'de (yazılışı 881-883/1476-1478) "Hidmet-i Mevlî" şeklinde bulunmaktadır.⁷⁶ Hüseyin-i Vâ'iz-i Kâşî ise Lubb-i lubâb-ı Mesnevî (yazılışı Ramazan 875/1471) isimli eserinde Arapça ibare içerisinde veya yalnız olarak "el-Mevlevî" lâkabını ve de Hazret-i Mevlî deyişini sıkça kullanmıştır.⁷⁷ Bu lâkaba, ilk olarak Baba Ruknuddin Mes'ûd-i Şîrâzî'nin (ö. 1368) *Nusûsü'l-husûs fî şerhi Fusûs*'unda ve Kâsim-ı Envâr'ın (ö. 1432) şiirinde müstakil olarak tesadüf edilmektedir.⁷⁸ Mevlî lâkabı, son asırlarda özellikle Farsça eserlerde Mevlânâ kastedilerek yaygın olarak kullanılmaktadır.⁷⁹

Mevlevî sıfatı özellikle Türkler arasında başka bir anlamda yaygınlık kazanmıştır. Türkçede bu kelime, Mevlânâ için adlanmış haliyle kullanılmaz ve Muallim Nâcî'nin izahıyla "Hazret-i Mevlânâ'ya mensub Tarîk-i Mevlî, Âyîn-i Mevlî; Mevlânâ'nın tarîki müntesiblerinden" anlamındadır. Bu sıfat, Mevlânâ'ya ve Mevlî tarikatına bağlı olanlar için, özellikle Anadolu'da geçmişte ve günümüzde yaygınlık kazanmıştır.⁸⁰ Bundan dolayı sonuncu özel kullanıma, meselâ E.

Steingass ve M. Mu'in'in Farsça için hazırladıkları kapsamlı sözlüklerde işaret etme gereği duyulmamış olmalıdır.

Mullâ (mollâ) kelimesi de lâkap olarak Mevlânâ için az da olsa kullanılmıştır. Bu kelime, muhtemelen Arapça mevlâ kelimesinin İranlılar tarafından bu şekilde telâffuz edilmesiyle oluşmuştur.⁸¹ Türkçede de bazen "munlâ (monlâ)" şeklinde telâffuz edilen kelime de aynı özellikte olmalıdır.⁸² Bu nedenle Muallim Nâcî "munlâ yazmakta mana yoktur" tespitini yapmaktadır.⁸³ Pek makul görülmesi de "mullâ"nın ilimle çok dolu anlamında Arapça dolmak anlamındaki mastardan sıfat (mullâ) olduğu düşüncesini taşıyanlar da vardır.⁸⁴ Bu lâkabin bazı eserlerde Mevlânâ için kullanış şekillerine birkaç örnek: Hadâiku's-şakâik'de Monlâ Hünkâr ve Molla Hünkâr;⁸⁵ Evliya Çelebi'nin Seyâhatnâme'sinde Hazret-i Monla Hünkâr ve eş-Şeyh Monla Hüdâvendigâr Celâleddîn-i Rûmî;⁸⁶ Tezkire-i Latîfî'de Hazret-i Molla Hüdâvendigâr;⁸⁷ Keşfu'z-zunûn'da Monlâ Celâleddîn Muhammed.⁸⁸

Kelime olarak yakınlık, huzur anlamını içeren "hazret" kelimesi, bilhassa Hazret-i Mevlânâ şeklinde hürmet içeren bir hitap ifadesi olarak kullanılmıştır. Başta Sultan Veled'in eserlerinde olmak üzere bu konudaki ilk eserlerden itibaren bu saygı ifadesi, tercih edilmiştir. "Hidmet" kelimesinin de "hazret" gibi kullanıldığı özellikle Câmî'nin Nefehâtü'l-üns'ünde görülmektedir; Hidmet-i Mevlî.⁸⁹ Nevâî'nin aynı özellikteki şu kullanımı dikkat çekicidir: "Mevlânâ hizmetleri".⁹⁰ Türkçede bu kullanıma, bu örneğin dışında tesadüf etmek mümkün olmayabilir.

89- Câmî, Nefehâtü'l-üns, s. 462, 463, 466 v.d.

90- Nevâî, Ali Şîr, Nesâyimü'l-mahabbe min cemâiyil-fütüvve (yazılışı 901/1495-1496), nşr. Kemal Eraslan, İstanbul, 1979, s. 298.

80- Muallim Nâcî, Lugat-i Nâcî, İstanbul, 1987 (Ofset), s. 865.

81- Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 18921.

82- Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 18921.

83- Muallim Nâcî, Lugat-i Nâcî, s. 829.

84- Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 18921-18922.

85- Mecdî Mehmed Efendi, Hadâiku's-şakâik (İlâvelerle eş-Şakâiku'n-nu'mânîye tercümesi, Çeviri tarihi 1587), İstanbul, 1989 (İstanbul, 1269 basımından ofset yoluyla), s. 367, 518.

86- Evliya Çelebi (ö. 1682) Seyâhatnâme, I-VIII, İstanbul, 1896-1928, III, 24.

87- Latîfî, Tezkire (Tamamlanmış 1546), İstanbul, 1314 h., s. 38.

88- Kâtip Çelebi (ö. 1653), Keşfu'z-zunûn, I-II, nşr. Şerefettin Yaltkaya- Kılışlı Rafat Bilge, 1941, II, 1578.

73- Mevlânâ, Fihri Mâ Fihri, s. 92, 204 v.d.; el-Efâkî, Menâkibu'l-ârifin, s. 1, 38, 45 v.d.; Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 19280.

74- Steingass, E., Persian-English Dictionary, Beyrut, 1975, s. 1349; Mu'in, Muhammed, Ferheng-i Fârsî, I-VI, Tahran, 1978, IV, 4449.

75- Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 19285.

76- Sipehsâlâr, Risâle, s. 185; Câmî, Nureddîn Abdurrahmân, Nefehâtü'l-üns (Yazılışı 881-883/1476-1478), nşr. Mahmûd-i Abidî, Tahran, 1375 hş., s. 462, 463.

77- Kâşî, Hüseyin-i Vâ'iz, Lubb-i lubâb-ı Mesnevî (Yazılışı Ramazan 875/1471), nşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran, 1362 hş., s. 33, 41, 43, el-Mevlevî, s. 44; Hazret-i Mevlî, s. 47, 51 v.d.

78- Şahinoğlu, Nazîf, Mevlânâ, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I-VIII, s. 298-311, İstanbul, 1977-1998, VI, s. 298; Furûzânfer, Bediuzzaman, Mevlânâ Celâleddîn, çeviren Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1986, s. 3.

79- Lugat-nâme'de "Mevlevî" lâkabı son asırlarda (görünüşe göre hicri IX (milâdi XI.) asırdan itibaren) onun için kullanılmaktadır" denilmektedir. Bkz. Dihhudâ, Lugat-nâme, XIII, 19285.

Hüdâvend kelimesiyle eş anlamlı olan Hüdâvendigâr da Menâkibu'l-ârifin'den ve Sipehsâlâr'ın Risâle'sinden anlaşıldığına göre Mevlânâ için çocukluk yıllarından itibaren kullanılagelmiştir. Menâkibu'l-ârifin'de babasının bu lâkabı Mevlânâ için kullandığı belirtilmektedir.⁹¹ Anılan iki eserde bu unvan çoğunlukla Hazret-i Hüdâvendigâr olarak kullanılmıştır. Ahmed-i Rûmî'nin 720/1320'de telif ettiği Dekâyiku'l-hakâyik'inde Hüdâvendigâr Mevlânâ ve Hüdâvendigâr Mevlânâ Celâleddîn şeklinde anılmaktadır.⁹² Hüdâvendigâr kelimesi efendi, sahip, sultan ve Allah anlamlarını taşımaktadır. Kelimenin efendi, sultan ve benzeri anlamından hareketle Türkçede başta Sultan Murad Hüdâvendigâr olmak üzere çeşitli şahıslar için kullanıldığı vakidir.

Sultan, padişah anlamında olan hünkâr lâkabının Mevlânâ için Mollâ lâkabıyla birlikte kullanıldığına yukarıda görüldüğü üzere Türkçede tesadüf edilmektedir.⁹³ Muallim Nâcî sözlüğünde "Hazret-i Mevlânâ'ya Mollâ Hünkâr denilir" açıklamasını yapmaktadır.⁹⁴ Bu söyleyiş Türkçeye özel olmalıdır.

Şeyh lâkabı Mevlânâ için oğlu Sultan Veled'in eserlerinde,⁹⁵ VIII/XIV. asır kaynaklarında ve sonrasında kullanılırken günümüz kaynaklarında pek anılmaz.⁹⁶ İhtiyar, önemli kişi, bilgin ve önder gibi anlamlar taşıyan bu kelime, mezhep ve tarikat önderleri için de kullanılmıştır.

Mevlânâ'nın Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini göstermek amacıyla adına eklenen "el-Bekrî (Bekir'e mensup)" mensubiyet sıfatı, başta Sipehsâlâr'ın Risâle'si ve Menâkibu'l-ârifin olmak üzere kaynaklarda ısrarla kaydedilmektedir. Ancak bu mensubiyetten Mevlânâ'nın ve babasının eserlerinde bahsedilmemesi, en güvenilir Mesnevî ve Dîvân-ı kebîr yazmalarında ve

nihayet türbelerinin kitâbelerinde de bu duruma işaret eden bir kayıt bulunmaması dikkat çekicidir. Sultan Veled'in, *Veled-nâme*'sinin, Celâleddîn Hümâî tarafından yayınlanan Farsça metninde bu mensubiyeti ifade eden beytin, eski ve itibar edilmesi gereken yazmalarda bulunmadığını ise A. Gölpınarlı ortaya koymuştur.⁹⁷

Mevlânâ'nın irtibatlı olduğu yerlerin adlarını gösteren sıfatlarına Arapça kullanım şekliyle "el-Belhî", Farsça ve Türkçedeki kullanımıyla "Belhî (Belhli)" ile başlamak uygundur. Bir kişinin bir yerle olan ilişkisini göstermek için Doğu dillerinde yer adlarının sonuna eklenen mensubiyet gösteren "yâ (î)" tarih boyunca kişinin nereli olduğunu, nerede doğduğunu, nerede uzun süre tahsil gördüğünü veya ikamet ettiğini göstermekteydi. Bu nedenle birçok kişi için, meselâ Mevlânâ için Belhî, Rûmî ve Konevî gibi farklı yerlere işaret eden sıfatlar bir arada kullanılmıştır. Arapça söyleyişte "el" belirlik takısı bu tür kelimelerin başında bulunurken Türkçe, Farsça ve Urduçada usûlen ve genellikle yer almaz.

Mevlânâ'nın ailesi, onun doğum ve çocukluk yıllarında bugünkü Afganistan ülkesinin kuzeyinde kalan Belh şehrinde ikamet etmekteydi. Bu nedenle bizzat kendisi Mesnevî'nin mukaddimesinde "Muhammed bin Muhammed bin el-Hüseyn el-Belhî" şeklinde kaydettiği gibi, bu "Belhli" sıfatı bilhassa ilk kaynaklarda babası ve kendisinin adlarının yanında yer almış ve günümüzde de yer almaktadır.

Mevlânâ ikinci olarak, çocukluk döneminin dışındaki yıllarının hemen tamamını, önceki asırlardaki isimlendirmeye "Diyâr-ı Rûm"da geçirdiği ve Konya'yı vatan edindiği için de "Rûmî (Rum ülkesinden; Anadolu)" sıfatıyla anılmıştır. Bu konudaki kayıtlardan biri şu şekildedir: "... Sultânü'l-ulemâ Hazret-i Mevlânâ

91- el-Eflâkî, Menâkibu'l-ârifin,
I, 73.

92- Bkz. Ahmed-i Rûmî,
Dekâyiku'l-hakâyik (Yazılışı
720/1320), ngr. Muhammed
Rizâ Celâli-i Nâinî-
Muhammed-i Şirvânî, Tahran,
1354 hş.

93- Mecdi Efendi, Hadâiku's-
şakûk, s. 367 (Mollâ Hünkâr),
518 (Mollâ Hünkâr).

94- Muallim Nâcî, Lûgat-i Nâcî,
s. 394-395.

95- Sultan Veled, Veled-nâme,
s. 2; Sultan Veled, Rebâbnâme,
Hz. Veyis Değirmençay
(Yayınlanmamış doktora tezi,
Atatürk Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü), Erzurum,
1996, s. 151.

96- el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-
musefi fi tabakâti'l-Hanefiye,
Muhyuddîn Ebû Muhammed
(Yazılış yılları 696- 775/ 1297-
1374), I-V, ngr. Abdülkettâb
Muhammed el-Halevî, 1993,
'es-Şeyh' şeklinde s. III, 344,
345; Hamdullah-i Mustevfi,
Tarih-i gazide (Yazılışı 730/
1330), ngr. Abdülhuseyn-i
Nevâlî, Tahran, 1364hş., "Şeyh
Celâleddîn" şeklinde, s. 672;
Latîfî, Tezkire, "Hazret-i Şeyh"
s. 38; Nevvî, Ali Şîr, Mecâlisü'n-
nefâis, Çağatay Türkçesinden
Farsçaya çeviri Muhammed-i
Kazvinî (çeviri tarihi 1523),
Tahran 1363 hş., Mütercim'in
ilâvelerinde, "Şeyh Celâleddîn",
s. 321.

*sagır iken Konya'da tevettim eyledi ol sebepten Celâleddîn-i Rûmî ile mülakka olmuş idi.*⁹⁸

Belhî ve Rûmî sıfatları bazen birlikte bazen ayrı olmak üzere yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak Rûmî sıfatının Mevlânâ'nın ve Sultan Veled'in eserlerinde bulunmadığı, Sipehsâlâr'ın Risâle'si ile Menâkibu'l-ârifin'de de belirtilmediği bilinmelidir.⁹⁹ Belki de ilk defa Baba Ruknuddin Mes'ûd-i Şîrâzî'nin (ö. 1368) *Nusûsu'l-husûs fî şerhi Fusûs*'unda görülen¹⁰⁰ bu nisbenin IX/ XV. yüzyıldan itibaren bu yazıda anılan Huseyn-i Vâ'iz-i Kâşîfî'nin *Lubb-i lubâb-i Mesnevî*'sinde, Câmî'nin *Nefehâtü'l-ün's*'ü ve bu eserin Nevâî ve Lâmîî Çelebi tarafından Türkçeye yapılan çevirileriyle yaygınlaştığını düşünmek, uygun olmalıdır. Çünkü VIII/ XIV. asra ait *el-Cevâhiru'l-muzîe*'de ve *Târîh-i güzîde*'de bu sıfat bulunmamaktadır.

Mevlânâ-yı Rûm, Mevlânâ-yı Rûmî, Mollâ-yı Rûm, Mollâ-yı Rûmî, Mevlevî-i Rûm ve Mevlevî-i Rûmî lâkapları da aynı genel bölge adına dayalı olarak oluşturulmuş ve kullanılmıştır. *Târîh-i Güzîde*'de (yazılış 730/1330) görülen "*Mevlânâ-yı Rûm diye tamladı*" ifadesi muhtemelen bu yöndeki ilk kayıttır.¹⁰¹ Bu tamlama halindeki söyleyişlerde Rûmî sıfatıyla oluşturulmuş bir sıfat tamlaması veya Rûm yer adıyla şahıs adı arasında oluşturulmuş bir mensubiyet tamlaması söz konusudur. Sonuçta her iki tamlama da "Anadolulu (Rûm ülkesinden) Mevlânâ" anlamını sağlamaktadır.

Mevlânâ için üzerinde durulacak son mensubiyet bildiren sıfat, Konevî (Konyalı) sıfatıdır. Öncelikle ifade edelim ki Mevlânâ'nın adıyla birlikte önceki asırlarda anılmış olan bu sıfatın, her nedense son asırda dillerde dolaymaması ve hatta araştırmaya dayalı eserlerde dahi yerini koruyamamış olması dikkat çekicidir.

Muhyuddîn Ebû Muhammed el-Kureşî (yaşadığı

yıllar 696-775/1297-1374), *el-Cevâhiru'l-muzîe* fi tabakâtı'l-Hanefiye isimli eserinde Mevlânâ'nın Hz. Ebû Bekir'e ulaştırdığı soy silsilesini verdikten sonra, "*el-ma'rûf bi-Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî (Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî diye meşhurdur)*" kaydını koymuştur.¹⁰² Bu eserden yararlanan *Miftâhü's-sa'âde*'nin Türkçe tercümesi *Mevzû'âtü'l-ülûm*'da bu kayıt şu şekli almıştır: "*Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî ile meşhurdur*".¹⁰³ Ancak daha önceki şu ifade Taşköprüzâde İsmâeddîn Efendi'ye (ö. 1561) veya eserin mütercimi oğlu Kemâleddîn Efendi'ye (ö. 1621) aittir: "*Ve yine ülemâ-i kibâr ve meşâyih-i celîlû'l-mikdârdandır ki mezheb-i Hanifiye anımla müşerref ve pür-envâr olmuştur, Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn el-Konevidir*".¹⁰⁴

Kâtib Çelebi (ö. 1653), *Keşfu'z-zunûn*'da Mevlânâ'yı şu şekilde anmaktadır: "*Monlâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed el-Belhî şümme el-Konevî*". "*Şümme (sonra)*" kaydıyla doğum yeri Belh'ten sonra vatan edindiği yeri, Konyalı sıfatıyla öne çıkarmaktadır.¹⁰⁵

Günümüzde kaleme alınmış Arapça biyografik eserlerden *el-A'lâm*'da "*Celâleddîn er-Rûmî*" madde başlığı altında onun el-Belhî, el-Konevî ve er-Rûmî nisbeleri sıralanmaktadır. Ayrıca el-Konevî nisbesi için dipnotta Konya'da ikamet edişine ve vefatına işaret edilerek özellikle *el-Cevâhiru'l-muzîe*'de sadece Konyalı nisbesiyle anıldığına dikkat çekilmektedir.¹⁰⁶ Diğer bir Arapça eserde, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*'de yine Celâleddîn er-Rûmî başlığı altında bu üç nispet sıfatı birlikte kaydedilmiştir.¹⁰⁷

Mevlânâ için Konyalı sıfatını kullanan eski ve yeni başka eserlerde bulunabilir. Ancak genel durumu göstermek açısından günümüzde Mevlânâ hakkındaki kaleme alınmış ancak bu sığata yer vermeyen yayınlara işaret uygun olacaktır. Türkçe İslâm Ansiklopedisi'nde,

98- Kemâleddîn Efendi (ö. 1621), *Mevzû'âtü'l-ülûm*, I-II, İstanbul, 1313 h., II, 746.

99- Menâkibu'l-ârifin metninin neşrindeki fihristre Rûmî nisbesi görülüyorsa da bu fihrist, naşire ait olup Eflâkî'nin kendi fihristinde bulunmamaktadır. Bkz. a.g.e. I, 6.

100- Şahinoğlu, Mevlânâ, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VI, 298.

101- Hamedullâh-i Mustevfi, *Târîh-i Güzîde*, s. 672.

102- el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muzîe*, III, 343.

103- Kemâleddîn Efendi, *Mevzû'âtü'l-ülûm*, I, 745.

104- Kemâleddîn Efendi, *Mevzû'âtü'l-ülûm*, I, 744.

105- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1578.

106- es-Ziriklî, *el-A'lâm*, ez- I-VII, Beyrut, 1997, VII, 30.

107- Feruh, Ömer, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, I-VI, Beyrut, 1989, III, 631.

Helmut Ritter; Veled-nâme neşrinin önsözünde Celâleddîn-i Humâî, Mevlânâ Celâleddîn isimli eserinde Abdülbâki Gölpınarlı ve Mevlânâ Celâleddîn ismiyle Türkçeye tercüme edilen eserinde B. Furûzânfer, her nedense Mevlânâ'dan hemen sonraki asırdan itibaren bazı önemli kaynaklarda yer verilen "Konyalı" sıfatını anmamışlardır. Halbuki gerçekte araştırmaya dayalı olan bu eserler, Mevlânâ ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedirler.

Klâsik eserlerde Mevlânâ'yı anmak için belirli bir ad veya lâkabı kullanma yönünde bir ısrarın bulunduğunu söylemek pek mümkün değildir. Onun bütün dillerde görülebilecek tam adı, "Mevlânâ Celâleddîn Muhammed"dir. Ancak günümüzde kitap veya makale adı içerisinde Mevlânâ tek bir kelimeyle anılmak istense, Batı dillerinde sadece "Rûmî" ve Farsça eserlerde ise "Mevlevî" isimleşmiş sıfatları yeterli görülmektedir.¹⁰⁸

Konya ile Mevlânâ'nın birlikte anılması, diğer bir ifadeyle Mevlânâ'nın Konyalı bilinmesi XIV. asırda kayıtlara geçmiştir. Sonraki her asır, bu beraberliği maddî ve manevî anlamda pekiştirmiştir. Günümüzde Konya'da Mevlânâ ile ilgili yapılacak her anlamlı ve kalıcı faaliyet bu beraberliğin tekrarlanan ilanı olacaktır.

108- Mesela "Discourses of Rumi", "Mystical Poems of Rumi", "Rumi, Poet and Mystic", "The Sufi Doctrine of Rumi" ve Farsça "Mevlevî çî mî güyed", "Zindegi-nâme-i Mevlevî", "Güzide-i gazeliyât-i Mevlevî" gibi kitap isimlerinde.

TASAVVUFÎ ŞİİR GELENEĞİNDE MEVLÂNÂ'NIN YERİ VE ÖNEMİ*

* Bu metin, 6. Milli Mevlânâ Kongresi'nde (24-25 Mayıs 1992) sunulmuştur. (Tebliğler, Konya, 1993, Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 87-90).

Fikirleri, takip ettiği yol ve eserleriyle farklı bilim dallarına konu olmuş Mevlânâ'yı sadece bir yönüyle ele almak mümkün değildir. Özellikle Hak aşığı oluşu ile şair kimliği onun birlikte ele alınması gereken iki ayrı yönüdür.

Burada öncelikle klasik edebiyatta şiir ve şairin nasıl değerlendirildiği, Mevlânâ'ya yakın yıllardan örnek verilerek aktarılacak ve tasavvufî şiir geleneğinin önde gelen temsilcilerinin bariz vasıfları özlü bir şekilde sıralanacaktır. Ve akabinde konumuzun özünü teşkil eden Mevlânâ'nın tasavvufî şiir geleneğindeki yeri ve özelliği, onun mutasavvıf kişiliği ile şairlik vasfının uyuşma ve çatışma noktalarına da yer verilerek izah edilmeye çalışılacaktır.

İslâm dünyasında şiir, belâgat bilimcilerinin ve ediplerin söz ve anlatımın usul ve kaidelerini tespitteki anlayışlarına uygun bir ifadeyle, en değerli varlık olan insanın en değerli sözü, anlatımı ve ahengi elde etme ve muhatabı insanlara aktarma gayretinin ürünlerinden biridir. Klasik edebiyatta şiir çoğu defa vezin, kafiye özellikleri etrafında tanımlanmaya çalışılırsa da ilk dönemlerde daha çok anlam ön planda tutulmuştur. Mevlânâ'ya yakın dönemlerde yaşamış Fars edebiyatında şiirin mahiyetine ve iyi şairin vasıflarına değinen ilk

kişilerden Semerkantlı Nizâmî-i Arûzî de bu düşüncededir. Çehâr Makâle (yazılışı: 550-551/1155-1157) isimli eserinde şairliği, kişilerin zihinlerine nüfuz eden, onları yönlendiren, gönülleri neşelendiren veya üzüntüye sevkeden bir sanat olarak görür. Şairin ise temiz yaratılışlı, üstün düşünceli, iyi karakterli, güzel fikirli ve ince görüşlü, dönemindeki bilim dallarından haberdar ve görgülü olmasının; gençlik yıllarında eski şairlerin şiirlerinden 20.000 beyit ezberlemesinin ve yakın dönem şairlerinin eserlerinde yer verdikleri 10.000 kelimeyi kullanabilmesinin gerektiğini söyler. İlave olarak aruz, kafiye ve edebî bilgilerle ilgili çeşitli eserleri okumasını ve ders almasını öğütler.¹⁰⁹ Bu eserin yazımından yarım asır kadar sonra aynı anlayışın hakim olduğu çevrelerde yetişmiş olan Mevlânâ, her ne kadar anılan ağır şartlara uymaya azamî gayret sarfeden saray şairlerinden farklılıklar arzederse de şiirde bu sağlam temellere ve değer yargılarına dayanmaktadır.

Anlatılan özelliklere sahip olması gereken şairler, insanî olmayı, özle ilgilenmeyi ve benliği ykmayı bilhassa amaç edinen bir tasavvufî düşünce ile hareket edince şekli, kalıbı arka plana bırakmayı tercih etmiş gibi görünürler. Bu hususu Mevlânâ'nın ifadeleriyle açıklamaya geçmeden önce tasavvufî şiirin ilk büyük temsilcilerine değinmek lüzumludur.

Tasavvuf, düşünce ve tavır olarak Müslüman toplumunda şekillenirken önce Arap edebiyatında şiire yansımış ancak ilk ve son denebilecek büyük şairini, Mevlânâ ile çağdaş sayılabilecek İbnü'l-Fâriz (ö. 632/1235)'i VII/XIII. asra yaklaşıp yetiştirebilmiştir. Fars edebiyatında ise daha erken dönemlerde yaşayan bazı öncü şahsiyetlerden sonra IV/X. asrın son yıllarında Hakîm Senâî (ö. 525/1131) ortaya çıkmıştır. Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde övdüğü, tebci ettiği ve şiirlerinden alıntılar yaptığı bu şairden biraz sonra şiir

dünyasına giren ve Mevlânâ'nın gençlik yıllarında vefat eden büyük şair Şeyh Attâr (ö. 618/1221) Mevlânâ'nın şiirdeki ikinci müşşidi olmuştur.

Tasavvufî mesnevî tarzının bânisi Senâî kimilerine göre ömrü boyunca saray şairi olma vasfını, mutasavvîf şair kimliği ile birlikte taşımıştır. Bazılarınca ise hayatı, ikinci dönemi tasavvufî özellikte olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Sûfî şair ve düşünür olarak tanınan Şeyh Attâr'ın ise tasavvufî eğitimi, yolu ve mertebesi hususunda tartışmalı noktalar bulunmaktadır. Ayrıca tasavvufî muhtevalı eserlerinin yanı sıra aynı anlayışın egemen olmadığı Husrev-nâme isimli bir mesnevîsi de vardır. Mevlânâ hem tasavvufî kimliği, meşrebi ve önderliği ile hem de nitelik ve nicelik açısından üstün durumdaki manzumeleriyle İslâm dünyasında tasavvufî şiirin en büyük temsilcisi olarak kabul edilmektedir.

Mevlânâ'nın, tasavvufî kişiliği şairlik hüviyeti ile birleşince maddeden sıyrılmayı, aşkta, vücûd-i mutlak'ta yok olmayı hedef edinin mânâda merkezileşmesi, onu hem düşüncede hem de ifadede daha güçlü hale getirmiştir. Dardan geniş doğru varlık alemi, hayal alemi ve yokluk alemi diye vasıflandırdığı alemlerin en genişine¹¹⁰ doğru ilerlemede şairlik hususiyeti ona yardımcı olmuş olmalıdır. Aynı özellik hissiyatını dile getirmede ise mutlaka ona büyük imkân sağlamıştır. Şiiriyet anlam, lafız ve ahengi güzelleştirmeyi sağlarken, şiire ait vezin, kafiye ve kalıp engel çıkarır gibi görünmektedir. Mevlânâ bu yönde serzenişlerde bulunmakla kalmayıp gerçekte şiiri küçümser ifadeler de kullanır. *Fîhi Mâ Fih*'te "... yanuma gelen şu dostların canları sıkılır korkusıyla şiir söylerim, onunla oyalanmalarını dilerim. Yoksa ben nerdeyim, şiir nerde? Vallahi şiirden usanmışım ben; bence şiirden beter bir şey yok" ifadelerine yer verir¹¹¹ ve daha sonra "Bizim ilimizde, bizim toplumumuzda, şairlikten daha ayıp bir iş yoktu. O ilde

109- Nizâmî-i Arûzî-i Semerkandî, Çehâr Makâle, nşr. Muhammed-i Kazvinî, Tahran, 1368 hş./1989, s. 61, 65-66.

110- Mevlânâ, The Mathnawî of Jalâluddîn Rûmî, nşr., trc., serh. Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940, I, 3094-3096; krs. Mesnevî, Çev. Voled İzbudak, Gözden geçiren Abdülhakî Gölpinarlı, I-VI, İstanbul, 1988, aynı defter ve beyit numaraları.

111- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi mâ fih*, B. Furûzânfer, Tahran, 1369 hş./1990, s. 74; Gölpinarlı, Abdülhakî, *Fîhi Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'adan Seçmeler*, İstanbul, 1972, s. 61.

kalsaydık onların yordamına uygun ömür sürerdik" diye ilavede bulunur.¹¹²

Mesnevî'sinde de şiire başka bir yönden ancak yine olumlu sayılmayacak şu ifadelerle değinir:

"Kafîye düşünürüm. Sevgilim ise bana der ki, beni görmek, müşahade etmekten başka bir şey düşünme.

Ey kafîye düşünenim! Rahatça otur. Benim yanımda devlet kafîyesi sensin.

Harf nedir ki sen onu düşünüyorsun! Harf nedir? Üzüm bağının dikenden duvarı!

Harfi, sesi, sözü birbirine vurup parçalayayım da seninle bu üçü olmaksızın konuşayım".¹¹³

Mevlânâ şiirde gerçek güzelliklerin anlaşılamayacağı korkusunu taşır. Mânânın şiire sığamayacağını ve istikametini tıpkı sapanla atılan taş gibi bulamayabileceğini söyler.¹¹⁴ "Harf kaptır, içindeki mânâ su gibidir"¹¹⁵ benzetmesini yapar ve harf suretini mânâ bahçesine yakıştırmaz.¹¹⁶ Şu beyitte de

"Şekle aldamanlar mücevherlere bürünmüşler, mânâyâ değer verenler mânâ denizini bulmuşlar."¹¹⁷

şeklinde belirttiği iki ayrı tercih ve sonucu, sık sık tekrar eder. Sanatsal meşguliyetin ve zevkin gerçeği unutturabileceğini, yaratıcı ile kul arasında perde olabileceğini bir müzisyenin diliyle hatırlatır.¹¹⁸ Ancak aynı zamanda Mesnevî'nin birçok yerinde surette, şekilde kalacak, Hakk'a erişmede engel olacak tavır, düşünce, fiil ve benzeri her şeyi yerer. Yoksa bu değerlendirmenin dışında kalacak bir şiir onun gözünde de güzeldir ve etkileyicidir. Fihî Mâ Fih'te şiirlerinin tesirinden de emin olarak şöyle der: "Önceleri şiir söylemeye büyük bir istek duyardım, o vakit şiirlerimde tesirler vardı. Şimdiyse zayıfladı, battı gitti. Fakat gene de şiirlerimde tesirler var."¹¹⁹

Mesnevî'de bir münasebetle "İhsan sahiplerine şiir, yüz denk kumaştan daha iyidir. Hele denize dalıp da dibinden inciler çıkaran bir şairin şiiri olursa!"¹²⁰ diyerek şiirin değerine işaret eder. Bir şiir için de "İnci gibi kıymetli mısralarla dolu çok güzel" ifadesine yer verir.¹²¹

Bunlara ilave olarak manzum eserlerinin eldeki baskılarında yer alan, Mesnevî'de 25.682; Divân-ı Kebîr'de 36.360; ve Rubaiyyât 3.966 beyit olmak üzere 65.958 beyit hacmindeki şiirlerinin de sahibi olduğu unutulmamalıdır. Bazı iddialarla anılan rakam biraz küçültülebilecek olsa da bu kadar şiire sahip pek az değerli şair İslâm dünyasında yetişmiştir.

120- Mevlânâ, Mesnevî, IV, 1188.

121- Mevlânâ, Mesnevî, IV, 1208.

112- Mevlânâ, Fihî Mâ Fih, s. 74; Gölpinarlı, Fihî Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'â'dan Seçmeler, s. 62.

113- Mevlânâ, Mesnevî, I, 1727-1730.

114- Mevlânâ, Mesnevî, I, 1528.

115- Mevlânâ, Mesnevî, I, 296.

116- Mevlânâ, Mesnevî, IV, 2823.

117- Mevlânâ, Mesnevî, I, 2742.

118- Mevlânâ, Mesnevî, I, 2186.

119- Mevlânâ, Fihî Mâ Fih, s. 199; Gölpinarlı, Fihî Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'â'dan Seçmeler, s. 63.

KLÂSİK
TÜRK ŞİİRİ GELENEĞİNDE
MEVLÂNÂ'NIN YERİ VE
EDEBÎ MİRAS
TARTIŞMALARI

Böyle bir başlık malûmu ilân gibi görülebilir ve konuyla ilgili olanlarca şiir geleneğimizde Mevlânâ'nın pek tabîî bir yere ve öneme sahip bulunduğu rahatlıkla dile getirilebilir. Bu doğru bilgi ve kanaatlere ilave olarak bazı değerlendirmeler yapmak ve Hz. Mevlânâ'nın Türk edebiyatındaki yeri hususunda açık olarak dile getirilen veya getirilmeyen ancak olumsuz etkileri gözlenebilen bazı görüşleri irdelemek, burada, bu tebliğin amacını oluşturmaktadır.

Türk edebiyatı tarihi içerisinde Mevlânâ sevgisi ve tesirine tereddüde düşülmeden genel olarak yer verilmektedir. Ancak bunun nasıl ve ne şekilde olduğu dile getirilirken; bu sevgi ve etki belirli şahıslar, çevreler, ürünler ve eğilimlerle sınırlandırılmaktadır. Bu duruma kısaca değinmek gerekirse, "Mevlevî Edebiyatı" başlığı altında veya benzer isimlendirmelerle, bu sevgi ve bağlılığın tarihî seyrinden söz açılmaktadır. Örnek olarak "Mevlevî Şairler" nitelemesiyle Mevlevî olan ve şiirlerini açıkça bu hissiyatla şiir söyleyen şairlerden söz edilmektedir. Meselâ XVIII. asırda Sâkîb Dede (ö. 1732), *Sefîne-i Mevlevîye*; Esrâr Dede (ö. 1796) *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîye* isimli eserleriyle Mevlevî şairleri bir araya getirme gayretinde bulunmuşlardır. Son yıllarda aynı yönde Farsça kaleme alınmış *Mekteb-i Mevlevîye*¹²² ve Türkçe *Mevleviyâne*¹²³ gibi eserler de yayınlanmıştır.

122- Hüseyin Muhammedzâde-i Sadık, *Seyrî der eş'âr-i Türkî; Mekteb-i Mevlevîye*, Tahran, 1369 hş.

123- Necip Fazıl Duru, *Mevleviyâne -şiir güldestesi-* İstanbul, 2000.

Osmanlı döneminde ve günümüzde Mevlânâ'yı anmak ve övmek üzere yazılan şiirler, binlerle belirtilecek kadar çoktur.

Mevlânâ ve Mesnevî etkisini, hemen Mevlânâ'dan sonraki Türkçe mesnevîlerde araştıran ve somut delillerle ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır. Merhum Âmil Çelebioğlu, bunun ilk anlamlı örneğini ortaya koymuştur¹²⁴. Bu yıllarda bu konu, aynı tarzda daha ayrıntılı verilere dayalı bir şekilde ele alınmıştır¹²⁵. Dikkat edilecek olursa bütün bu çalışmalar, açık bir şekilde Mevlânâ sevgisi, tesiri ve Mevlevîlik üzerine kuruludur. Bu noktaya ısrarla işaret etmekteki amacım, genel olarak klâsik Türk şiirinin mazisinde, Mevlânâ'nın şiir anlayışının, şiirindeki mana ve mazmunların varlığını aramak ve irdelemektir. Buradan hareketle Mevlânâ ile Anadolu'da etkin hâle gelen şiir anlayışının, son asırda farklı çehreler taşıdığı belirtilen Osmanlı dönemi şairleriyle ilgisi olup olmadığını tartışmaktır.

Mevlânâ ve eserlerinin Türk edebiyatı içerisinde ne denli yer alacağı; kültürel anlamda mı yoksa bir edebî şahsiyet olarak mı değerlendirileceği konusunda Türkiye'de farklı düşünceler vardır. Uygulamada, Mevlânâ'nın ve eserlerinin, Türk edebiyatı için ana konulardan biri görülmediği söylene, sanırım, bir vakta dile getirilmiş olur. Bunun esas gerekçesi, Mevlânâ'nın eserlerinin genelde Farsça olmasıdır.

Dilin esas alındığı edebiyat tarihçiliğinde Mevlânâ'yı Türk edebiyatının dışında tutmak, Türkiye'deki bazı araştırmacıları rahatsız etmiştir ve edecektir. Dili, edebiyatları ayrıntı özellikte gören A. S. Levend, durumu açıklarken ünlü Nizâmî için "Örneğin Nizâmî Gence'de doğmuş bir Türk'tür. Ama İran edebiyatının temel taşlarından biri sayılır. Çünkü eserleriyle İran edebiyatının gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır"

demekte ve onun adının Türk edebiyatı tarihinde ancak karşılaştırmalı edebiyat çerçevesinde anılabileceğini söylemektedir.¹²⁶ Buna karşılık "... Mevlânâ'yı incelemeyen Türk tasavvuf edebiyatı anlatılmaz" hükmünü koymakta ve "Kaldı ki, Mevlânâ'nın -Fars diliyle de olsa- Mesnevî'de aşılamağa çalıştığı düşünce ve temsil ettiği ruh öylesine Türk'tür ki, bu esere geniş bir yer ayırmadan Türk kültür hayatı açıklanamaz" demektedir. Bu ifadelerde bir hakikat dile getirilirken; kanaatimce, ilave olarak, bir sınırlama söz konusudur. Bu da Mevlânâ'nın şiirinin, yalnız Türk tasavvuf edebiyatı ile ilgili görülmesidir. Ünlü bilim adamlarından merhum Ali Nihat Tarlan'ın ise, *İran Edebiyatı* (İstanbul, 1944) isimli kitabında Mevlânâ'ya yer vermemesi dikkat çekici bir tutumdur. Hemen bütün dünyada Mevlânâ, İran edebiyatının en önde gelen şahsiyeti olarak görülürken neden böyle davranmıştır? Haklı oluşu anlamında değildir, bu soru. Ancak sorunun gerçekte Türkiye'de alanın uzmanlarını, güç durumda bıraktığını göstermek içindir. Zaten o, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* (İstanbul, 1964) isimli değerli araştırmasının fihrist bölümünde Mevlânâ'ya "İran şairleri" başlığı altında yer vermektedir. Bugün Mevlânâ, şiirlerinin büyük çoğunluğunu Farsça yazmış olması nedeniyle İran edebiyatında, önemli sayıda Arapça beyitleri bulunduğu için de Arap edebiyatında konu edilmektedir.

Milletlerin edebiyatları sınıflandırılırken dilin belirleyici olarak tayin edilmesi isimlendirmede kolaylık sağlarken sakıncalar da taşımaktadır. Çeşitli sebeplerle Türk şiiri, Fars şiiri veya İran şiiri isimlendirmeleri uygun görülebilir, ancak bu isimlendirmelerin kuşatıcı ve yeterli olduğunun düşünülmesi, yanıltıcıdır. Günümüze ait düşünce ve dikkatlerle konulan bu ölçü, geçmiş için ve özellikle de Türkler için eksiktir, hatta yanıltıcıdır. Doğu'daki klâsik şiiri, dil farklılığı sebebiyle

KLÂSİK
TÜRK ŞİİRİ
GELENEĞİNDE
MEVLÂNÂ'NIN
YERİ VE
EDEBİ MİRAS
TARTIŞMALARI

126- Ağâh Sırm Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1973, s. 41-43.

124- Âmil Çelebioğlu, XIII-XV (ilk yarısı). Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri, *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Hazırlayan Feyzi Halıcı, Konya, 1978, s. 99-126.

125- Nezahat Öztekin, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Hikâyelerin XIII-XV. Yüzyıl Anadolu Mesnevîlerine Etkisi*, İzmir, 2000.

başlıca Arap, Fars ve Türk şiiri olarak sınıflandırmak bilhassa Türk edebiyatı için büyük bir kayba yol açmaktadır. Son bir-iki asra ait bu yaklaşım, Anadolu'da yazılan Arapça, Farsça şiirlerin Arap ve Fars edebiyatlarına ait görülmesini sağlarken; Fuzûlî ve Nefî gibi birçok Osmanlı dönemi şairinin divan hacminde olan veya olmayan Farsça şiirlerinin Türk edebiyatı içerisinde değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Mevlânâ'nın başta İran edebiyatı olmak üzere çeşitli ülkelerin edebiyat tarihlerinde yer alması için makul gerekçeler bulunabilir ve de vardır. Bütün bunlar, bu tür kesin ayırıcı ifade ve tutumların Doğu'da klâsik edebiyatları sınıflandırmak için yeterli olmadığını, sanırım, ortaya koymaktadır.

Farsça eser vermiş olan Mevlânâ ve diğer şairlerimize karşı bazılarınca duyulan buruklukta, onların eserlerinde Fars kimliği ve İran geleneğinin tesiri bulunduğu düşüncesi yatmaktadır. Batılı ve İranlı kimi araştırmacılar, asrımızda etkin olan bir tutumla bunu söyleyebilir, ancak Türkiye'de ciddi araştırmalar yapılmadan bunun neredeyse genel kabul görmesi, şaşırtıcıdır. Yukarıdaki bazı ifadeler, bunun böyle olmadığı yönünde çok az da olsa işaretler taşımaktadır. Konu detaylı olarak tartışılmalıdır. Tarih, edebiyat ve kültürümüz açısından nice kayba yol açan bu bakışla ilgili olarak ünlü sosyolog merhum Erol Güngör'ün şu vurgulu tespiti, tarihi bilgilerle birlikte daha çok anlam kazanmaktadır: "Gerçi içimizde Türklerin siyasî hâkimiyeti elde tutmakla beraber başkalarının kültürel hâkimiyeti altında kalmış olduklarını iddia edecek kadar tarih ve sosyoloji bilgisinden mahrum kimselere hâlâ rastlıyoruz."¹²⁷

Doğu'da Anadolu dışında Gazneli ve Selçuklu devletleri gibi Türk asıllı devletlerin himayesinde söylenen Farsça şiirler, içerik itibarıyla çoğunlukla

Türklerle ilgilidir. İlave olarak bu şiirleri yazan şairlerin önemli kısmı Türk asıllıdır. Bu hususlar Türkiye'de edebî gelenek açısından pek dikkate alınmazken; şaşırtıcı bir şekilde bu ilgilerin görülmesini engelleyen bir tutum daha etken oldu. Bu tutum, geçmişte bazı Farsça ve Türkçe eserlerde Türk adının olumsuz anlamdaki kullanımlarına, olumlu yöndeki kullanımlarından daha çok ilgi gösterilmesidir. Bu konuda merhum Osman Turan'ın yaptığı bilimsel tespitler, edebiyat ve kültür çevrelerinde görmezlikten gelinmiştir. Onun bu değerlendirmelerine göre, İslâm dünyasında ve Müslüman Türkler arasında, Türk adı önce Müslüman olmamış Türkleri, sonra İslâmiyet Türklerin umumî bir dini hâline gelince de çoğu zaman göçebeleri ve köylüleri isimlendirmek için kullanılmıştır.¹²⁸ Dolayısıyla olumsuz kullanım, bu tabloyla ilişkilidir. Bunun dışında gerçekteyse, Türkiye'deki yaygın kanaatin aksine nice Farsça eserde Türkler için söylenen övgüler, ulusal hislerin tekrar öne çıktığı yirminci asırda Türkçe söylenen şiirlerle benzerlik taşımaktadır. Nizâmî ve Mevlânâ'nın eserlerinde de bu tarzda birçok örneği aktarmak mümkündür. Burada sadece genel kanaati, etkilemiş olması nedeniyle bu konuya, değinme gereği duyuldu.

Konuya şiir tarihi açısından yaklaşmak zaruridir. Doğu'da klâsik şiir, lafız, mana ve üslup açısından büyük değişiklikler geçirmiştir. İlk hicrî asırlardaki Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerde dünyaya, hayata ve gönül dünyasına ait bakış, özellikle XII. ve XIII. asırda büyük değişime uğramıştır. Bu değişimde Selçukluların varlığı, Gazzâlî'nin rehberlik ettiği dini anlayış ve Senâî ile ilk büyük şiirini yetiştiren farklı bir şiir tarzı etkin olmuştur. Mevlânâ ve şiiri bu gelişmelerin en üst ürünüdür. Dil farklılığı göz ardı edilerek bakıldığında üç dilde de aynı bakışın, Doğuda şiire egemen olduğunu söylemek hiç

128- Osman Turan, Selçuklular Tarihî ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1999, s. 450-463.

127- Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1999, s. 71.

abartılı olmaz. Özellikle Anadolu'da daha ortak özellikler taşıyan bir şair kişiliği ve şiir anlayışı oluşmuştur.

Konuyu artık özelleştirirsek, ülkemizde Mevlânâ'nın ve oğlu Sultan Veled'in eserlerinde, az sayıda da olsa, Türkçe kelime ve beyit bulunması yeterince önemli görülmemektedir. Mevlânâ iyimser bakışla yaklaşanlarca ancak "Türk tasavvuf edebiyatı" sınıflaması içerisine alınmaktadır. Farklı özelliklere sahip oldukları düşünülen diğer Anadolu şairlerinin şiir dünyaları ayrı görülmektedir. Bu kanaatler öncelikle Doğuda şiirin gelişim süreci açısından; mazmun, anlam ve üslup tercihleri yönünden temelsizdir. Geline aşama hem Anadolu'da hem de İran, Horasan ve Türkistan'da aynıdır ve de Mevlânâ'nın ve benimsediği şiir anlayışının varlığı her bölgede şiirde kendini hissettirmiştir. Şiirin yönü genel olarak Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde, gazel ve rubailerinde öne çıkandan pek farklı değildir. Mevlânâ ve benzeri şairlerin şiddetle tenkit ettiği dünyalık için şiir söyleyen "saray şairi" tabirine uygun şairlerin, özellikle Anadolu da artık pek örneği kalmamıştır. Anadolu'da, Gazneliler ve Selçuklular dönemlerinde Horasan ve Türkistan sahasındaki Ferruhî, Muizzî ve Enverî gibi şairler, sadece sanatları açısından beğenilip takdir edilmiştir. Bilhassa Osmanlı döneminde geçimini sadece şiir söyleyerek sağlayan, yani mesleği şairlik olan bir kişiden söz edilmemektedir. Şairlerin meslekleriyle ilgili yapılan araştırmalarda böyle bir şair grubu söz konusu değildir. Sultan Veled'in *İbûdâ-nâme*'de uzun eleştirilerine maruz kalan bu şair kişiliğinin Anadolu'da Osmanlı döneminde bulunmayışı bir tesadüf değildir.

Anadolu'daki şiir ve şairin arka planında Selçuklu üslubu ve Mevlânâ'nın varlığı etkindir. Latîfî'nin Tezkiretû's-su'arâ'sında Hazret-i Konevî lakabıyla ilk sırada yer verdiği Mevlânâ'yı Anadolu şairlerinin önderi ve öncüsü gibi sıfatlarla anmış olması ve Anadolu

şiirindeki mana ve mazmunlar hakkında verdiği bilgiler, bu durumun açık teyididir.¹²⁹ Tebrizli Sâib'in

Sâib! Mevlânâ'nın şiiriyle kendimi kaybettim. Bu ruhânî kadehin başka bir şarabı var.

derken hissettiğini geçmişte paylaşmayan şair, acaba, olmuş mudur, özellikle de Anadolu'da? Doğuda şiirde üslup değişikliklerine rağmen Mevlânâ, hemen daima ilgi odağı olmayı sürdürmüştür. Anadolu'daki edebî birikimde saklı veya açık hâlde Mevlânâ ve öncesi şiir zevki ve anlayışı bulunmaktadır. Farsça ve Türkçe şiirler vasıtasıyla Horasan ve Türkistan kaynağına ulaşan geleneği, XIV. asır itibarıyla Anadolu'da birbirine karşıt sınıflara ayırmak ve kimi şairleri birbiriyle ilgisiz görmek tarihî ve edebî bilgilere aykırıdır.

Bu aşamada örneklerin öne çıkması lüzumludur. Klâsik Türk edebiyatında farklı şiir dünyasına sahip oldukları, yani maddî zevk ve eğlence üzerine şiir söyledikleri tasavvur edilen şairler topluluğunun öncüsü Ahmet Paşa, Bâkî ve Yahyâ'nın bazı beyitlerine göz gezdirelim. Önce doğrudan Mevlânâ'nın ve onunla özdeşleşmiş lafız ve mazmunların bulunduğu birkaç beyte bakalım;

Bâkî, aşk meydanında Hazret-i Mevlânâ'yı ve Mevlevîleri görmektedir:

*Arsa-i aşkda gör Hazret-i Mevlânâ'yı
Tırmayup dahi döner üstüne yoldaşları¹³⁰*

Ahmed Paşa ve Yahyâ'nın dilinde ney ve neyistan;

*İnledürdi gökleri feryâdı gönlüm nâymun
Ne neyistândan kesildüğün eger ifşâ kılсам¹³¹*

57

KLÂSİK
TÜRK ŞİİRİ
GELENEĞİNDE
MEVLÂNÂ'NIN
YERİ VE
EDEBİ MİRAS
TARTIŞMALARI

129- Latîfî, Tezkiretû's-Su'arâ ve Tabîratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin), Hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara, 2000, s. 110, 81.

130- Bâkî Divânı, Hazırlayan Sabahattin Küçük, Ankara, 1994, s. 399.

131- Ahmed Paşa Divanı, Hazırlayan Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1966, s. 263.

Ney gibi bir âşık-ı demsâz buldum kendüme
Sırr-ı aşkı söylerim hem-râz buldum kendüme¹³²

Sarır-i bâb-ı cennetdür nevâ-yı nây uşşâka
Semâ itsün sadâ-yı feth irişdi cân-ı müştâka¹³³

(Neyin ahengi, âşıklar için cennet kapısının sesidir.
İsteklinin canına açılma sesi erişti, sema etsin.)

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde ve diğer eserlerinde etkileyici bir şekilde sunduğu ayrılık derdi ve üzüntüsünü anlatan ifadelerinden birkaçını, andığımız şairlerin dizeleriyle buluşturup değerlendirelim;

Mevlânâ Mesnevî'de şöyle demektedir:

Yakarıp ağlıyorum, ama inanır ve cömertliğinden bu
eziyeti azaltır diye korkuyorum.

Onun kahr ve lütfuna cidden aşığım, Çok şaşılacak
şey ben bu iki zıdda aşığım.¹³⁴

Külliyât-ı Şems'ten bir rubai:

Hastayım, onun gamı beni imtihan ediyor. Ama onun
gamı beni canlı ve genç tutuyor.

Şu şaşılacak işe bak, hastalıkta onun gamının dışında
ne yersem, bana zarar veriyor.¹³⁵

Yine Külliyât-ı Şems'ten bir beyit:

Canım, cefayla mutlu ve neşelidir. Çünkü cefadan senin
vefanın kokusu ulaşmaktadır.¹³⁶

Şu beyitler ise, Ahmet Paşa ve Bâkî'ye aittir:

Cevr ü cefâsı cânuma lütf u vefâ yiter
Derd ü belâsı gönüme zevk ü safâ yiter¹³⁷

Âşıklara çün derd ü belâ zevk ü safâdur

Yâ zevk ü safâ derdine düşmek ne belâdur¹³⁸

Yârdan cevri ü cefâ lütf u kerem gibi gelür
Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür¹³⁹

Aşk etrafında âşık, maşuk, sâkî ve bâde gibi özel anlamlar kazanmış kelime ve mazmunlarla özellikle aynı coğrafyada kaleme alınan şiirleri ve bu şairleri Mevlânâ'yla ilgisi yokmuşçasına değerlendirmek, kanaatimce, mümkün değildir.

Gönülde ve hayalde oluşturulan bir dünyada hissedilen huzura ve neşeye dair örneklere yer verelim; Mevlânâ'nın gazellerinden bir beyit:

Gel; aşk meclisidir ve sâkî sohbeti. Bâkî/kalan şarabı
ış, sâkî devletinde.¹⁴⁰

Ve bir rubaisi:

Gece gitti ve henüz kendimizin mahmuruyuz. Kendi
bahçemizin hem meclisi, hem bülbülyüz

Kendimizin hem aşığı, hem şeydası ve hem sevgilisiyiz.
Senin devletinde daima kendimizin işindeyiz.¹⁴¹

Sadece Bâkî, Rûhî ve Nefî'den birer örnek:

Bâkiyâ işrettedür aşkryla yârun kâinât
Nukl encüm mey şafak sâkî felek sâgar hilâl¹⁴²

(Bâkî! Kâinat, sevgilinin aşkryla eğlencededir. Yıldızlar,
çerez; şafak, mey; felek, sâkî; hilal, kadehtir.)

Peymâne-i hurşîd ile her subh ederiz ays
İsâ ile peymânekeş-i bezm-i sabûhuz¹⁴³

(Her sabah güneş kadehiyle eğlence yaparız. İsa ile
sabah bezminde kadeh arkadaşırız.)

Etse Nefî nola ger gönülye dâim bezm-i hâs

132- Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, Hazırlayan Hasan Kavrak, Ankara, 2001, s. 346.

133- Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, 379.

134- Jalâlü'ddîn Rûmî, The Mathnawî, ngr. R. A. Nicholson, I-VII, London, 1925-1940, 1/92 (Beyit 1569-1570).

135- Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî, Tahran, 1345 hş. (Emir-i Kebîr Yayınları), s. 1365.

136- Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî, s. 1370.

137- Ahmed Paşa Divanı, s. 192.

138- Bâkî Divanı, s. 165.

139- Bâkî Divanı, s. 192.

140- Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî, s. 1216.

141- Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî, s. 1426.

142- Bâkî Divanı, s. 281.

143- 'Tercî'-i bend-i Rûhî ile Sâmî'nin ve Ziyâ Paşa'nın Nazîreleri, İstanbul, 1304 (Kitâbhâne-i Ebu'z-Ziyâ), s. 17.

Hem kadeh hem bâde hem şûh sâkîdir gönül¹⁴⁴

(Nefî, gönlüyle sürekli olarak özel eğlence meclisi kursa ne olur? Gönül hem kadehtir, hem şarap, hem de şûh bir sâkî.)

Ana teması, insan hayatını anlamaya ve dünya durdukça kafa yorulacak varlık problemini çözümlemeye odaklanan klâsik şiir anlayışının gözdesi Mevlânâ ile Bâkî'nin birer beytiyle örneklerle son verelim:

Mevlânâ der ki:

Bahçe, gül, bûlbûl, sema ve güzel; bütün bunlar bahanedir, bütün amaç O'dur.¹⁴⁵

Bâkî der ki:

Kelâm-ı aşk ey Bâkî serâser sır-ı vahdetdür
Murâdî cümle'nün birdür bütün dünyayı söyletsen¹⁴⁶

(Ey Bâkî! Aşk sözü, baştanbaşa vahdet/birlik sırrıdır. Bütün dünyayı söyletsen, herkesin/her şeyin arzusu birdir.)

Mevlânâ'nın eserlerinde yer alan mazmunların yanı sıra çok sayıda kelime ve tabiri, dil farklılığına rağmen Ahmed Paşa, Bâkî, Nefî ve diğer şairlerimizin eserlerinde bulmak, verilen birkaç örnekte olduğu gibi, mümkündür. Kısaca, Ahmet Paşa, Bâkî, Rûhî, Yahyâ ve Nefî gibi şairlerimizin, şairlik hissiyatı ve edebî gelenek açısından Mevlânâ'dan çok farklı zeminlerde görülmesi yerinde değildir. Dil farklılığı bulunsu dahi, işaret edilen şiir geleneğini ve Mevlânâ'yı Anadolu şairleriyle buluşturmak gerekmektedir. Merhum Erol Güngör'ün; "Gerçekten, Türk edebiyatında Yûnus'tan daha büyük bir şair gösterilemez. Farsça yazmış olmakla birlikte Mevlânâ da yine en büyük şairler arasındadır" şeklindeki hükmü galiba edebiyat tarihinin dar çerçevesi aşıldığında söylenebilmiştir.¹⁴⁷

Sonuç olarak, geçmişte Farsça yazılmış önemli sayıdaki edebî eserin Türklerin siyasî iktidarlarının himayesinde, kendi coğrafyalarında, kendi inanç ve özelliklerine uygun şekilde yazılması, bunların sahibi birçok şairin Türk asıllı olması ve bu şiir geleneğinin Mevlânâ diliyle Anadolu'da güçlü bir şekilde Türkçe ve Farsça olarak ifade imkanı bulması, Mevlânâ'yı doğrudan ve hiçbir sınırlama bulunmaksızın Türk edebiyatının önemli bir şahsiyeti yapmaktadır. Bu nedenle Anadolu'daki şiirin tarihi ve anlam dünyası, Mevlânâ ile bütünleştirilmelidir. Diğer bir ifadeyle Mevlânâ ve eserleri, bu yönde bizi gerçek izlere ulaştıran temel kaynak olarak görülmelidir.

144- Nefî Divanı, Hazırlayan
Metin Akkay, Ankara, 1993, s.
316.

145- Külliyyât-ı Divân-ı Şems-i
Tebrîzî, s. 1333.

146- Bâkî Divanı, s. 263.

147- Erol Güngör, İslâm
Tasavvufunun Meseleleri,
İstanbul, 1993, s. 197.

MESNEVÎ'DE “BEN” VE “SEN” TANIMLAMASI*

Mevlânâ (ö. 1273), Mesnevî'sinde ve diğer eserlerinde “ben”i şiiresselliğın ve sufî düşüncenin derinliğinden yararlanarak, günlük algılamanın dışında bir içerikle tanımlamaktadır. Ancak hemen belirtelim ki Mevlânâ'nın üst bir dil ve anlayışla yaptığı yorum, bütünüyle gündelik hayatla da ilgilidir. Tanım ve yorumlarının etkileyiciliğı de buradan kaynaklanmaktadır.

Mevlânâ “ben” tanımlamasında “biz”, “sen” ve hatta “o” kişiliklerini de sorgulamaktadır. Varlığı ve benlik duygusunu irdelediğı anlatımlarında farklı bir değer yargısı oluşturmakta, önce “ben”i “sen”le buluşturmakta, sonuçta değeri “sen”le özdeşleştirmektedir. Konuyu, Mesnevî'deki bir hikâyeyle tartışmaya açmak uygun olacaktır. Söz konusu hikâye başlığıyla birlikte şu şekildedir:

Dostunun kapısını çalan kişinin hikâyesi: Dost içeriden “Kimdir, o?” dedi. -Kapıdaki- “Benim” dedi. Dost, “Madem sen, sensin, kapıyı açmıyorum. Dostlardan “Ben” olan hiç kimseyi tanımıyorum. Git!” dedi

Biri geldi, arkadaşının kapısını çaldı. Arkadaşı, “Ey güvenilir kişi! Kimsin?” dedi.

“Ben” dedi. Ona “Git, zamanı değildir. Böyle bir sofrada ham kişiye yer yoktur” dedi.

* Muğla Üniversitesi tarafından düzenlenen “Uluslararası İmgebilim Sempozyu”nda sunulmuştur (26-28 Nisan 2004).

Ham kişiyi ayrılık ve hicran ateşinden başka ne olgunlaştırır? İki yüzlülükten nasıl kurtulur?

O zavallı gitti. Bir yıl yolculukta dostunun ayrılığında alevlerle yandı.

O yamış, olgunlaştı. Sonra geri döndü. Yine arkadaşının evinin etrafında dolaştı.

Dudağından edepsiz söz çıkarması için yüz korku ve edeple kapının halkasını vurdu.

Dostu, "Kapıdaki kimdir?" diye seslendi. "Kapıda da sensin, ey sevgili!" dedi.

-Dostu- "Şimdi benim gibisin, ey ben! Gir. Evde iki bene sığacak yer yok" dedi.¹⁴⁸

Günlük kullanımda "Ben" zamiri, konuşanı, diğer bir deyişle etken olanı göstermektedir. Bu şekilde merkezde yer alan bir kişiyi veya kişiliği temsil etmektedir. Gündelik yaşamda, örneğin çocuğun hayatında "Ben" kelimesi bu nedenle büyük bir çekiciliğe sahiptir. Varlık iddiasının özünde yer alan kişilik, kendisini en kolay şekilde bu zamirle ifade etmektedir. Gerçekte birinci, ikinci ve üçüncü kişi ve kişileri adlandırmak için masumca kullanılan "Ben", "Sen" ve "O" zamirleri, gündelik hayatta benlik ve bizlik gibi baskın ve olumsuz bir kişiliği veya dışlamayı temsil edebilmektedir.

Önce Mesnevî'deki "ben" kişiliğinin olumsuzluğu üzerinde duralım. "Ben" odaklı düşünce ve tavırlar, kişi ve toplum için kötü sonuçlar doğurur. Benlik, yanlışlıkların ve kötülüklerin kaynağıdır:

Ölçsüzlüğün, tembelliğin ve cimriliğin kaynağı benliktir:

Tembellikten, cimrilikten, biz ve benlikten dolayı karşı koymuyor, kendini baş yapıyorsun.¹⁴⁹

Halkın merdiveni, bu biz ve benliktir; sonunda bu merdivenden düşülecektir.

Daha yukarı giden, daha aptaldır; onun kemiği daha kötü kırılacak.¹⁵⁰

İki elle ben ve bize yapıştım. Bütün bu haraplık iki varlıktandır.¹⁵¹

"Biz" yıldızları gizlenmedikçe, bil ki dünya güneşi gizlidir.

"Kendi"ne gürz vur, benliği kırıp yok et; çünkü beden gözü, kulaktaki pamuktur.¹⁵²

Bütün bu kullanımlar, "ben"e yüklenen olumsuz özellikleri yansıtmaktadır. Bu nedenle kötülüklerle yol açan bu kişilik reddedilmelidir:

Kötülerin kötülüklerine acıym; benliğe ve bencillığe lânet ediniz.¹⁵³

Mesnevî'den "ben" ve "sen" kişiliği üzerine kurulu bir hikâye, kazanılması gereken anlayışı ortaya koymaktadır: "Kurt ve tilkinin, aslanın yanında ava gitmesi" başlığını taşıyan hikâye özetle şöyledir:¹⁵⁴

Aslan, kurt ve tilki av aramak için dağa gitmişlerdi...

Erkek aslan onlardan ar dıysa da, ikramda bulundu ve yoldaşlık yaptı...

Dağ öküzü, keçi ve semiz tavşan buldular, işleri ilerledi...

Kurt ve tilki, -onların- padişahların adaletiyle bölüşüleceğini ümit ediyorlardı.

Her ikisinin ümidi, aslana yansıdı. Aslan o ümitlerin dayanağını bildi...

Aslan dedi: "Ey kurt! Bunu pay et. Ey koca kurt! Adaleti yenile..."

Kurt dedi: "Ey padişah! Yaban öküzü, senin payındır. O büyük, sen de büyük, iri ve çeviksin."

148- Mesnevî: The Mathnawî of Jalâlî'ddîn Rûmî, nşr., trc., serh Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940 (I, 3, 5. ciltler metin; 2, 4, 6. ciltler İngilizce tercüme; 7 ve 8. ciltler serh), I, 3056-3063.

149- Mesnevî, IV, 1996.

150- Mesnevî, IV, 2763-2764.

151- Mesnevî, I, 3012.

152- Mesnevî, VI, 731-732.

153- Mesnevî, I, 3416.

154- Mesnevî, I, 3013-3112.

Keçi, benimdir. Çünkü keçi orta boyda, aradadır. Ey tilki! Yanlış yapmadan tavşanı al."

Aslan dedi: "Ey kurt! Nasıl dedin? Söyle; ben buradayken sen, "Biz ve sen" mi, diyorsun?..."

Öne gel, ey kendini satın alan eşek!" dedi. Geldi. Pençesini vurdu ve onu parçaladı...

Ondan sonra, aslan tilkiye yüzünü çevirerek, "Yemek için bunu dağıt" dedi:

-Tilki- secde edip dedi: "Ey seçkin padişah! Bu semiz öküz, senin kuşluk yemeğindir.

Bu keçi, galip padişaha öğle için yahni olur.

O diğer tavşan da akşam için bu lütufkâr ve cömert padişahımıza gece çerezi."

-Aslan- dedi: "Ey tilki! Sen adaleti parlattın. Böyle bölmeyi kimden öğrendin?

Ey büyük! Bunu nereden öğrendin?" -Tilki- "Dünya padişahu! Kurdun durumundan" dedi.

-Aslan- dedi: "Madem bizim aşkımıza tutsak oldun, her üçünü tut, al ve git.

Ey tilki! Madem bütünüyle bizim oldun, seni nasıl incitirim? Zira sen, biz oldun.

Biz, senin; bütün avlar, senin. Yedinci semaya ayak bas, çık.

"Ben" kimliğinin, "sen" kimliğinin karşısında yok edilmesi tasavvuru ve amacı, Mevlânâ'nın anlatımında manevî hayatla ilgili olduğu kadar gündelik hayat için de geçerlidir.

Mevlânâ, üst bir anlayış ve dille farklı tanımlamalarla düşünce dünyasına ve gündelik hayata zenginlik

kazandırmıştır. Örneğin sözlerimizin başında aktardığımız hikâyede varlık iddiasına sahip olan "ben", "sen" karşısında değer taşımamakta, "sen" in varlığına ulaştığında yücelmektedir.

Benlikçi "Ben" kişiliği, Mesnevî'de efendilik, padişahlık, sevgililik tavrıyla, bir başka görüntü olarak da akıllılık, bilgiçlik ve rehberlik iddialarında yerini bulmaktadır. Bütün bunlar gerek gönülde gerekse günlük yaşantıda gerçeği kavramaya, huzuru ve barışı sağlamaya engel olucudur. Bunların karşılığında bilinçsizlik, bilgisizlik ve bağımlı olmak, üstün kişilik özellikleri görülmektedir. Zira bu özellikler, muhataba yaklaşmayı, sevilene bağlanmayı ve onunla bütünleşmeyi temin etmektedir. Bu bakış, elbette bir üst anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu anlayışın esaslarına değinmeden ilgili bazı ifadeleri Mesnevî'den aktaralım:

Bu idrakin mahremi, idraksızden başkası değildir; dilin kulaktan başka alıcısı yoktur.¹⁵⁵

Herkes bu varlığın tuzak olduğunu, iradeyle ilgili düşünce ve sözün cehennem olduğunu bilmektedir.

Ey doğru yola ermiş! Benlikten benliksizliğe kaçarlarsa veya sarhoşluğa veya meşguliyete.¹⁵⁶

Kendini unuttunca, anarlar seni; kul oldun mu, o zaman özgür bırakırlar seni.¹⁵⁷

Birinci noktada benlik dolu "ben"den söz edilmişti. Bu "ben" in "sen" olma süreciyle ilgili bazı değerlendirmeler de biraz önce söze geldi. "Ben", varlığını terk edip "sen" olunca, artık önceki benlik sahibi "ben" yoktur. Bundan sonra söylenen "ben", "sen" için söylenmektedir.

Bu noktada kavranılmasında güçlüğü düşülen "Ene'l-Hak" kavramı önümüze çıkmaktadır. Bu kavramı ele

MESNEVÎ'DE
"BEN" VE "SEN"
TANIMLAMASI

- 155- Mesnevî, I, 14.
156- Mesnevî, VI, 226-227.
157- Mesnevî, III, 3076.

almadan önce, "ben"den "sen"e ve sonra farklı anlamdaki "ben"e geçişin zihinlerde doğurabileceği tereddütlerle ilgili, Mevlânâ'nın bazı ifadelerine yer vermek gereklidir.

Aşağıdaki beyitlerde Mevlânâ, "ben"i kullanan iki kişiden söz etmektedir. Bunlardan biri, "Ene'l-Hak (Ben Tanrı'yım)" sözünü Müslümanlar arsında ilk defa söyleyen ve bunun sonucunda ilahlık iddiasında olduğu düşünülerek öldürülen ünlü sufi Hallâc-ı Mansûr (ö. 922). Diğer de, halkına "Ben, rabbinizim" diyen Firavun'dur. Bunlardan birincisi, "sen"de yani sevgilide kaybolan "ben"i, diğeryse iddiacı "ben"i temsil etmektedir.

Mevlânâ diyor ki:

158- Mesnevî, II, 2518-2523.

Anneleri doğum ağrısı tutmadıkça, çocuk doğmak için hiçbir yol bulamaz.

Bu emanet gönüldedir ve gönül hamiledir; bu öğütler, ebe gibidir.

Ebe der: "Kadınım ağrısı yok, ağrı gerekli. Ağrı, çocuk için bir yoldur."

Dertsiz olan kişi, yol kesicidir. Çünkü dertsizlik "Ene'l-Hak (Ben Tanrı'yım)" demektir.

O "Ben"i vakitsiz söylemek, lanettir; o "Ben"i vaktinde söylemek rahmettir.

Mansur'un o "Ben"i kesin olarak rahmet oldu. O Firavun'un "Ben"i ise lanet oldu; gör.¹⁵⁸

Mevlânâ, benlik duygusunu bir ağaca benzetir: Kişi bu ağaçta bulunurken, gözü eğri ve şaşıdır. Bu ağaçtan aşağı inince, bu iniş nedeniyle Hak, ona yardım eder, böylece onun düşüncesi, gözü ve sözü düzelir. Bundan sonra tekrar bu ağaca çıkabilir, çünkü Allah bu ağacı

değiştirip yeşillendirmiştir.¹⁵⁹

Mevlânâ Firavun'un yanında Hz. Musa'ya karşı iddiaya kalkışan ve daha sonra ona inanan sihirbazların, Firavun'a şöyle dediklerini nakleder:

Sen, halka "Ben rabbim" diyorsun; ama bu her iki adın mahiyetinden gafilisin.

Rab, terbiye edilene karşı nasıl titrer? "Ben"i bilen cisme ve cana nasıl bağlanır?

İşte, "ben", biziz; "ben"den, bela ve dert dolu benlikten kurtulduk.

Ey köpek! O benlik, sende uğursuz oldu; bizim hakkımızdaysa, mutlak talih oldu..¹⁶⁰

Artık iki benlikten daha açık olarak söz edilebilir:

Gönül, ezel benliğinin dengidir; bu benlikse, soğudu, utanç oldu.

O bensiz benlikten can hoş oldu; o, dünyanın benliğinden sıçrayıp kaçtı.

"Ben"den kurtulunca, şimdi ben oldu. Aferinler zahmetsiz benliğe!

Çünkü o kaçıyor; benlik, onu, onsuz gördüğü için peşinde koşuyor.¹⁶¹

Burada iki "ben" arasındaki farklılığı vurgulayan bir beyte yer verelim:

Ey bütün "ben"lerin eteğine tutunduğu! Ben kim oluyorum ki senin "ben"iyle birlikte olayım?¹⁶²

Artık bütünlük taşıyan ve sevgiliyi tanımlayan ben, böylece "Ene'l-Hak" ifadesinde yerini bulmaktadır. Bu tanım üzerinde konuyu özelleştirelim. Mevlânâ, konuşmalarından oluşturulan eseri Fihi mâ fih'te konuyu şöyle açıklamaktadır:

159- Mesnevî, IV, 3562-3569.

160- Mesnevî, V, 4128-4131.

161- Mesnevî, V, 4138-4141.

162- Mesnevî, V, 4152.

Halk, bu "Ene'l-Hak" demenin, büyük bir iddia olduğunu sanır. "Ene'l-Hak" büyük bir alçak gönüllülüktür. Çünkü "Ben Allah'ın kuluym" diyen, iki varlık ispat eder; bir kendisini, bir de Allah'ı. Fakat "Ene'l-Hak" diyen, kendini yok edip mahvetmiştir. "Ene'l-Hak" diyor, yani "Ben yokum, hep odur; Allah'tan başka varlık yoktur. Ben tamamıyla yok özlüyüm, hiçim." Tevazu burada daha çoktur. Halkın anlamadığı budur.¹⁶³

Senin, "Sen Allah'sın ve ben kulum" demen dava ve kibirlenmedir. O zaman kendi varlığını da ispat etmiş olursun. Bu durumda ikilik gerekli olur. "O, Hak'tır demen de ikiliktir. Çünkü "ben" olmazsa, "o" mümkün olmaz.¹⁶⁴

Bütün bu ifade ve yorumların vardığı nokta, sevgilerin bütünlüğe götürdüğü, "ben" ve "o" nitelemelerinin ayrılık barındırdığını açıklamaktadır. Sevgili olan "sen"e yakınlık ve bağlılık, bütün benliği sardığında bu nitelemeler ortadan kalkar. Benlikle var olmaya layık sevgili, yaratıcı "ben"le isimlendirilir. Mevlânâ bu izahı, günlük hayata da uyarlamakta, sevilenle ve hatta tüm toplumla bütünleşmeyi amaç olarak göstermektedir. Yukarıda dostun kapısını çalan kişinin hikâyesi ile aslan hikâyesi, bu bakışın günlük hayata yansımalarının örneği olarak görülmelidir. Onun şu ifadeleri de bu gözle değerlendirilmelidir:

Bensiz olanıdır, bütün benler; -kişi- kendisine dost değilse, herkes dostu olur.

Ayna, içinde suret bulunmazsa, değer bulur; çünkü bütün suretleri gösterir.¹⁶⁵

Birinin yüzü, sevgilinin yüzüne yönelmiştir; o birinin yüzüyse, bizzat sevgilinin yüzüdür.¹⁶⁶

Yanında dilberin bulunduğu yer, yerin altı değil, gökyüzünün üzeridir.¹⁶⁷

Mevlânâ'nın ve yoldaşlarının bu ikna edici

ifadeleriyle Anadolu'da olgun insanlar "ben" zamirini kullanmadılar, bende, kul, köle, hizmetkâr, fakir ve günahkâr gibi benliği dışlayan sıfatları benimsediler.

Mevlânâ dünya hayatında cesur, yardımsever, özverili ve tok gözlü olmayı öğütlerken muhatabı ve toplumu öne çıkarır. Mevlânâ der ki:

Sözün özü şudur: Topluma dost ol.¹⁶⁸

Mevlânâ'nın bütün bu anlatımlarıyla kişi, ikinci şahsa yani muhatabına olan ilgisi ve sevgisi ölçüsünce özellik sahibidir. Böylece o, genel anlamda insanı, dar anlamda sevgiliyi özel ve üstün konuma yerleştirmektedir. Onun düşünce sistemindeki sevmeye, acıma ve fedakâr olma gibi insana onur sağlayan özellikler, bu çerçevede daha geniş anlam kazanmaktadır.

163- Fihî Mâ Fihî, Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, nşr. B. Furtûzânfer, Tahran, 1330 hş./1951, s. 44.

164- Fihî Mâ Fihî, s. 198.

165- Mesnevî, V, 2665-2666.

**MEVLÂNÂ'DAN
GÖNÜL VE
DÜNYA GÜZELLİKLERİNE ***

* Bu metin, Konya Büyükşehir Belediyesi Mevlânâ Haftası Kültür ve Sanat Etkinlikleri'nde okunmuştur (11 Aralık 1995).

İnsanoğlunun Hz. Adem'den itibaren çektiği acılar, duyduğu hüznler, hissettiği neşeler, yaşadığı güzellikler sanki gözlerden, zihinlerden uzakta kalmış. Eldeki bilgilerin, tecrübelerin daha huzurlu, daha canlı ve daha mantıklı bir nizam oluşturulmasına zemin hazırlaması gerekmez miydi acaba? Çağımızda yaşadığımız acı olaylar; yüce peygamberlerden, bilge insanlardan bize ulaşan hakikatlere ne kadar uzak kalındığını göstermektedir.

Burada Hz. Mevlânâ'nın eserlerinden istifade ederek, onun söyleyiş tarzıyla gönül ve dünya güzelliklerine doğru bir zihinsel yolculuk yapmak arzu ediliyor. Fakat önce insanlığın sahip olduğu ancak yararlanamadığı birikime ve tecrübeye Mesnevî'den bir örnek ile işaret edelim. Söze, tefekküre ve edebe vesile olan Mesnevî'deki hikâyelerden biri, "Tûtî ve Tacir" hikâyesidir. (Mesnevî, I, 1556-1856) İzahlarla birlikte yaklaşık 15 sayfada tamamlanan ve 301 beyit olan bu hikâye şöyledir: Bir tacir Hindistan'a ticaret maksadıyla gitmeye niyet eder. Ev halkına nasıl bir armağan istediklerini sorar. Kafesteki papağan, "Hindistan'da hemcinslerimi gördüğünde selamımı söyle, bu hâlimi anlat" der. Tacir yola çıkar. Hindistan'da bir grup papağana bu sözleri nakleder. Bunlardan biri yere düşer ve ölür. Tacir geri döndüğünde herkese hediyesini verir. Papağana ise olayı anlatır.

Kafesteki papağanı yere yığılır ve ölür. Tacir her iki hadiseden dolayı çok üzülür. Sonra ölü papağanı kafesten çıkarır, atar. Papağan uçar bir dala konar. Üzüntüler içerisindeki tacir bu defa hayretlere bürünür. Hikayedeki olay bu. Mevlânâ'nın bu kısa hikâye içerisinde aklın, fikrin gıda yolu kulaklara duyurdukları ise bu konuşmacının bakışıyla yirmi beş önemli husus. Sadece bir miktarını öz bir şekilde arz edeceğim. Hikayenin anlatılan seyri göz önünde bulundurularak bu nükteler dinlenirse ikisi arasında bağlantı kurulacaktır.

-Dostların vefası böyle mi olur? Ben hapiste, siz gül bahçelerinde!

-Benim ayrılığım kötü davranışından dolayı ise, sen de kötü kişiye kötülükle mukabele edersen aramızda ne fark kalır.

-Bir söz bir âlemi yakar, ölmüş tilkileri aslana çevirir.

-Olgun insan toprağı tutsa altın olur, ham kişi altını tutsa toprak olur.

-Gönül ateşi ve gözyaşından gıda edin, rızık edin. Bahçe, bulut ve güneş sayesinde yeşerir.

-İlim ve hikmet helal lokmadan doğar, aşk ve incelik helal lokmadan oluşur.

-Ey dil! Hem sınırsız bir hazinesin, hem şifası olmayan bir hastalık.

-Bütün sultanlar/idareciler, kendilerine bağlı olanların kölesi olursa, bütün insanlar da kendileri için ölümü göze alanların uğrunda ölürler.

-Ucuz alan ucuza verir. Çocuk, bir somun ekmeğe bir mücevher verir.

-Kim güzelliğini ortaya dökerse, başına yüzlerce kötü kaza gelir.

Yukarıda anlatılan hikâyenin ve sıralanan nüktelerin ayrıca tasavvufi anlamları ve izahları vardır ki, ayrı bir değerlendirmeyi gerektirir.

Şu anda konuya başlarken önce üzüntüye, kedere, ağlamaya olan ihtiyaç dile getirilecek, Hz. Mevlânâ'nın eserlerine başta ayet-i kerime ve hadis-i şerifler olmak üzere dinî ve insanî kaynaklardan intikal eden ve onun etkileyici, aydınlatıcı ifadeleriyle dile gelen güzellikler sunulacaktır. Gönül faaliyeti olan üzüntü ve bunun maddi tezahürü ağlamaya dikkatler çekildikten sonra gönül gözüyle dünyaya bakış ve dünya güzellikleri söz konusu edilecektir.

Üzüntü ve keder, beden rahatsızlığı ve geçim derdi olmayanların çok uzağında. Saraybosna pazar katliamını, Dinar depremindeki çaresizlikleri, Çeçenistan Grozni bombardımanını, bebeklerin eşkiya tarafından öldürülüşünü, yurdundan edilen asırlık ninenin patlayan ayaklarıyla göç edişini gördüğümüzde ya da sevdiğimiz bir insanın vefat haberini aldığımızda üzüntüyü tadıyor, gözyaşı dökülebiliyoruz ancak. Gerçekte üzüntü ve keder, huzurun ve mutluluğun yoldaşı, bütün dertlerin, sıkıntıların çözüm yolu. Mevlânâ'dan beyitlerle konuyu derinleştirelim:

"Gam neşenin gölgesidir, gam neşenin arkasından koşar. Neşeyi bırak, çünkü bu ikisi birbirinden ayrılmaz.

Gece gündüzün; gam ise neşenin ardındandır. Gündüzü görünce, bil ki gece kaçılmazdır.

Sen gamın peşinde koştuğunda neşe de senin ardından koşar. Fakat sen neşenin ardınca gidersen, yolda karşına gam çıkar (Divân, Gazel nu. 1078; kırs. Divân-ı Kebîr, III, 461)"

Neşeye alışanın, üzüntüye tahammülü zordur:

"Git kendine dert ara, dert bul; dertlerden bir dert

seç. Çünkü (yaşamak için) bundan başka çare yoktur.

Bahtın yar olmadı diye üzülme sakın. Ancak derdin yoksa o zaman üzgünlük göster (Rubai, 1177)."

"Ey gönül, neşeyi beladan ayrı görürsen vesveseden paramparça olursun (Mesnevî, I, 1747)."

"Kederden mutlu ol. Zira gam (Hak'la) buluşmak için tuzaktır. Bu yolda aşağıya doğru yükselme vardır.

Keder bir hazine, zahmetinse maden ocağı. Fakat bu söz, çocukları nasıl etkiler (Mesnevî, III, 509-510)."

Sabır, gam ve aynanın ilişkisini şu beyitlerde görelim:

"Bana göre sabır, hastalık gösteren aynadır; gamlı aşığım aynasıdır.

Dert olmazsa sabırlı kişi anlaşılır. Kişinin gönlü aydın mı, karanlık mı bilinmez (Divan, 512; krş. Divan-ı Kebir, V, 26).

"Madem parayla da kederlisin, para olmadan da. Öyleyse paralı üzüntülü olmak daha iyi. Madem yürüyorsun, bari köye götürecek bir yolda yürü (Divan, 2300; krş. Divan-ı Kebir, II, 176).

Şu anda dünyada yanı başımızda nice dertler mevcut, dertlerle dertlenecekler için ne büyük üzüntü kaynakları var. Gerçekte insanoğlunun mihnet için, imtihan için geldiği bu dünya ayrılık mekanı, Hak'tan uzakta kalma mekanı, gurbet. Özünde dert var dünyanın, insanın.

"Dinle. Bu ney nasıl şikayet ediyor, ayrılıkları anlatıyor:

Beni sazlıktan kestiklerinden ütbaren feryadıyla kadın-erkek inlemektedir.

İhtiyak derdimi anlatmak için ayrılıktan parça parça olmuş gönül istiyorum.

Vatanından ayrılan herkes kavuşma zamanını arar (Mesnevî, I, 1-4).

beyitleriyle başlayan Mesnevî, şu fani dünyaya, ruhlar âleminde kimler daha iyi amel edecek diye imtihan maksadıyla beden kafesine konularak gönderilen insanın durumunu ve bunu idrak edenlerin üzüntüsünü ağlayışını dile getiriyor.

İnsan, kiminle baş başa, derdinin şifası nerede?

"Ey gönül sen ve onun derdi; işte derman budur. Üzülm ve konuşma; ferman budur.

Bir miktar arzu tarafına ayak basar -arzunu çiğnersen- nefis köpeğini öldürmüş olursun. İşte kurban da budur (Rubai, 175)."

"Biricik sultanımın rızası için derdime ve elemime aşığım.

İki göz denizinin inciyle dolması için keder toprağını gözüme sürme yapıyorum.

Halkın onun için döktüğü gözyaşı, incidir, ama insanlar onu gözyaşı sanır (Mesnevî, I, 1778-1780)."

"Bir sevgiye harcanmadıkça, bir sevgilinin güzelliğine feda edilmedikçe, nedir altın; nedir can; inci, mercan da nedir? (Divan, 2528; krş. Divan-ı Kebir, VI, 37)."

Yaratıcıyı, ruhu, âlemi ve yaşanan maddî hayatı idrak ederek huzura ermek için gönül canlı olmalı, taze tutulmalı. Şu yaşadığımız dünyadan adım adım genel varlık âlemini, ondan hayal âlemini ve daha sonra uçsuz bucaksız yokluk, birlik âlemini idrak etmek ve mutlak varlık Zat-ı ilahî'yi bütün benlikle ve benliği aşarak hissetmek, o azamet karşısında yok oluşu yaşamak gönül sayesinde.

Bir gün eskimiş bir elbise gibi bir kenara bırakılacak bedeni özenle süsleyerek değil, kafesinden kurtulan bir

kuş misali ruhlar âlemine, vatana dönecek cana, ruha özen göstermekle özellikler kazanır Âdem oğlu. Ve gönül gözüyle görmek, gönül kulağıyla duymaktır huzur verecek olan.

Gönlün imarıyla ilgilenen Hz. Mevlânâ'dan bazı beyitler:

"Sen Adem'in soyundansan istekli ol, onun yolunda bulun.

Gönül ateşinden ve gözyaşından azık edin. Zira bahçe, bulut ve güneşle yeşerir.

Sen gözyaşının zevkini ne bilirsin, çünkü görmemişler gibi ekmeğe âşıkım.

Sen bu mide ambarını boşaltırsan ululuk incileriyle doldurmuş olursun (Mesnevî, I, 1636-1639)."

"Mum ağlamadıkça alev gülmez, beden zayıflamadıkça can güçlenmez (Divân, 2300; krş. Divân-ı Kebîr, II, 176)."

Gönülle ilgili tavsiyelerini anlatmak için, Mevlânâ'nın beyitlerinden birçoğunu çeşitli bakış açılarıyla burada aktarabiliriz. Sadece bir-iki örnekle iktifa edelim;

"Gönül definesini arzuluyorsan sus, zira hidayet definesine gönül varır, dil değil (Divân, 910; krş. Divân-ı Kebîr, III, 132)."

"Ağzını kapa, gönül penceresini aç, ruhlarla bu yolla konuş (Divân, 110; krş. Divân-ı Kebîr, VI, 113)."

Övülen derdin ve sefanın yeri gönül dünyasıdır. Şu garip dünyaya tahammül ve gereğinin yapılması da gönülde yeşeren güzelliklerle gerçekleşir. Bu gönül ne de zengin, ne de büyük ve ne de güzeldir:

7gönülse şaşılacak şeylerle dolu bir şehir (Mesnevî, IV, 811)."

"Gönül ovasına girmek gerekir. Çünkü dünya ovasında ferahlık yoktur.

Dostlar! Gönül emin yerdir. Orada pınarlar gül bahçesi içinde gül bahçesi vardır.

Ey gece yürüyen kalbe dön ve yürü. Orada ağaçlar, akarsular vardır (Mesnevî, III, 514-516)."

"Bil ki, lezzet içtendir; dıştan değil. Köşk ve kaleler aramayı ahmaklık bil (Mesnevî, VI, 3420)."

"Gönül, gizli bir bağıdır, ağaçları gizli. Yüz türlü görünür, ancak bir türüdür.

Okyanus gibi sınırsız ve sonsuz bir denizdir. Her canın içerisinde yüzlerce dalga vurur (Rubâi, 1471)."

"Toprakta yeşeren gül bahçesi yok olur. Gönülde yeşeren gül bahçesi ise ne hoş! (Mesnevî, VI, 4650)."

Gönülde dünyasını oluşturan, bir düzene ve huzura kavuşan, yolunu ve hedefini belirleyen insan için dünya hayatı anlamlıdır, dertleri ve çaresizlikleri de çözümlüdür. Bu kişi dünyanın güzelliklerini hisseder, görür ve nimeti tadar. Şükrünü eda eder, şükrettikçe de nimeti artar. Bilgi ve hikmet böyle olunca öldürür, öldürmez. Dünya tasası değil, huzur verir. Sözü lâtife ile süsleyen, hikâyede manayı, mefhumu sadeleştiren Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden bir hikâyeyi özetleyelim:

Bir bedevî Arap, devesine iki çuval yüklemiş, üzerilerine de kendisi oturmuş giderken biriyle karşılaşır. Şahıs çuvallarda ne bulunduğunu sorar. Bedevî "Birinde buğday diğerinde kum" diye cevap verir. "Kumu da çuval boş kalmasın diye" doldurduğunu ilave eder. Adam "Akıllılık edip buğdayın yarısını bir çuvala diğer yarısını da öteki çuvala koy, yük hafiflesin" der. Bu fikri çok beğenen iyi kalpli bedevî, yaya, pejmürde adama acır, devesine bindirmek ister. Ahvalini sorar ve "Sen

bu akılla ya vezirsin ya padişah doğru söyle" der. Bilge kişi "İkisi de değilim. Halktan bir adamım hâlîme, elbiseme baksana!" şeklinde cevap verince inanmaz, malını, mülkünü, parasını sorar ve ilmini över. Adam ise "Bu kadar hikmet, fazilet ve hünerden ancak hayal ve baş ağrısı elde ettim" deyince, Arap şöyle söyler: "Yürü yanımdan uzaklaş, senin uğursuzluğun başıma yağmasın, bir çuvalımda buğday, diğerinde kum olması, senin hikmetinden daha iyi! Hayırsız! Benim ahmaklığım, çok mübarek bir ahmaklık. Gönümde azık var, ruhum da takvalı (Mesnevî, II, 3176-3200).

Ölçülerin doğruyu göstermediği, adaletin ve sulhun hakim olamadığı şu dünyada, gönül dünyası bir sığınak, üzüntülüken de neşeli iken de huzurun karargahı. Kâinatı idrak eden, her mevsimi hatta her gün her an değişen yüzleri seyreden gönül ehli, bir başka seyreder, âlemi.

Bu noktada artık çevredeki güzellikleri, beden ve gönül gözü güzel görenlerden birinin, Mevlânâ'nın sözlerinden izleyelim:

"Gönül bülbülleri bir başka; duygunun sesi ona göre kuzgun sesi gibi.

Bahçenin, çimenliğin dışında olan, bülbüllerle sırdaş olamaz (Dîvân, 877; Dîvân-ı Kebîr, II, 326)."

"Bu yıl bülbüller ne haberler veriyor! Allah'ım papağanlara ne şekerler veriyorlar!

Bu yıl bahçeye gir de bak, o kuru dallar ne meyve veriyor (Dîvân, 877; Dîvân-ı Kebîr, II, 326)."

"Bağa gelin de yeşil giyinmiş dilberleri seyrederin! Her köşedeki çiçekçilere bakın!

Gül bülbüllere gülerek diyor ki, susun susun da şu susmuş baharı seyrederin (Rubai, 501)

Etrafta bahçeler, güller, çiçekler, ağaçlar, kuşlar var, her birinde ayrı bir güzellik. Bu güzellikler neyi temsil ediyor. Görülmeyince bu güzellikler gözlerden neler uzak kalmış oluyor. Bir rubaiyle bu mefhumu biraz daha yaklaşıalım:

"Her nereye baş koysam ona secde edilecek yerdir, orası. Altı yönde de onun dışında da yaratıcı odur.

Bağ, gül, bülbül, sema, güzel bunların hepsi birer bahane, hep aranan istenilen, odur (Rubai, 206)"

Bir bahar gazeliyle konuya son verelim:

"Kızıl gülin giydiği elbiseyi nereden giyindiğini bilirim ben.

Söğüt yaya saf düzer. Olup geçeni kaza-kader yapar.

Zavallı bülbül neler çeker, o gülden; âh, neler eder, o!

Bahçe gelinlerinin her biri o gül bize doğru işaret ediyor, der.

Bülbülse, o gül ben yoksul için cıvıltılar ediyor, der.

Çınar ağlayarak el kaldırmış. Ne diye dua ettiğini, sana söyleyeyim.

Goncanın başına kim külah koyuyor. Menekşenin sırtını kim iki büküm yapıyor?

Gerçi sonbahar mevsimi çok cefalar etti. Bak bahar nasıl vefalı davranıyor.

Sonbahar mevsiminin yağmaladıklarını, bahar mevsimi geldi, geri veriyor.

Gülü, bülbülü, bahçenin güzelliklerini anmak hepsi bahane, neden yapıyorlar.

Aşk gayreti bu, yoksa dil Allah'ın inayetini anlatabilir mi?

Tebri'z'in ve dünyanın övüncü Şemseddin yine sizin hatırmızı gözetiyor (Dîvân, 1000; krş. Dîvân-ı Kebîr, V, 44)."

Bu güzelliklere, beden ve gönül gözüyle ulaşan, huzuru bulan, maksadı kavrayan ve gönülden güç alan insan, gönüllere vesvese düşürmez. Onun yolu açık, ufku geniş, menzil-i maksudu aşikârdır.

Kaynaklar

Dîvân: Mevlânâ, Dîvân (Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî), nşr. B. Furûzânfer, Tahran, 1372hş./1993.

Dîvân-ı Kebîr: Mevlânâ, Dîvân-ı Kebîr, I-VII, Çev. A. Gölpinarlı, Ankara, 1992 (Kültür Bakanlığı Yayınları).

Mesnevî: Mevlânâ, The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî, nşr. trc., şerh Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940; krş. Mesnevî, Çev. Veled İzbudak, I-VI, İstanbul, 1988.

Rubai: Mevlânâ'nın Rubailerî, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1988.

HİKMET İLE NÜKTE; MEVLÂNÂ VE NASREDDİN HOCA*

* Bu yazı, Yedi İklim dergisinde yayımlanmıştır (Sayı 138, Eylül-Ekim 2001, s. 27-29).

Hikmet ve nükte, Doğu'da günlük hayata doğrudan anlam ve haz katan iki kaynaktır. Hayatın her halini bilgilere dayalı kurallara yaslanarak çözmek mümkün olmadığında, halk için bilginin yanında hikmet ve nükte sığınak ve huzur kaynağı olmuştur. Mevlânâ gibi hikmeti; hayatın görünmeyen tarafındaki gerçeği yakalayıp sunmaya çalışanlarla, günlük hayatta olup bitenlerdeki nükteleri kalıcı hale getiren Nasreddin Hoca ve benzeri kişiler veya kişilikler, insanları hayatın gizemli ve sevimli yüzüyle buluşturmışlardır. Doğu'daki esrarın, bilimin bütün hızına rağmen, bugün hâla cazibesini korumasında onların varlığı ve izleri her halde etkili olmaktadır.

Mevlânâ ve Nasreddin Hoca, bir arada anılabilir mi? İlk bakışta olumsuz bir cevaba yönelmek mümkün gibi. Ancak bazı Mesnevî hikâyelerindeki kurgu ve vurgular, doğrudan Nasreddin Hoca etrafındaki bazı nükteleri hatırlatmaktadır. Gerçekte Doğu'da edebî ve bedîî eserlere intikal eden nükte sahibi kişilikler az değildir. Bu gözle bakıldığında Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Sa'dî'nin Gülistân'ı, Câmî'nin Bahâristân'ı ve Kemal Paşazâde'nin Nigâristân'ı bilgi, hikmet ve nükteyi bir arada bulunduran eserlere örnek teşkil ederken; Alî-i Safî'nin Farsça Letâifu't-tavâif'i ve Lâmi'î Çelebi'nin Türkçe Letâif'i gibi çeşitli eserler, doğrudan nükteler aktarmaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerde

Hâce, Sûfî, Bedevî, A'râbî ve diğer belirsiz kişiler veya Cühâ, Behlül ve Nasreddin Hoca gibi belirgin şahsiyetler, nükteleriyle Doğu'da kültür hayatının gülümseyen ve gülümseten yüzleridir.

Nasreddin Hoca, Anadolu'nun ortasından dünyaya yayılan bir şöhrete sahip olmuş, Türkçe'den başka dillerde de deyim, atasözü ve vecizelerin oluşmasına imkan sağlamıştır. Bunun örneklerinden biri de Farsça'dır. Alî Ekber-i Dihhudâ (ö. 1955), Emsâl ve hikem isimli Farsça deyimler, atasözleri ve vecizeleri bir araya topladığı dört ciltlik eserinde Nasreddin Hoca adıyla bazı deyim ve deyişlere yer vermektedir. Bunlara geçmeden bir başka eserinde, Lugatnâme'de Nasreddin Hoca hakkında verdiği bilgilere bakalım¹⁶⁹: "Sadelik ve bazen saflık numunesi efsanevî bir adam. Molla Nasreddin, Molla Nasreddin veya Hâce Nasreddin, zarif kişilerin meşhurlarındandır. Latife söylemekte benzersizdi. Ona ait olan nadir sözler ve latifeler, diğer atasözleri gibi dillerde yaygındır". Dihhudâ, burada Şemseddin Sâmî'nin Kâmûsu'l-a'lâm'ından bilgiler aktarmakta ve sonra şöyle bir kanaate varmaktadır: "Molla Nasreddin, görünüşe göre efsanevî bir şahsiyettir. Şaka ve latife söyleyenlerden birkaç kişinin adının karışmasıyla ortaya çıkmıştır". Yer verdiği bilgilerin kaynağı olarak Ş. Sâmî'nin eserine ilave olarak Farsça Reyhânetü'l-edeb¹⁷⁰ isimli ansiklopedik eseri zikretmektedir.

Emsâl ve hikem'de bulunan Nasreddin Hoca deyiş ve fıkraları üç grupta toplanabilir:

1- Müellif, Molla Nasreddindir, Bindiği eşeği saymıyor¹⁷¹ deyişi için gönderme yaptığı Bindiği eşeği saymıyor¹⁷² anlamındaki madde başlığında Nasreddin Hoca'nın şu fıkrasını kaydetmektedir: Rivayete göre Hoca'nın on merkebi vardı. Bir gün birinin üzerinde oturup, bunları

saymaya başlar. Bindiğini saymadığı için sayı dokuz çıkar. Sonra eşekten inerek sayar, rakam on çıkar ve sayı tamamlanır. Birkaç defa eşeğe binerek ve inerek tekrar sayar. Rakam yine tutmaz. Sonuçta eşekten iner ve "eşeğe binmek birini kaybetmeye değmez", der. Dihhudâ benzer gördüğü Arapça bir atasözü eklemiştir: "Oğlu omzunda, o ise oğlunu arıyor".

Molla Nasreddin gibi¹⁷³ başlığında ise "Bindiği eşeği saymıyor" ve "Yüz dinar alıyor, horoz hadım ediyor; iki yüz dinar veriyor hamama gidiyor" deyişlerine işaret etmekte ve benzer diye Mevlânâ'nın şu beyitlerini aktarmaktadır:

O cömert kişi, atını kaybolmuş sanıyor ve atını rüzgar gibi koşturuyor.

Bu şaşkın, her tarafa sorarak ve kapı kapı arayarak bağırır ve araştırmada:

"Atımı çalan nerededir ve kimdir?" Ey Efendi! Altında olan nedir!¹⁷⁴

Daha sonra Şeyh Attar'ın Bülbülnâme'sinden bir beyit nakletmektedir:

Sen, eşeğine oturup eşeğini arayan bilinçsiz adam gibisin.

Molla Nasreddindir, yüz dinar alıyor köpek hadım ediyor; iki yüz dinar verip hamama gidiyor¹⁷⁵ deyişinde ise sadece başka bir deyişe göndermede bulunmaktadır: "Bir gün pamuk atıyor, üç gün sakalındaki pamukları ayıklıyor"

2- Müellif Dihhudâ, eserinde Molla Nasreddin'in bağlı danasıdır¹⁷⁶ anlamındaki Farsça deyimle ilgili fıkraya da yer vermektedir: Anlatılır ki Molla'nın iki danası veya iki keçisi vardı. Bunlardan birisi kaçır. Molla hayvanı yakalamak için çokça uğraştıktan sonra aciz düşerek

169- Dihhudâ, Alî Ekber, Lugatnâme, I-XIV, Tahran, 1993-1994 (Yeni Düzenleme), XIII, 18942.

170- Müderris, Muhammed Ali (ö. 1953), Reyhânetü'l-edeb, I-VIII, Tebriz, 1346 hş/1967, VI, 189-191.

171- Dihhudâ, Alî Ekber, Emsâl ve hikem, I-IV, Tahran, 1352hş./1973, IV, 1731.

172- Dihhudâ, Emsâl ve hikem, II, 732.

173 Dihhudâ, Emsâl ve hikem, III, 1490.

174 Mevlânâ, Mesnevî, nşr. R. A. Nicholson, I. defter, beyit: 1116-1118.

175 Dihhudâ, Emsâl ve hikem, IV, 1731.

döner ve bağlı danayı veya keçiyi dövmeye başlar. Niçin böyle yapıyorsun dediklerinde şöyle cevap verir: "Siz bilmiyorsunuz. Bu biri bağlı olmasaydı, diğerinden daha hızlı koşardı".

3- Molla Nasreddin'dir, bindiği dalı kesiyor¹⁷⁷, anılan eserde Nasreddin Hoca adına yazılı son anlam yüklü ifadedir. Dihhudâ, burada Şirazlı Sa'di'nin iki beytini ilave etmeyi lüzumlu görmüştür:

Biri, dalm üzerinde dalı dibinden kesiyordu. Bahçenin sahibi baktı ve gördü.

"Bu adam kötü yapıyorsa da kimseye değil, kendisine yapıyor" dedi.

Yukarıda ilk olarak anılan fıkra ve Dihhudâ'nın bununla buluşturduğu Mevlânâ'ya ve Attâr'a ait beyitler, insanoglunun bir zaafını ortaya koymaktadır. İnsandır, basireti bağlanır; eldekini, yabanda arar. Aradığını bilmeyen, bulduğunu anlamaz. Yol kaybetmiş, yol gösteriyor. Kişi kendini bilmek gibi irfan olmaz. Aczini bilmek, acze düştüğünü kabul etmek, akıllı insan için saadete açılan bir kapıdır. Gerçekte bu fıkra Nasreddin Hoca'nın "eşeğe binmek, birini kaybetmeye değmez" kararı, gönlüne şifadır. Çünkü derdi kendiyle ilgilidir ve derdine böylece şifa bulmuştur. Derdine çare bulmayanlar düşünsün.

Mevlânâ, Mesnevî'sinde anlatır¹⁷⁸. Bir bedevî Arap, devesine iki çuval yüklemiş, kendisi de binmiş yolda ilerlerken biriyle karşılaşır. Adam çuvallarda "Ne var" diye sorar. Bedevî cevap verir: "Birinde buğday diğerinde kum". Arkasından, hayvanın diğer tarafındaki çuvalı boş kalmaması için kum doldurduğunu anlatır. Adam "Akıllılık edip buğdayın yarısını bir çuvala, yarısını da diğer çuvala koy, devenin yükü hafiflesin" der. Bedevî, "Bahtiyar ol, ey ehliyetli bilge ve özgür kişi! Böyle ince düşünce ve

güzel görüş, sense perişan halde böyle üryan!" diyerek adama acıyıp devesine bindirmek ister ve halini sorar: "Sen bu akılla ya vezirsin ya da padişah. Doğru söyle". Bilge kişi "İkisi de değilim. Halktan bir adamım. Hâlîme, elbiseme baksana" şeklinde cevap verince, Bedevî inanmaz ve malını, mülkünü ve parasını sorar. Adam da "Bu kadar hikmet, fazilet ve hünerden ancak hayal ve baş ağrısı elde ettim" diye cevaplayınca, bedevî şöyle der: "Yürü, uzaklaş yanımdan. Senin uğursuzluğun bana geçmesin. Bir çuvalımda buğday, diğerinde kum olması senin hikmetinden/bilginden daha iyi, be hayırsız! Benim ahmaklığım, çok mübarek bir ahmaklıktır. Zira gönlümde huzur var, ruhum da muttaktır".

İkinci fıkra, latifelerin hayatın gerçek yüzüyle ne denli irtibatlı olduğuna dikkat çekici bir örnektir. Meydana çıkınca anlaşılır, er mi yaman bey mi yaman. Meydana çıkmayanlar/çıkamayanlar, yenilen yiğitleri ayıplar. Kışın soğuğunu, yazın güneşini görmemiştir/yaşamamıştır, lâkin kıştan, yazdan haber verir. Sustuğu için adam zannedilenler, durduğu için güçlü gözükenler; konuşup kaybedenlerden; gayret gösterip acze düşenlerden üstün görünür.

Kendisine kötülük yapıyor anlamında kullanılan "Bindiği dalı kesiyor" deyişini, hayatın acısını, tatlısını görmüş olan Şirazlı Sa'di, yukarıdaki beytiyle başka bir açıdan yaklaşıp dikkat çekici bir tarzda yorumluyor. Kişiler keşke sadece kendilerine kötülük yapsaydı, elinden ve dilinden kimse zarar görmeseydi. Onun bir beyti:

"Varlığımdan insanların huzur içinde olduğu kişiyi, Tamın affeder."

176- Dihhudâ, Emsâl ve hikem, III, 1330.

177- Dihhudâ, Emsâl ve hikem, IV, 1731.

178- Mevlânâ, Mesnevî, II, 3176-3200.

**AHMED-İ YESEVÎ,
MEVLÂNÂ ve
YUNUS EMRE’NİN DİLİNDE
“BİLGİ” KAVRAMI***

Bu tebliğ, Ahmet Yesevî’den Hasan Dede’ye Gönül Erleri Uluslararası Bilgi
Şöleni’nde sunulmuştur (Kırıkkale, 12-14 Haziran 1997, Kırıkkale İlini
Kalkındırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1998, s. 109-114).

Bilgi, bilim karşılığı ilim, anlam ve tariflerinde bir çok tafsilatı barındıran bir kavramdır. Bu kavrama tasavvufi düşünce içerisinde ilm-i bâtın ve ilme'l-yakîn gibi özel terkiplerle ilave anlamlar yüklenmiştir.

İlim ve bilgi ile ilgili mevzular, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hadîs-i şerîflerdeki emir ve tavsiyelerle, gerekse Eflatun ve Aristo'dan Fârâbî ve İbn-i Sînâ'ya, Mâverdî ve Gazzâlî'den İbn-i Haldun'a ve diğer bilginlere uzanan anlayış ve değerlendirmeler sayesinde kültür dünyamızda önemli bir yer tutar. Bu nedenle ilmin önemi, bilim dalları ve öğretimi ile ilgili çok sayıda esere atıfta bulunulabilir ve görüş aktarılabilir.

Dünya hayatının anlamlı kılınması gayretlerinde ana dayanak olan akıl ve ilim, tasavvufi düşüncenin tartışma alanı içerisinde de yerini almıştır. Bu çerçevede önce Orta Asya sonra Anadolu'nun manevi aydınlanmasında öğretileriyle ve sevenleriyle etkili olan Ahmed-i Yesevî'nin (ö.1166) hikmetlerine konu olmuş, yine manevî önderlerden Mevlânâ (ö.1273) ve Yunus Emre'nin (ö.1320) şiirlerinde yer bulmuştur.

Pîr-i Türkistân Ata Yesevî'nin şeyhi Yûsuf-i Hemedânî (ö. 1141), ünlü İmâm-ı Gazzâlî (ö. 1111)'nin de şeyhi olan Ebû Alî-i Fârmedî'ye intisab etmiş, Bagdat, İsfahan ve Semerkant'taki tahsil döneminden sonra

Merv ve Herat şehirlerinde irşad ve terbiye ile meşgul olmuştur. Ahmed-i Yesevî'nin Buhara'da bağlandığı ve sonrasında Türkistan'ı irşad etme görevini kendisine veren bu Hanevî âlim ve sûfî zat, islam dünyasındaki genel tasavvufî düşüncenin önemli simalarından biridir. Mevlânâ ise, muhtemel de olsa babası Bahâüddîn Veled (ö. 1231) ve onun müridi Burhâneddîn-i Muhakkik (ö. 638/ 1240-41) vasıtasıyla Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 1226) ve daha ileri halkada Ahmed-i Gazzâlî (ö. 1123) ile irtibatlıdır. Ahmed-i Yesevî'yi Pîr-i Türkistân diye ananlardan olan ve ondan nakillerde bulunan Şeyh Feridüddîn-i Attâr (ö. 1221), Mevlânâ'nın övdüğü ve örnek aldığı bir kişidir. Yunus Emre de Ahmed-i Yesevî ve Mevlânâ ile fikren ve mesleken irtibatlıdır.

Bu bağlantıları ifadedeki amaç, anılan bu önder şahsiyetlerle büyük bir düşünce ve eylem dünyasına açıldığımızı vurgulamak ve onların kaynaklarının zenginliğine işaret etmektir. Onların tamamının bakışlarında ve yönelişlerinde tevhit düşüncesi, birlik ve beraberlik heyecanı ; şefkat ve barışa dayalı birlikte kurtuluş arzusu vardır. Onlar yaşadıkları dönemlerdeki sıkıntılara, göçlere, savaflara rağmen ümidi, merhameti, sevgiyi, sulhu ve gönül huzurunu telkin etmişlerdir. Dolayısıyla onların adının, fikirlerinin söz konusu edildiği yerlerde ayrılık, öfke, kınama ve iddia hoş olmasa gerektir.

Bilgi, bilim kavramları günümüz insanın dikkatini çekecek, ona yardımcı olacak şekilde Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre'nin dilinde izah bulmuştur. İzahları eyleme, pratiğe dönüktür. Daima hayatla ilgili ve gerçekçi değerlendirmeler yapmışlardır.

Ahmed-i Yesevî ilmin önemine işaret eder:

İlim ikki dır ten ü canga rehber tutur

(İlim, iki inci beden ve cana rehberdir.)¹⁷⁹

Mevlânâ'nın aynı konuyla ilgili değerlendirmeleri: *Beşerden amaç ilim ve hidayettir.*¹⁸⁰ *Köpek dahi ilim öğrenince sapıklıktan kurtulur, ormanlarda av avlanır.*¹⁸¹ Yine Mevlânâ'dan veciz bir söz: "Bütün âlem bir ceset, ilim ise onun ruhudur."¹⁸²

Yunus Emre'de benzer bir dize:

Ey kendözünü bilmeyen söz manasın anlamayan

*Hak varlığın isterisen uş ilm ile Kur'an'dadır*¹⁸³

Mevlânâ, ilmin gerekliliğini ikna edici bir şekilde anlatır:

*Her bir şeyin yararı ve zarar yerine göredir. Bu nedenle ilim vaciptir ve yararlıdır.*¹⁸⁴

*Cehaletten söz edersek o, Allah'ın zindanudur; ilimden bahsederek o, onun köşküdür.*¹⁸⁵

Ruhun arzusu, hükmete ve ilimleredir. Bedenin arzusu ise, bahçeye, yeşillığe, üzüme.

*Ruh yükselmeye ve sefere can atar; beden ise kazanca, ota, yiyeceğe.*¹⁸⁶

Mevlânâ'nın benzetmesiyle bilim ve bilim adamı:

İlim sonu, kıyası olmayan bir denizdir; bilgi isteyen ise denizdeki dalgıç.

*Ömrü binlerce yıl olsa da, o araştırmaktan usanmaz.*¹⁸⁷

Yine Mevlânâ şu ifade ile başka bir değerlendirmeye geçiyor ve uyarıyor:

Hem sual hem de cevap ilimden kaynaklanır; gül ve dikenin, toprak ve suyla yetişmesi gibi.

Hem sapıklık, hem de hidayet, ilimden kaynaklanır; acı

AHMED-İ YESEVİ,
MEVLÂNÂ ve
YUNUS EMRE'NİN
DİLİNDE
"BİLGİ" KAVRAMI

179 Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed-i Yesevî, Hz. Hayati Bice, Ankara, 1993, s. 109.

180 Mesnevî, Mevlânâ, Çev. Veled İrbudak, Gözden geçiren: Abdülhak Gölpinarlı, I-VI, İstanbul, 1988; krş. The Mathnawî of Jalâlû'ddîn Rûmî, ngr., trc. ve gerh., Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940, III, 2992.

181 Mesnevî, II, 2363.

182 Mesnevî, I, 1030.

183 Yunus Emre Divanı, Hz. Mustafa Tatçı, Ankara, 1991, s. 79.

184 Mesnevî, VI, 2599.

185 Mesnevî, I, 1510.

186 Mesnevî, III, 4438-39.

187 Mesnevî, VI, 3881-82.

ve tatlının, nemden meydana gelmesi gibi.¹⁸⁸

İkazını sürdürür:

Kötü karakterli kişiye ilim ve fen öğretmek, eşkryanın eline kılıç vermektir.

Sarhoş zencinin eline kılıç vermek, insan olmayanın ilim öğrenmesinden daha iyidir.

Bilgi, mal, mevki ve güç kötü karakterlilerin elinde fitne olur.¹⁸⁹

Böylece Mevlânâ, ilmin olumlu veya olumsuz sonuç verebileceğine işaret eder. Ona göre kişilerin özelliklerine göre bilginin konumu farklılaşır:

Gönül ehlinin ilimleri onları taşır, ten ehlinin ilimleri ise onların yükleridir.

İlim gönle aksedirse yardımcı olur, ilim bedene yansırsa yük olur.¹⁹⁰

Bu ifadelerde bireylere yönelik ikazlar mevcuttur. Adetâ bireyin durumu ve özelliği, bilginin yerini belirliyor. Bilgiyi faydalı veya faydasız hatta zararlı kılıyor. Bu bakış, fertlerin olgunlaşmasını, nefis terbiyesini hedef edinen bir anlayış için lüzumlu görülmektedir. İlimle kişiliklerin geliştirilmesinin gereği vurgulanmaktadır.

İlim hayata yansımalıdır, bilgiyle davranışın uyumlu olması sağlanmalıdır. Bilmek önemli ancak ikinci önemli husus bilgiyi hayata geçirmektir. Bu olmazsa bir anlam ifade etmez, sözdeki bilgi. Bilgi daima hâlde, davranışta yerini bulmalıdır.

Ahmed-i Yesevî'nin dilinden bir tespit :

Sözi yalğan dünya üçün amel kılğan

Dünya koymay hal ilmini bilse bolmaz
(Sözü yalan dünya için amel işleyen dünyayı bırakmayınca hal ilmini bilse olmaz.)¹⁹¹

Yine onun dilinden:

Amel kılmay âlim ilmin basıp yürgey

(Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür.)¹⁹²

Yesevî bilgili kişiyi bu yöndeki özelliğiyle över:

Amel kılğan âlimler dinimizin çırağı¹⁹³

Amel kılğan çm âlimni dâna kıldı

(Amel işleyen gerçek âlimi bilge kıldı.)¹⁹⁴

İlimle eylemin uyumsuzluğu, insan için bir yok oluşturmaktadır. Cahillik böyle bilişten daha iyidir.

Yunus Emre der ki:

Âlim midir ol ilmüne layık ameli yok¹⁹⁵

Halka fetva verirsın ya sen niçin tutmazsın

İlmin var amelin yok ha günaha batarsın¹⁹⁶

Ahmed-i Yesevî de tatlı diliyle konuyu özgün bir şekilde dile getirir:

Âlim men dep kitap okur mâna okmaz

Köb ayetning mânasını hergiz bilmes

Tekebbür men menlikni dini tutmas

Âlim ermes, cahil turur dostlarım a

(Alimim diye kitap okur anlamını bilmez. Çoğu ayetin anlamını asla bilmez. Büyükleme, ben ve benliği dini tutmaz. Âlim değil cahildir dostlarım a.)¹⁹⁷

101

AHMED-İ YESEVÎ,
MEVLÂNÂ ve
YUNUS EMRE'NİN
DİLİNDE
"BİLGİ" KAVRAMI

188- Mesnevî, IV, 3009-10.

189- Mesnevî, III, 3038-39.

190- Mesnevî, I, 3446-47.

191 Divan-ı Hikmet, s. 158.

192 Divan-ı hikmet, s. 101.

193 Divan-ı hikmet, s. 92.

194 Divan-ı hikmet, s. 101.

195 Yunus Emre Divanı, s. 240.

196 Yunus Emre Divanı, s. 180.

197 Divan-ı Hikmet, s. 109.

Hakkı, Yaratıcıyı ve ona dönüşü bilmek insan için öncelik taşır. Sadece dünyaya, maddeye dönük düşünceyle yapılan çalışmaları bu açıdan Mevlânâ şöyle değerlendiriyor:

Hendese biliminin, ya da nücûm, tıp ve felsefe biliminin incelikleri; bunlar bu dünya ile ilgilidir, yedinci kat semâyâ ulaşamazlar.

Canlının bir kaç gün yaşamasını sağladıkları için şu şaşkınlara, onların adını "remizler", ince şeyler koydular.¹⁹⁸

Onların ifadelerinde bilginin öze, varlıkla, yaratılışla doğrudan ilişkisi vardır;

Ahmed-i Yesevî:

Özüng bilmiş ilming birle amel kılğıl¹⁹⁹

Mevlânâ:

Bütün ilimlerin ruhu, mahşer günü ben kimim diye bilmendir.

Sen dinin esaslarını bildin, ancak kendi aslına bak o iyi mi?

Ey ulu kişi! Kendi aslını bilmen ikiye ayrılan ilim esaslarını bilmenden daha iyidir.²⁰⁰

Yunus Emre'nin dilimizden düşmeyen dizeleri de burada yer almalıdır:

İlim ilim bilmekdir ilim kendin bilmekdir

Sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır

Okumaktan mana ne kişi Hakk'ı bilmekdir

Çün okudun bilmezsin ha bir kuru emekdir²⁰¹

İnsanoğlu için üstün meziyet olan akıl ve ilim, kişinin hakikati görmesine de engel olabilir. Bakış ve

değerlendirme noktalarında zihindeki akıl, eldeki bilgi, kişiyi zaafa düşürebilir. Mevlânâ, Temiz kişi akıllı olmayı nasıl ister²⁰² diyerek bu inceliğe işaret ederken,

Zeki olanlar bir sanatla kanaat ederler, fakat anlayışı zayıf olanlar, sanattan; yaratılandan sanatkarı bulurlar²⁰³ izahı ile dikkatleri çeker. Bu tespitler ilgilendiği bilgiye, sanata hayran kalan ve hayatın, âlemin hakikatini aramayı bırakan kişilere yöneliktir. Bu nedenle akla bilgiye, fikre mağlup olmamak gerekir.

Mevlânâ, bu hususu şöyle açıklıyor:

Nice bilgi, zeka ve anlayışlar yolcuya öcü ve yol kesici olmuştur.²⁰⁴

Alim kişi, ilimlerden yüz binlerce bölüm bilir de ruhunu tanımaz. A zâlim!²⁰⁵

Aynı hususu Yunus Emre dile getiriyor:

İlim ile hikmet ile kimse ermez bu sırra

Bu bir acayıp sırdır ilme kitaba sığmaz²⁰⁶

İlim hod göz hicabıdır dünya ahret hesabıdır

Kitap hod aşk kitabıdır bu okunan varak nedir²⁰⁷

Artık bu ifadelerle yeni bir alana intikal ediyoruz: Akıl, ilim, edep ve aşk. Büyük çabalardan sonra, idrak ve amelin neticesi olarak aşk. İşte bu aşk, adları bu konuşmada zikredilen muhterem zevatın heyecan ve güç kaynağı olmuştur. Bu ise başka bir konudur.

103

AHMED-İ YESEVÎ,
MEVLÂNÂ ve
YUNUS EMRE'NİN
DİLİNDE
"BİLGİ" KAVRAMI

202- Mesnevî, VI, 2373

203- Mesnevî, VI, 2374.

204- Mesnevî, VI, 2369.

205- Mesnevî, III, 2648.

206- Yunus Emre Divanı, s. 101.

207- Yunus Emre Divanı, s. 63.

198- Mesnevî, IV, 1516-17

199- Divan-ı Hikmet, s. 78

200- Mesnevî, III, 2654-56.

201- Yunus Emre Divanı, s. 92.

MESNEVÎ HİKÂYELERİNDE ŞEKİL VE İÇERİK*

Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi Rumi Enstitüsü tarafından düzenlenen "Rumi Alimlerinin Sempozyumu (Birinci Uluslararası Buluşma, 16-17 Aralık 2004)"nda sunulmuştur.

Günümüzde Mevlânâ'yı ve özellikle Mesnevî'sini yakından tanıma arzusu gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bunun ana sebeplerinden biri, Mevlânâ'nın, özellikle Mesnevî'sinde birey ve toplumla ilgili etkileyici değerlendirmeler yapmasıdır. Mesnevî'deki hikâyeler bu açıdan her zaman dikkat çekmiştir. Bu nedenle Mesnevî hikâyelerini Mesnevî'deki önemli konulardan ayrı olarak ele almak, hatta "Mesnevî Hikâyeleri" oluşturmak özellikle son asırda yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan bunun aksine Mesnevî'deki önemli gördükleri konuları hikâyesiz bir şekilde aktarmayı tercih edenler de olmuştur. Ancak Mevlânâ tarafından Mesnevî'de düşüncelerle hikâyeler arasında kurulmuş olan bağlantı ve yorumlar, bir yöne ağırlık veren bu yararlı çabalarda genelde yer bulamamaktadır.

Bilindiği gibi hikâyeler, Mesnevî'de önemli bir yer tutmaktadır. Mesnevî'de birkaç beyitten birkaç yüz beyte kadar uzunluğu bulunan çok sayıda kıssa ve hikâye mevcuttur. Bunlardan bazıları, birçok önemli konuyu ve başka hikâyeleri de kuşatacak şekilde onlarca sayfada anlatılmıştır. Mevlânâ, Mesnevî'sinde ayrıca telmih ve işaret yoluyla aynı veya farklı çok sayıda hikâye ve kıssaya defalarca atıfta bulunmuştur. Mesnevî hikâyeleri üzerinde önemli ve ciddi araştırmalar yapan B. Furûzânfer, bu eserde toplam olarak hikâyenin bulunduğunu belirtmektedir.²⁰⁸

208- B. Furûzânfer, Ehâdis ve kasas-ı Mesnevî, Yeni düzenleme Huseyn-i Dâvûdî, Tahran, 1381 ş. (Eserin sonunda ayrıntılı indeksler bulunmaktadır); Ziyâ'ü'd-dîn-i Seccâdî, Ferheng ve temeddün-i Irân der Mesnevî, Yağma, sayı 303 (s. 113-118), yıl 1353 ş., s. 114.

Çevresindekilere yol gösteren ve tavsiyelerde bulunan Mevlânâ'nın, hikâyelerle örülmüş bir üslubu tercih etmesinin gerekçeleri olmalıdır. Mesnevî bu dikkatle incelendiğinde Mevlânâ'nın, bu hususu aydınlatacak bilgiler verdiği görülmektedir. Hikâyelere başlarken, hikâyelerin içerisinde veya bunlara son verirken hikâyecilik anlayışını ortaya koymaktadır. Bazen de söz konusu hikâyenin amacını, yani bu hikâyeden alınması gereken dersi Mesnevî'nin bütününde ve Mevlânâ'nın bakış tarzında arayıp bulmak gerekmektedir. Onun bu konuyla ilgili ifadelerini sınıflandırıp incelemek galiba günümüz hikâyeciliği için de anlam taşıyacaktır.

Mevlânâ hikâyelere büyük değer vermektedir. Kendisini hikâyelerle bütünleştirmekte, âdete hikâyenin içerisinde yer almaktadır. Hikâyeyi kendisiyle, gerçekte toplumla buluştururken, hikâyenin kahramanları sanki hemen yanı başındadır. Buharalı bir âşığın hikâyesini anlatırken, arada yer verdiği önemli konular uzayınca hikâyeye dönüş için gerekçe oluşturup şöyle demektedir:

*Burada ibret almak için bir hikâye var; ancak Buharalı beklemekten âciz kaldı.*²⁰⁹

Bu ifadeyle ara verdiği hikâyedeki âşığın, o anlatım sırasında bekleyip üzüldüğünü söylemektedir. Şu beyitte de olay kahramanının duygularını o anda yaşıyormuş gibi anlatmaktadır:

*Hikâyeyi kısa kes, çünkü hâkim o güzelin konuşmasına ve güzelliğine avlandı.*²¹⁰

Mevlânâ hikâyeleri gönülden anlatmakta ve onlarla adeta bütünleşmektedir. Örnek olarak bir yerde hikâyenin kahramanı Ayaz'a şu ifadelerle seslenmektedir:

Ey Ayaz! Senin aşkınla kal gibi oldum. Hikâyeden geri

kaldım. Sen, benim hikâyemi söyle.

*Canla senin aşkın efsanesini çok okudum; sen, efsane olmuş olan beni oku.*²¹¹

Bir hikâyeye ara verip sonra geri döndüğünde kullandığı şu ifade bu bütünleşmenin farklı bir ifadesidir:

*Tekrar hikâyeye geldik. Biz o hikâyeden zaten ne zaman çıktık?*²¹²

Mevlânâ hikâyeleri yaşanan hayatın kendisi olarak görür: Onun düşünce dünyasında hikâyeler anlatan ve dinleyenle benzerlik, hatta aynılık taşımaktadır:

*Ey dostlar! Dinleyiniz. Bu hikâye bizzat bizim gerçek durumumuzu ortaya koymaktadır.*²¹³

Başka bir yerde bir hikâyeyi şöyle niteler:

*Bizim şimdiki hâlimiz olan hikâyeyi burada tamamlarsan münasiptir.*²¹⁴

Şu cümleleri hikâyelere verdiği önemi göstermektedir:

*Allah'a sığınırım, bu hikâye değildir. Dikkat et! Bu bizim ve senin hâlinin kendisidir. Güzelce bak.*²¹⁵

Ardından hikâye örgüsünde yer alan kişi ve nesnelerle kendi hüviyetini buluşturur:

*Hem Arap biziz, hem testi biziz, hem de padişah biziz; hepsi biziz.*²¹⁶

Mevlânâ bu özelliklerle nitelediği hikâyelerin şifa verici ve çare gösterici olduğunu söylemektedir. Hikâye ve derman sözcükleri onun anlatımında bir araya gelebilmektedir:

*Anlat, hikâye dermanlar olsun. Anlat, canlara merhem olsun.*²¹⁷

209- Mesnevî, Mevlânâ, I-II, Çeviri Adnan Karasimavioğlu, Ankara, 2004 (Akçağ Yayınları), 3. defter/4603. beyit.

210- Mesnevî, 6/4453.

211- Mesnevî, 5/1895-1896.

212- Mesnevî, 1/1510.

213- Mesnevî, 1, 35.

214- Mesnevî, 4/37.

215- Mesnevî, 1/2899.

216- Mesnevî, 1/2901.

217- Mesnevî, 1/1364.

Şu ifadeleri de aynı özelliktedir:

*Hikâyesi üzüntünü gidersin diye sana Halîme'nin sırrının hikâyesini anlatacağım.*²¹⁸

Ey nadir hikâyeler arayan sen! Âşıkların hikâyelerini oku.

*Bu uzun zamanda çok kaynadın. Ey kurutulmuş et! Yine de olgunlaşmadın.*²¹⁹

Mevlânâ hikâyelerle bütünleşip onların içerisinde yer alırken, dinleyicilerin de dikkatli ve duyarlı olmasını beklemektedir. Dinleyicinin, bu hikâyelerden yararlanabilmesi için dikkat ve özen sahibi olması gerektiğini sıkça dile getirmektedir:

Bu sözün sonu yoktur. Dikkat et, aklını tavşan hikâyesine ver.

*Eşek kulağını sat, başka kulak satın al. Çünkü bu sözün eşek kulağı anlamaz.*²²⁰

Sana bir hikâye söyleyeceğim; tamahın, kulağı kapadığını bilmen için akıllıca dinle.

*Kimin tamahı varsa, dili peltek olur. Tamahla göz ve gönül nasıl aydın olur?*²²¹

Eğer hikâye bir sonuç, yani yarar sağlamıyorsa bunun bir nedeni olmalıdır. Şu beyitlerde bu durumu sorgulamaktadır:

*Sen Sebâlıların hikâyesini okumadın veya okudun ama sesten başka bir şey görmedin.*²²²

*Darvanlıların hikâyesini okudun, öyleyse niçin hile aramada kaldın?*²²³

*Hikâyenin anlamını tersine çevirdin, inkâr ettin; cezaya hazır ol.*²²⁴

Mevlânâ, bütün bu hikâyelerin belirli konularda tatmin edici bilgi ve tecrübeler taşıdığını söylemekte ve küssadan hisse alınmasını tavsiye etmektedir:

*Kelile'den şu hikâyeyi araştıır ve bu küssadan hisse al.*²²⁵

Şu ifadelerinin her birinde söz konusu hikâyedeki ana temaya doğrudan işaret etmektedir:

*Ey oğul! Nefsin suretini görmek istersen, yedi kapılı cehennemın hikâyesini oku.*²²⁶

*Nahivci hikâyesini bu araya ekledik, böylece size yok obna yolunu öğrettik.*²²⁷

*Gizli ilimden bir örnek istiyorsan, Rumlular ve Çinlilerden hikâye oku.*²²⁸

*Ey inci tanıyan! Apaçık olanı, kıyastan/tahminden ayırt etmek için bir hikâye dinle.*²²⁹

*Taklit afetini tanımak için tehdit amacıyla şu hikâyeyi dinle.*²³⁰

Akıllıların düşmanlığı bu türdendir; onların zehri, cana sevinçtir.

*Aptalın dostluğu, dert ve sapıklıktır; örnek olarak şu hikâyeyi dinle.*²³¹

*Şu kapalı sırdan bir koku almak için tarih anlatandan bir hikâye dinle.*²³²

*Ey can! Allah'ın hükmüne razı olmak için şu hikâye sana ibrettir.*²³³

*Bu hikâyeyi şunun için söyledim: Hata ortaya çıkınca, laf dokuma.*²³⁴

*Ey temiz dost! Mustafa'nın bu hadisini açıklamak için bir hikâye dinle.*²³⁵

225- Mesnevî, 1/900.

226- Mesnevî, 1/780.

227- Mesnevî, 1/2845.

228- Mesnevî, 1/3465.

229- Mesnevî, 2/110.

230- Mesnevî, 2/511.

231- Mesnevî, 2/1920-1921.

232- Mesnevî, 3/976.

233- Mesnevî, 3/3255.

234- Mesnevî, 4/210.

235- Mesnevî, 4/3083.

218- Mesnevî, 4/914.

219- Mesnevî, 6/1775-1776.

220- Mesnevî, 1/1028-1029.

221- Mesnevî, 2/575-576.

222- Mesnevî, 3/282.

223- Mesnevî, 3/474.

224- Mesnevî, 3/2807.

Ey oğul! Hünerde kötü duruma düşmemek için burada bir hikâye dinle.²³⁶

Şu iki örnek de Mesnevî'deki ara başlıklardandır:

Açıklama: "Cevap vermemek, cevaptır", "Ahmağa cevap, susmaktır" sözünü açıklar; bu ikisinin şerhi, anlatılacak hikâyededir.²³⁷

Eziyete sabretmenin, sevgilinin ayrılığına sabretmekten daha kolay bir iş olduğumu anlatan bir hikâyeye.²³⁸

Konuyu burada başlığımızı daha çok hatırlatacak bir noktaya taşıyalım. Hikâye onun ifadeleriyle iki yüze sahiptir; biri olay ve kahramanlar, diğeriye hikâyenin amacı. Bu iki yapı Mevlânâ'nın ifâdesiyle ma'nî-yi hikâyet (hikâyenin manası) ve sûret-i hikâyet (hikâyenin şekli) şeklinde tanımlanabilir. Hikâyede özü kavramaya engel olabilecek unsurlar vardır. Olay örgüsüne ve kahramanlara yoğunlaşmadır bu. Suretin, yani şeklin ve dış görüntünün etkisinde kalmaktır. Mevlânâ bir hikâyeyi belirli bir amaç için anlatırken, anlaşıldığına göre dinleyicilerin hikâyedeki olaya ve şahıslara takılıp kaldığını görünce "Dinleyicinin, hikâyenin dış yüzünü dinlemeye yönelmesi nedeniyle hikâyenin manasının anlatılmasının engellenmesi" başlığı altındaki şu açıklamaya gerek duymuştur:

Şimdi dinle; ne engel oldu? Galiba dinleyicinin gönlü başka yere gitti.

Gönlü konuk sûfiye doğru gitti; boynuna kadar bu sevdaya battı.

Durumu açıklamak için bu söyleyişten o hikâyeye dönmek gerekli oldu.

Ey aziz! Sûfiyi o suret sanma. Çocuklar gibi ne zamana kadar ceviz ve kuru üzüm?

Ey oğul! Bizim cismimiz ceviz ve kuru üzümdür. Sen adamsan bu iki şeyden vazgeç.

Sen geçmezsen, Hakk'ın ikramı seni dokuz kat gökten geçirir.

Şimdi hikâyenin suretini dinle, ama dikkat et! Taneyi samandan ayır.²³⁹

Suret de önemlidir. Çünkü kılavuzluk yapar ve öze götürür. Hikâyeler de manaya, gerçek bilîşe aracı oldukça önemlidir:

Bunu bırak, hikâyenin suretini al; inci tanesini bırak, sen buğday tanesini al.

İnciye yol yoksa dikkat et, buğday al; ona doğru yolun yoksa bu tarafa sür.

Zahir/dış görüntü eğri uça da zahirini al; sonuçta zahir, içe doğru götürür.

Her insanın ilk durumu bizzat surettir, daha sonra can; o da huy güzelliğidir.

Her meyvenin öncesi suretten başka nedir? Ondan sonra lezzet; o da onun manasıdır.²⁴⁰

Dolayısıyla anlatılan hikâyeler doğruluklara ışık salmak içindir, kılavuzluk içindir. Hikâyenin gerçek veya uydurma olması önemsenmemelidir. Bu nedenle olay örgüsü, kahramanları, yer ve zaman dikkat edilecek ve doğruluğu tartışılacak hususlar değildir.

Bu, iş adamının önünde hikâye değildir, hâli anlatmaktır; mağara arkadaşının hazır bulunmasıdır.²⁴¹

Kelile'de okumuştundur; ancak okuduğun hikâyenin kabuğudur; buysa, canın özü.²⁴²

Hezl/şaka, -bir şey- öğretmektir; onu ciddiyetle dinle; sen şakanın zahirine rehin olma.²⁴³

236- Mesnevî, 6/2376.

237- Mesnevî, 4/1489'den önceki başlık.

238- Mesnevî, 6/1758'den önceki başlık.

239- Mesnevî, 2/194-200.

240- Mesnevî, 3/524-528.

241- Mesnevî, 3/1149.

242- Mesnevî, 4/4202.

243- Mesnevî, 4/3558.

Mesnevî'deki şu ara başlık çok açıklayıcıdır:

*Açıklama: Anlatılan, hikâyenin suretidir. Anlatılan, bu suret avcılara ve onların tasvir aynasına layık olan bir surettir. Bu hikâyenin hakikatinde bûhûn kutsallıktan dolayı söz, bu indirgemeden utanır ve utançtan başını, sakalını ve kalemini kaybeder. Akıllıya, işaret yeter.*²⁴⁴

Ancak kavramaya engel olabilen olay örgüsü ve kahramanlar, aynı zamanda özü elde etme aracıdır. Aracıdan yararlanmak, ona takılıp kalmamak gerekir. Bu anlatış bir üslup ve yöntemdir. Rumuzlu anlatışın yararları vardır. Mevlânâ bu konuda örneğini açıklamaktadır:

*Hak, övülenleri uygun olmayan kişiden gizlemek için bu hikâyeleri ve örneği -usul- koymuştur.*²⁴⁵

Bir hikâyede ikna etmek için kendi kendisine, canına şöyle demektedir:

Ona dedim: "Sevgilinin sırrının gizli olması, daha hoştur. Sen bizzat hikâyenin içindekine kulak ver.

*Dilberlerin sırlarının, başkalarının hikâyesinde anlatılması daha hoştur.*²⁴⁶

Anlatmada ve anlamada zorluklar vardır, bunları aşmak için samimiyet ve çaba gerekmektedir. Mevlânâ bu müşkül durumu ikna edici ifadelerle ortaya koymaktadır:

Söylerse, ondan dolayı ayağım kayar; ondan hiçbir şey söylemezse, eyvah sana!

*Ey yiğit! Örnek olarak bir şekil söylene, hemen o şekle yapıyorsun.*²⁴⁷

Yapılması gereken açıktır, Mevlânâ'nın ifadesiyle:

*Ne zamana kadar testinin suretiyle aşk oynayacaksın? Testinin suretini geç, şu ara.*²⁴⁸

Mevlânâ'nın bir hikâyeye başlarken yer verdiği şu beyit, hikâyelerdeki kahramanların ve olayların gerçek olup olmayışı veya tarihi bilgilerle uyuşup uyuşmadığının önemsenmemesi gerektiğini açıklamaktadır:

*Doğruluklara ışık vermesi için doğru veya yalan bir hikâye hatıra geldi.*²⁴⁹

Çünkü hikâyelerin mana ve öz olarak yaşanan gerçeklerle ilişkileri vardır. Mevlânâ'ya göre yaşananları tanımlamak ve yorumlamak için, yukarıda işaret edildiği gibi hikâyelerden yararlanmak gerekir. Bu amaç ihmal edilerek hikâyedeki kahramanların ve olayların gerçeklik açısından tartışma konusu yapılmasının yararı yoktur. Hatta bu yaklaşım ve bu tür tartışmalar, çoğu zaman gerçek sorunların dikkatlerden kaçmasına sebep olmaktadır.

Mevlânâ, anlatılan hikâyeye "Bu hikâyeyi çiz, çünkü yalan ve yanıltır"²⁵⁰ diyenin anlayışını ve tavrını şöyle resimleştirmektedir:

Ey âciz! -Meryem- onu ne içten ve ne dıştan görmediyse de, hikâyeden mana al.

Efsaneler dinleyip, Şîn harfi gibi nakşına yapışmış olan kişiye benzer olma.

O diyordu: "O dilsiz Kelile, anlatması olmayan Dimne'nin sözünü nasıl duyar?"

-Ayrıca- birbirinin dilini bildilerse beşer, konuşma olmadan onu nasıl anladı?

O Dimne, aslan ve öküz arasında nasıl elçi oldu ve her ikisine efsun okudu?

Akıllı öküz, nasıl aslanın veziri oldu? Fil, aym aksinden nasıl korktu?

244- Mesnevî, 5/1891'den önceki başlık.

245- Mesnevî, 3/2113.

246- Mesnevî, 1/135-136.

247- Mesnevî, 3/1276-77.

248- Mesnevî, 2/1017.

249- Mesnevî, 2/1042.

250- Mesnevî, 2/3593.

Bu Kelile ve Dimne, bütünüyle iftiradır; yoksa karga leylekle nasıl boy ölçüşür. ²⁵¹

Mevlânâ, bu bakışın ve yanlış değerlendirmenin sahiplerine doğru yöntemi şu şekilde göstermektedir:

Ey kardeş! Hikâye bir ölçü kabı gibidir, içindeki mana da tahlul tanesi gibi.

Akıllı kişi mana tanesini alır, götürülse de ölçü kabına bakmaz.

İçerisinde açık bir konuşma yoksa da bülbül ile gülün macerasına kulak ver. ²⁵²

Mevlânâ'ya göre hikâyeden yararlanıp günlük hayata özellik kazandırmak bu bakışla mümkündür. Hikâye anlatmak veya dinlemekten amaç, suretin kılavuzluk ettiği manaya ulaşmak olmalıdır. Aksi taktirde hikâyelerin içerdiği gerçeklik günümüzden ve şahsımızdan uzaklarda kalacak ve olgunlaşma yolunda insanları aydınlatmayacaktır. Mevlânâ bir örneğinde dikkatleri bu noktaya çekmekte ve dinleyicileri somut gerçeklerle baş başa bırakmaktadır:

Bu hikâyeler öncelerde olmuştur diye Musa'yı anış gönüllere bağ olmaktadır.

Musa'yı anış, gizlemek içindir; ama Musa'nın nuru senin için hazırdır. Ey iyi adam!

Musa ve Firavın senin varlığındadır; bu iki düşmanı kendinde aramalısın. ²⁵³

Mevlânâ bu son örnekte görüldüğü gibi bireyleri yaşanan anla ve olaylarla gerçekçi bir şekilde ilgilenmeye davet etmektedir. Ona göre bireysel ve sosyal sorunlar, bu gerçekçi tutumla çözümlenebilir.

Sonuç olarak Mesnevî hikâyeleri Mevlânâ'nın burada ortaya konan bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Farklı

tutumlarla Mesnevî hikâyeleri için oluşturulan yargılar, sahiplerinin metni yorumlama üslubuyla ilgili görülmelidir.

251- Mesnevî, 2/3601-3607.

252- Mesnevî, 2/3608-3610.

253- Mesnevî, 3/1250-1253.

MESNEVÎ'DEN
5 HİKÂYE

1- Yoksul Derviş ve Özel Giyimli Süvariler²⁵⁴

Yoksul bir derviş Herat'ta Arap atları üzerinde altın sırmalı kaftanlar giyinmiş ve yıldızlı miğferler takmış süvarileri görünce, çevresindekilere "Bunlar hangi beyler ve nasıl padişahlardır?" diye sorar. "Bunlar bey değildir, Horasan defterdarının köleleridir" cevabını alınca şaşırır, yüzünü semaya çevirip, "Ey Allahım! Kul gözetmeyi -bubeyden öğren" der. O, kendisini Hakk'a yakın gördüğü, üstün bulduğu için böyle diyordu. Mevlânâ hikâyeye girip hatırlatıyor:

"Hak, -sana- bel verdi; bel de, kemerden daha iyidir. Biri -sana- bir taç verse de o, baş verdi."

Bir gün gelir, defterdar tutuklanır. Hazinelelerini bulmak için anılan kölelere bir ay boyunca işkence yapılır, ama onlar bilgi vermez. Parça parça edilip öldürülürler. Dervişe rüyasında gapten bir ses gelir: "Ey ulu kişi! Gel, -bunlardan- kul olmayı da öğren." Ve işte herkesin ufkunu açacak ve hayalleri gerçekleştirecek bir bakış tarzı:

"Ey güzel ve üstün olduğunu sanan! Maşukluğu/sevgili tavrını bırak, âşıklık yap."

254- Mesnevî, Mevlâna, Çev. Adnan Karaismaioğlu, I- II, Ankara, 2004: 5. Defter 3164 nolu beyitle başlayan hikaye.

2- Yoksul Kadın ve Kocası²⁵⁵

Mevlânâ, bu hikâyede iki toplumsal konuyu dikkatleri çeken bir üslupla dile getirmektedir. Birincisi, eşler arasındaki uyumdur. İkincisi, yol gösterme iddiasında olanla yolda ilerlemek isteyen samimi kişinin arasındaki ilişkidir:

Yoksul bir kadın, çektikleri sıkıntılardan dolayı kocasına sitem eder. Mevlânâ durumu kadının diliyle tablolıştırır:

"Ekmeğimiz yok; katığımız, dert ve kaskançlık. Testimiz yok; sıyımız, gözümüzden akan gözyaşı.

Gündüz elbisemiz güneş ışığı; gece yatak ve yorganımız, ay ışığı."

Bey, hanımına hayatın değersizliğini anlatarak cevap verir:

"Tatlı yaşayan, acı ölür. Bedenine tapan, canını kurtaramaz.

Koyunları ovadan alırlar, daha semiz olanı öldürürler."

Devam eder:

"Bizim eşimizsin; eş, ayrı özellikli olmalı ki işler güzelce sonuçlansın.

Eş birbirinin örneği üzere olmalı, ayakkabı ve çizmenin iki eşine bak.

İki ayakkabı eşinden biri ayağa dar gelirse, her iki eş de senin işine yaramaz.

Kapının eş kanatları; biri küçük, diğeri büyük? Orman aslanının eşini, hiç kurt gördün mü?

Deve üzerinde bu biri boş, diğeri malla dolu çift çuval, denk olmaz.

Ben kanaat yolunda gönlüm güçlü gidiyorum; sen niçin serzenişe doğru gidiyorsun?"

Hanımsa, yaşadığı zorlukları ve kocasının gayretsizliğini bilmektedir; onu, derdi konuşturur.

"İddia ve davet saçmalıklarını söyleme. Git, kibir ve gururdan söz etme.

Ne zamana kadar tımturaklı ve iş-güç sözü? Kendi iş ve durumuna bak da utan.

Kibir, çirkindir; ama dilencilerin kibri daha da çirkindir. Soğuk ve kar günü ve de o sırada elbise ıslak!

Ne zamana kadar iddia, söz, hava ve bryık? Ey, evi örümcek evi gibi olan sen!

Kanaatle sen, ne zaman canını aydınlattın ki? Kanaatlerden, sen, -sadece- isim öğrendin.

Peygamber dedi: Kanaat nedir? Hazine. Sense, hazineyi ezriyetten ayırt etmiyorsun.

Bu kanaat, akar hazineden başka bir şey değildir. Sen laf etme. Ey akar gam ve ezriyet!

Sen bana eş deme, koltuklama. İnsaf eşiyim; aldatma eşi değilim.

Havada sineğin damarından kan alıyorsun, nasıl emirle, beyle adım atarsın?

Köpeklerle şu kemik yüzünden boğuşmaktasın; içi boş ney gibi inlemektesin.

Bana doğru aşağılayıcı şekilde gevşek gevşek bakma da senin damarlarında olanı söylemeyeyim.

Aklını benden fazla mı gördün? Ben az akıllıyı nasıl gördün?

255- Mesnevî, I. Defter, 2252 nolu beyitle başlayan hikâye

Gafil kurt gibi bize saldırma. Ey, senin aklının utanıncıdansa, akılsız olmak daha iyi!

Aklın, madem, halkın bağıdır; o akıl değildir, yılan ve akreptir, o.

Senin zulmün ve hilenin hasmı, Allah olsun. Senin üstünlüğün ve aklın bizden eksik olsun."

Hanımın, kocasının ilahî takdirden ve kanaatten söz etmesi üzerine söyledikleri, toplumda herkesi ilgilendiren özelliktedir. Allah'ın adı anılarak, dualar okunarak yakalanan yılan, Hakk'ın adıyla kandırılanlara benzetilir. Hikâyede yakalanmış yılan dile gelir; herkese ibrettir sözleri:

"Sen beni, kalabalıklara rüsvâ etmek için, Hakk'ın adıyla aldattım.

Beni, Hakk'ın adı bağladı; senin görüşün değil. Hakk'ın adını tuzak yaptın; yazık sana!

Hakk'ın adı, senden benim adaletimi alır. Ben, Hakk'ın adına canımı ve bedenimi teslim ettim.

Ya, benim sokmamla canının damarını keser, ya da benim gibi seni zindana atar."

Adam cevap da sessiz kalmaz:

"Dedi: Ey kadın! Sen kadın mısın, yoksa hüznün babası mı? Fakirlik, benim övüncüm oldu, başıma kakma.

Mal ve altın, baş için şapka gibidir. Şapkaya sığınan kişi, keldir."

Yoksulluğuna değer verir:

"Yoksulluk işi, senin kavrayışının ötesindedir. Fakirlik tarafına gevşek gevşek bakma.

Çünkü dervişler/yoksullar, mal ve mülkün ötesindedir.

Yücelik sahibi Allah'tan derin rızkları vardır."

Dinleyen de dikkatli olmalıdır:

"Dinleyici susuz ve istekli olursa, öğüt veren ölü de olsa söyleyici olur.

Dinleyici canlı ve diri olursa, dilsiz söz söylemekte yüz dilli olur."

Koca, sonuçta ağır söyler:

"Ey kadın! Savaşı ve yol kesmeye terk et; etmiyorsan, beni terk et.

İyi ve kötüyle savaşmanın, benim için, ne yeri var? Çünkü gönlüm barışlardan da ürküp kaçıyor.

Susarsın, yoksa hemen şu anda evi barkı terk ediyorum."

Kadın, bunun üzerine eşine eş olduğunu duyurmak ister, gözünde yaş ve gönlünde sığınma arzusu vardır:

"Kadın, yokluk yolundan girip dedi: Ben, sizin toprağınızım, hanım değilim.

Bedenim, canım ve neyim varsa senindir. Hüküm ve buyruk, bütünüyle senindir.

Yoksulluk nedeniyle gönlüm sabırdan sıyrıldıysa, kendim için değildir, bu, senin içindir.

Sen dertlerimde benim için deva idin. Ben, senin yoksul olmanı istemiyorum.

Senin canım uğruna, kendim için değildir, bu. Bu ağlamam ve inlemem senin içindir.

Şahsım, vallahi senin şahsım için her nefes önünde ölmeyi ister....

Önüme kılıç ve kefen koyuyorum. Önüne boynumu uzatıyorum, boynumu vur.

Acı ayrılıktan mı söz ediyorsun? Her ne istersen yap, fakat bunu yapma.

Sende benim için gizli bir af dileyici vardır. Bensiz, o seninle gizli bir şefaattçi.

İçinde özrümü dileyen, senin huyundur. Ona güvenerek gönlüm suç işlemek istedi."

Sonra Mevlânâ, hanımın, kocasının yanındaki yerine işaret eder:

"Ağlamasız da o, bizzat gönül alıcıydı. Ağlaması ve hayhuyu haddi aşınca,

O yağmurdan bir şimşek çaktı, o biricik adamın gönlüne bir kıvılcım düştü.

Onun güzel yüzüne kul olan adam, hanımı kulluğa başlayınca nasıl olur?

Günlerinden dolay gönlünün titrediği kişi, senin önünde ağlayınca nasıl olursun?

Nazıyla gönlün ve canın kanlandığı, niyaza başlarsa nasıl olur?"

Söylediklerine özlü bir söz ekler, Mevlânâ:

"Sevgi ve incelik, insanlık vâfidir; öfke ve şehvetse, hayvanlık vâfidir."

Aynı üzüntü beyde de görünür:

"Dedi: Canımın canına hasım nasıl oldum? Benim canımın başına tekmeler nasıl vurdum?

Kaza gelince, göz kapanır da bizim aklımız, ayağı baştan ayıramaz.

Kaza geçince, kendini yer. Perdesi yırtılmış, yakasını yırtar.

Adam dedi: Ey hanım! Pişman oluyorum. Kafir idiysem, Müslüman oluyorum.

Senin günahkârınım, merhamet et. Beni, tamamen kökten, dipten koparma."

Hikâye içerisinde yer verdiği iddiacı şeyh ile samimi mürit ilişkisine dair ifadelerine gelince, önce bu yol göstericinin özelliğini ortaya koyup ikaz da bulunur:

"Üstün değildir, seni nasıl üstün yapacak? Işık vermiyor, seni karartacak."

Ancak bu tür kişiler, halkı kendilerine çağdırmaktan da geri durmaz ve gerçek acıdır:

"Yıllarca yarın vaadiyle insanlar, o kapının etrafında bulunmuş olur, -ama- yarın gelmez.

İnsanın sırrının az çok açığa çıkması için uzun zaman gerekir;

Beden duvarının altında hazine mi vardır, yoksa yılan, karmıca ve ejderha mı?

Bir şey olmadığı anlaşılmıca isteklinin ömrü gitmiş olur; anlamanın ne faydası olur?"

Ancak yine de yolunda samimi olan istekli kişinin samimiyeti kendini kurtarabilir; ümitsizliğe yer yoktur. Bu tür önderler, azaba uğrar. İstekli olanlarsa, kurtulurlar; iddiacı şeyhin, yani önder sandıkları kişilerin çok ilerisinde yer edinirler:

"Her ne kadar şeyhi can sandı, ama ceset çıktıysa da, o, kendi iyi niyetiyle bir yere varır.

Gece ortasında kibleyi araştırmak gibi; kible yok, ama onun o namazı geçerli."

3- Hz. Musa ve Çoban²⁵⁶

Musa yolda bir çobanı gördü; o, diyordu: "Ey Allah'ım! Ey Tanrım!

Sen neredesin? Ben hizmetçin olayım. Çarığını dikeyim. Başımı tarayayım.

Elbiseni yıkayayım. Bitlerini öldüreyim. Sana süt getireyim. Ey muhteşem!

Elceğini öpeyim, ayacığını ovayım. Uyku vakti gelince yerini süpüreyim.

Ey! Bütün keçilerim sana feda olsun. Ey! Benim hayhuyum senin zikrinledir."

O çoban bu tarz boş şeyler söylüyordu. Musa "Ey filan! Bu -konuşman-, kiminledir?" dedi.

-Çoban- "Bizi yaratanla; bu yeri ve göğü yaratanla" dedi.

Musa dedi: "Hey! Çok talihsiz oldun. Müslüman olmadan kâfir oldun.

Bu ne boş sözdür? Bu ne küfür ve hezeyandır? Ağzına pamuk tıka.

Senin küfrünün kokusu, dünyayı kokuttu. Senin küfrün, dinin ipek kumaşını parçaladı.

Çarık ve dolak sana lâyıktır. Bir güneşe böyle şeyler nasıl uygun olur?

Boğazını bu sözlerle kapatmazsan bir ateş gelir, halkı yakar."

Bir ateş gelmemişse, bu duman nedir? Kararmış can, kovulmuş ruh nedir?

Allah'ın âdil olduğunu biliyorsan, saçmalama ve küstahlığın nasıl bir inanmadır?

Aklsız bir dost, bizzat bir düşmandır. Yüce Hakk'm, bu tür hizmete ihtiyacı yoktur.

Sen bunu kime söylüyorsun? Amcana, dayma mı? Cisim ve ihtiyaç, yücelik sahibinin sıfatlarında olur mu?

Sütü, büyüyüp gelişmekte olan içer; çarığı ayağa muhtaç olan giyer...

-Çoban- "Ey Musa! Ağzını diktin. Pişmanlıkla sen, canımı yaktın" dedi.

Elbisesini parçaladı, yanık bir ah çekti. Çöle yönelip gitti...

Musa'ya Allah'tan vahiy geldi: "Kulumuzu bizden ayırdın.

Sen birleştirmek için mi geldin? Yoksa ayırmak için mi geldin?

Elinden geldikçe ayrılığa adım atma. Benim yanımda en çirkin şey, ayrılıktır.

Ben herkese bir davranış verdim; herkese bir terim/söyleyiş verdim.

Onun hakkında övgü, ama senin hakkında yergi; onun hakkında bal, ama senin hakkında zehir.

Biz temiz ve kirliden bütünüyle uzağız; bütün ağır davranışlılık ve çeviklikten de.

Ben fayda elde etmek için emretmedim. Bilakis kullara cömertlik yapmak için emrettim.

Hintliler için Hint adı, övgüdür; Sintliler için de, Sind adı.

Onların tesbihleriyle pak olmam; yine onlar pak olur, inci saçarlar.

256- Mevlânâ, Mesnevî 2. Defter, 1710-1805. beyitler.

Lafız olarak söylediği huşulu.bulunmasa da, huşulu olursa diye kalbe bakınız.”

Çünkü gönül, cevherdir; söylemekse araz. Öyleyse maksat, cevherdir; arazsa, ona bağlıdır.

Bu sözler, gizleme ve mecazla niceye dek? Yanış istiyorum, yanış; o yanışla buluş.

Canmda aşktan bir ateş yak; baştanbaşa fikri ve ifadeyi yak.

Ey Musa! Âdab bilenler, başkadır; canı ve ruhu yanmış olanlar başkadır.

Âşıkların her nefesi yakıcıdır; yıkık köyün üzerinde vergi ve öşür yoktur.

Yanış söylerse, ona hatalı deme. Kanlı şehit olursa, onu yıkama.

Şehitlerin kanı sudan evlâdır; bu hata, yüz doğrudan daha iyidir.

Kâbe'nin içinde kible usulü yoktur. Dalgıcın kar ayakkabısı yoksa ne kederi olur?

Sen, sarhoşlardan bir kılavuz isteme; elbiselerini yırtanlara, yama ne buyurursun?

Aşk dini, bütün dinlerden ayrıdır. Âşıklar için din ve mezhep, Allah'tır.

Yakutun damgası bulunmasa da, endişe yoktur. Aşk, gam denizinde kederli değildir...

Ondan sonra Hak, Musa'nın sırrında saklı söze sığmayacak sırlar söyledi.

Musa'nın gönlüne sözler döküldü; görmek ve söylemek birbirine karıştı.

Nice kere kendinden geçti ve nice kere kendine geldi; nice ezelden ebade uçtu.

Bundan sonra açıklarsam, aptallıktır. Çünkü bunu açıklamak, bilginin ardıdır.

Söylersem, akılları koparır; yazarsam nice kalemler kırılır.

Musa Hak'tan bu azarlamayı duyunca, çölde çobanın ardınca koştu.

Onun ayağı izi üzere şaşkınca koşuşturdu; çölün köşe bucağından toz kaldırdı.

Coşmuş adamın ayak izi, bizatihi başkalarının ayağından belli olur.

Bir adımı, -satrançtaki- ruh taşı gibi yukarıdan aşağıya; bir adımı da fil gibi eğri gitmiş.

Bazen bir dalga gibi, sancak yükseltmede; bazen balık gibi karnı üzerinde gitmekte.

Bazen kum falı bakan falcı gibi, kendi durumunu toprağa yazmış.

Sonunda onu bulup gördü. Ona dedi: “Müjde ver, izin geldi.

Hiç bir âdab ve tertip arama, kederli gönlün ne isterse söyle.

Senin inkârın, din ve dininse can nuru. Güvendesin, bütün cihanda seninle emniyette.

Ey, “Allah dilediğini yapar” sözüyle bağışlanmış kişi! Korkusuzca git, dilini aç.”

-Çoban- dedi: “Ey Musa! Ondan geçtim. Ben şimdi gönül kanıma bulandım.

Ben Sidre-i müntehayı geçtim, yüz binlerce yıllık öteye gittim.

Kamçıldım, atım sersemleyip şaha kalktı ve feleği aştı.
Madde âleminin mahremi, mana âlemi oldu. Eline koluna, aferinler olsun.

Şimdi benim hâlim, anlatmanın ötesindedir; bu söylediğim, benim hâllerim değildir."

Bir aynada bulunan resmi görüyorsun; o, senin suretidir; o aynanın sureti değildir.

Neyzenin neye üflediği nefes, neye mi aittir? Adama ait değil midir?

Dikkat et, dikkat! Hamd etsen de, şükretsen de, o çobanın beyhude sözleri gibi bil.

Senin hamd edişin ona göre daha iyiye de, o Hakk'a göre daha eksiktir.

Ne zamana dek -övinüp- söyleyeceksin. Perde kaldırılınca, -görülür ki- zannedilen, olmamıştır...

Keşke secde ederken yüzünü çevirsen, "Sübhâne Rabbi (Rabbimi tenzih ederim)"nin manasını bilsen;

"Ey Rabbim! Secde edişim, varlığım gibi yaraşır değil. Kötülüğün karşılığını, sen iyilik ver" -desen-.

Bu toprakta Allah'ın hilminden/sabrından eser vardır; pisliği yok eder ve çiçekler yetiştirir.

O, bizim pisliklerimizi örter; karşılığında ondan goncalar yeşerir.

O zaman kâfir, kendisinin başı ve cömertlikte topraktan daha eksik ve daha değersiz olduğunu görünce,

Vücudundan gül ve meyve bitmediğini; kötülüğün başka hiç bir temiz şey meydana gelmediğini -görünce-,

Dedi: "Ben gidişte geri gittim. Eyvah! Keşke toprak olsaydım.

Keşke topraktan yola çıkmasaydım; toprak gibi tane toplanaydım.

Yolculuk yapınca, yol beni imtihan etti. Bu yolculuk yapmaktan hediyem neydi?"

Önünde yolculuktan bir fayda görmediği için yönelişi hep toprağadır.

Yüzünü geriye çevirmesi, ihtiras ve tamahtır. Yüzünü yola çevirmesi, doğruluk ve niyazdır.

Yukarıya yönelen bitki, artıstadır, canlı ve gelişmededir.

Başını yere doğru eğdiğinde eksilmede, kurumada, noksanlık ve ziyandadır.

Ruhunun yönelişi, yukarıya doğru olunca artısta dönüş yerin orası olur.

Başın yere doğru tersyüz olursa, batarsın. Hak, batanları sevmez.

Musa ve Çoban hikâyesi, toplumda bilgi ve görgü açısından eksik ama içten ve duyarlı insanlara karşı nasıl davranılması gerektiğini anlatan çok anlamlı bir hikâyedir. Samimiyet ve dürüstlük, insanı dert ve beladan kurtarır. Kötü olan, art niyet ve peşin fikirliliklerdir. İkinci husus her ferdin görevi, toplumda yakınlaştırmacı ve doğruluğa yönlendirici olmaktır. Bu hikâyenin kurgusu içerisinde Hz. Musa'ya Hak Taâla tarafından yapılan ikaz çok manidardır.

Kulumuzu bizden ayırdın.

Sen birleştirmek için mi geldin? Yoksa ayırmak için mi geldin?

Elinden geldikçe ayrılığa adım atma. Benim yanımda en çirkin şey, ayrılıktır.

Biz dile ve söze bakmayız; biz ruha ve hâle bakarız.

Söylenen söz ve atılan adım ayrılık ve ıstırap sebebi değil, huzur ve yükseliş kaynağı olmalıdır. Olumsuz noktada kalmak ve her yeni zaman diliminde ilave bir olgunluk kazanmamak, insana yaraşmaz. Mevlânâ, Anadolu'daki yükselişin temel fikrini böylece geliştirmiştir. Sözü ve bilgisi eksik ama samimi fertlerin önünü böylece açmış, bilgilenme ve yükseliş yolunu göstermiştir. Bilgili kişilerinse ayırıcı ve engelleyici değil, yol açıcı ve birleştirici olmaları gerektiğini böyle bir hikâyeye çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Ona göre insanlar olgunlaşmalı ve önderler birleştirici olmalıdır. Bilgili olanlar, hep kendilerini eleştirir konumda bulunmalıdır. Zira kişi ancak kendi bilgi ve becerisine göre davranır, kulluk eder. Yaptıklarını kendi ölçü ve terazisine göre değerlendirir. Gerçekte ise değerlendirmeyi Hak yapacaktır. Öyleyse,

Senin hamd edişin ona/çobana göre daha iyiye de, o Hakk'a göre daha eksiktir.

Ne zamana dek -övünüp- söyleyeceksin. Perde kaldırılınca, -görülür ki- zannedilen, olmamıştır.

Sözü farklı yorumlanan bilgin şairlerimizden Şair Bakî (ölm. 1600) de aynı soruyu sormaktadır:

Aceb ol tâ'at u takva diyü zu'm itdüğümüz
Varıcak n'olsa gerekdür nazar-ı Cebbâre...
Bu tasavvurlar eger bâtul olursa nic'olur
Kau hayret yiridür bir gözün aç biçâre²⁵⁷

Yani kulluk ve takva amacıyla yaptığımız şeyler, Hakk'ın huzuruna varıldığında acaba ne değerde olacaktır? Hatta batıl ve boş olursa ne olur hâlimiz?

4- Ayıbını Görmeyen Bir Hintli²⁵⁸

Dört Hintli bir camiye girdi, namaz için rûku ve secde ettiler.

Her biri bir niyetle tekbir alarak acizlik ve dert hâliyle namaza başladı.

Müezzin geldi. Birinin ağzından "Ey müezzin! Ezan okudun mu? Vakit var mı?" diye bir söz çıktı.

Diğer bir Hintli istekle "Hey! Konuştun ve namazın bozuldu" dedi.

Üçüncüsü, ikinciye "Ey amca! Onu niçin kınuyorsun? Kendine söyle" dedi.

Dördüncüsü "Elhamdülillah; ben, o üçü gibi kuyuya düşmedim" dedi.

Neticede her dördünün namazı yok oldu; ayıp söyleyenler, yollarını daha çok kaybetti.

Kendi ayıbını gören cana ne mutlu! Ayıp söyleyen, ayıbı kendine satın alır.

Başında on yara varsa, merhemini kendine kullanman gerekir.

Aynı ayıp sende yoksa, emin olma; o ayıp sende de görülebilir.

Ey benim güzelim! Sakalın yeşermedikçe, çenesi sakalsız başkasını yeme.

5- Lafçı Bir Adam²⁵⁹

Alçak bir kişi, kıyruk derisi buldu. Her sabah bryıklarını yağlıyordu.

Nimet sahiplerinin arasına giriyordu, "Ben bir mecliste yağlı yemek yedim" -diyordu-.

135

MESNEVİ'DEN
5 HİKÂYE

258- Mevlânâ, Mesnevî 2. Defter, 3013 nolu beyitle başlayan hikâye

259- Mevlânâ, Mesnevî, 3. Defter 731 nolu beyitle başlayan hikâye.

Müjde olarak elini bırığma manalı şekilde sürüyordu, yani: "Bırığa bakmız,

Bu, benim sözümün doğruluğuna tanıktır. Bu, yağlı ve tatlı yemenin işaretidir."

Karıysa sessiz cevap veriyordu: "Allah, yalancılarm düzenini yok etsin.

Senin lafın bizi ateşe koydu. Senin o yağlı bırıkların yolunsun.

Ey dilenci! Senin çirkin lafın olmasaydı, bir cömert kişi bize acırdı.

Ayıbını gösterseydin ve eğri davranmasaydın, bir tabip onun ilacını yapardı."

Hak dedi: Kulak ve kuyruğunu eğri sallama. "Doğru kişilere, doğrulukları fayda verir."

-Hak- Dedi: Ey riya görmüş! Eğri hâlde uyuma! Neyin varsa, göster. "Doğru ol."

Ayıbını söylemiyorsan bari sus. Gösterişle, hileyle kendini öldürme...

O, iddiayla bahta yöneliyor, midesi ise bırığma lanet ediyor:

"Ey Allahım! Gizlediğimi, meydana çıkar. Beni yaktı, onu rüsva et."

Bedeninin bütün parçaları, onun hasmıdır. Zira bahardan söz ediyor, onlarsa kışta.

Sözü, bağışları engelliyor; rahmet ağacını kökünden koparıyor.

Doğruluk göster, ya da sus. O zaman rahmet gör ve tat.

O mide bırıklarının hasmı olmuştu, gizlice elini duaya kaldırmıştı:

"Ey Allah'ım! Alçakların bu lafını rüsva et de, cömert kişilerin acması bize doğru hareket etsin."

O karın duası kabul oldu, ihtiyacın yakıcılığı dışarıya bayrak açtı...

Mide kendini Allah'a teslim edince kedi geldi, o kuyruk derisini kaptı.

Kedinin ardından koştular, o kaçtı. Babasının azarlaması korkusuyla çocuğun rengi attı.

O küçük çocuk topluluğa geldi, lafçı adamın şerefini yok etti.

Çocuk dedi: "Her sabah dudaklarını ve bırığını yağladığım kuyruğu,

Kedi geldi, ansızın kaptı. Çok koştuk, ama çaba fayda etmedi."

Buhınamlar, hayretle güldü; merhametleri hareket etmeye başladı.

Onu davet edip doyurdular. Toprağına rahmet tohumu ektiler.

Cömert kişilerden doğruluğun zevkini görünce, kibirlenmeden doğruluğun kölesi oldu.

MEVLÂNÂ VE ÖZGÜRLÜK*

Bu yazı, Konya Büyükşehir Belediyesi yayını olan "Konya" dergisinde yayımlanmıştır (Yıl: 2, Sayı: 22, Kasım/Aralık 1998, s. 16-17).

Özgürlük ve esâret; biri ne kadar sevimli, diğeri ne kadar ürkütücü ve kabul edilemez. İnsan, doğumla başlayan ve ölümle sona eren dünya hayatını, içinde bulunduğu ve bütün duyu organlarıyla kavradığı için çok canlı yaşıyor. Ancak doğumun öncesi ve ölümün sonrasını; çıplak gözle görerek bildiği bu iki noktanın ötesini kavramak ve izah etmek, onun başlıca problemi olmaktadır. İyiyle kötüyü; faydalı ile zararlıyı, gerçek ile sahteyi ayırmak, daima onun derdidir. Duyarak bildiklerimizde, görerek kavradıklarımızda ve gördüklerimizin hakikatidir diye öğrendiklerimizde hep yanılma ihtimali devam etmektedir. Bu nedenle varlığın hakikatini aramak ve ona ulaşmak için sürekli bir gayret gerekmektedir. Hayatı daha canlı, üretken ve anlamlı kılan da zaten bu çabadır. Özgürlük, bu arayış ve buluşun insana kazandırdığı itibar, şeref ve sonuçtur. Mevlânâ bunu düşünür, bunu arar ve eserlerinde yol gösterir, yol öğrendiğinden:

"Kimdir efendi? Seni özgür yapan, ayağından kulluk bağını çözen.

Peygamberlik özgürlüğe ulaştırır. Müminlerin özgürlüğü, peygamberlerin sayesinde.

Ey müminler! Sevinin; servi gibi, süsen gibi özgürce davranın (Mesnevi, VI, 4540-42)."

141

MEVLÂNÂ VE
ÖZGÜRLÜK

Bu dünya, öteki dünya; görünen dünya, gönül ve hayal dünyası; bedenın istekleri, ruhın arzuları iki ayrı yönde sürükler insanı. İki ayrı özelliğın uyum sağlayabildiğı derecede anlam kazanır her şey. Özgürlüğe ulaşabilmek, özgürce davranabilmek için gönülde ve zihinde problemin çözülmesi gerekir. Yoksa, Allah elçisinin, kendi durumları hakkında konuşan seçkin esirlere olan hitabındaki gibi görülenle gerçek farklı olur:

"Özgür ve mevki sahibi olduğunuzda, ben, sizi böyle esir görüyordum (III, 4538)."

Özgür olmayan, ancak özgür zannedilenlere işaret ve örnek:

"Özgür kişi, şehvetinin ve boğazının esiri değildir. Fakat esirlere, şah adını vermişler .

Şehvet, öfke ve emellerinin esiri olana, emir veya baş vezir demişler (IV, 3122, 3123, 3125)."

Özgürlükten yoksun kişinin durumunu, Mevlânâ şu şekilde örnekliyor:

"Ruhu, özgürlük zevkini görmemiş; onun içinde bulunduğı meydan, süretlerle dolu bir sandık.

Aklı, daima süretlerde mahpus, kafesten kafese gezer (V, 4510-4511)."

Öyleyse nedir özgürlük? Cevap açıktır, Mevlânâ'nın dilinde; maddeden, dünya hayatına ait değerlerden kurtulmak:

"Maddi özelliklerin ölürse, hakikat sırları denizi seni başımın üzerine çıkarır (I, 2838)"

"Ağacın çiçekleri dökülünce meyve ortaya çıkar; beden de kırılınca, ruh etkili olur.

Meyve, mânâdır; çiçek onun süreti. Çiçek müjde, meyve ise nimeti

Ekmek kırbımayınca nasıl gıda verir? Üzüm salkımları sıkılmadan nasıl şarap verir (I, 2929-32)"

"Ruhun arzusu, hikmete ve ilimleredir. Bedenin arzusu ise bahçeye, yeşillığe ve üzime.

Ruh yükselmeye ve yolculuğa can atar; bedense kazanca, ota ve yiyeceğe (III, 4438-39)."

"Dal ve yaprak, toprak zindanından özgür olunca yükselir ve rüzgarın arkadaşı olur (I, 1342) ."

"Suya ve toprağa bağlı esir ruhlar, toprak ve sudan kurtulunca gönülleri neşeli,

Hak aşkının zevkından raks eder, dolunay gibi noksansız olurlar (I, 1346-1347)."

Anlaşıldığı şekilde özgür olmanın başlıca yolu maddi unsurlara değer vermeme, benliği aşmak diğer bir ifadeyle onu yok etmektir. Bunun farklı bir anlatımı:

"Benliğini unutursan seni anarlar. (Hakka) kul olursan seni özgür bırakırlar (III, 3076)."

"Dünya aslanı av ve yiyecek arar. Tanrı aslanı ise özgürlük ve ölüm (I,3965)."

Mevlânâ dünyanın, sultanın, babanın, şeyhin, nefsin, aklın, bilginin, sanatın, paranın, insan güzelliğinin, kısaca bütün maddi değerlerin esaretinden kurtuluşa çağırır insanı. Durmakla ilerlemek; batmakla yükselmek; doymakla doymamak arasındaki insana, kolaylık ve dinçlik pusulası uzatır. Hayat elbette yaşanacaktır ve sonuç verecektir. Dünya basamaktır; sultan, bilgin ve şeyh, yardımcı; para, mevki ve rütbe, imkan; ilim, akıl ve edep dayanak; dünya güzellikleri hakikate yönelişe araçtır.

Hakikate ulaşmak için anlamlı davranış sahibi olmak gerekir. Etkili ve önemli bir ikaz, Mevlânâ'dan:

"Bilesin ki, güzel görünürlü ancak kötü huylu olan, geçmez para dahi etmez.

Görünürlü çirkin ve nahoş olsa da huyu güzel olana bağlan. Bilesin ki mâna kalıcıdır, görünen sûret, yok olur.

Ne zamana kadar testinin şekliyle, süsüyle oynayacaksın. Bırak testinin şeklini. Git, su ara. (II, 1018-1021)."

Mevlânâ, Mesnevî'nin 19. beytiyle dünyadaki her türlü maddi gücün adı olan altın ve gümüşe karşı insanlığa çağrıda bulunur:

"Ey oğul! Çöz bağı, özgür ol. Ne zamana kadar altının, gümüşün esiri olacaksın. (I, 19)."

Son olarak düşünmeye ve davranış biçimi geliştirmeye davet eden uyarılarından birini nakledeyim, Mevlânâ'nın. Aşağıdaki beyitlerinde Hakk'ın iradesine bağlı olarak dünyada ve beden kafesinde bulunan ruh sahibi insanı ikna çabası bulunmaktadır:

"Zincire bağlı olan nasıl neşelenir? Hapiste esir olan nasıl özgürce davranır.

Ayağının bağlandığını ve sultanın adamlarının seni gözetlediklerini görüyorsan,

O zaman sen de acizlere gardiyanlık etme. Zira bu, aciz kişilerin karakteri ve huyu değildir. (I, 631-33)."